

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Oláh Sándor Francia harcztér. Pap János I. világháborús memoárja	431
Lőrinczi Dénes – Molnár Lehel Egy kolozsvári festőművész a nagy háborúban. Tóth István első világháborús levelei Kelemen Erzsébethez.	439
Pál János Az első világháború kérdése az unitárius egyházi sajtóban.	458

MŰHELY

Jakabházi Béla Botond A magvető példázata (bibliamagyarázat)	487
---	-----

SZÓSZÉK – ŰRASZTALA – SZERTARTÁSOK

Pálf Dénes Az ajtó előtt állok	492
Pálf Dénes Ki az Eljövendő?	495
Lakatos Sándor Karácsonyok szelleme	499
Lakatos Sándor Kontraszt: Köszönöm azt, ami van!	505

KÖNYVSZEMLE

<i>Székelykeresztúr. Várostörténeti fotóalbum. Szerk. Sándor-Zsigmond Ibolya, Sándor-Zsigmond Dénes (grafikai szerk.). Székelykeresztúr, 2014, Székelykeresztúr Város Önkormányzata és a Molnár István Múzeum kiadványa (Lakatos Sándor)</i>	513
Kivonatok	518

TANULMÁNYOK

Oláh Sándor¹

Francia harctér. Pap János I. világháborús memoárja

A homoródalmási Pap János (1893–1981) az első világháború végén a nyugati fronton teljesített szolgálatot. A harctéri események utolsó éjszakájának és leszerelésének történetét 73. életévében, 1966 januárjában írta le, minden külső indítatás nélkül. A megrendítő élményeket, a leszerelése és hazatérése egy hónapja alatt megélt tapasztalatait emlékezete rögzítette. A szövegalkotás kidolgozottsága, gondos, pontos megformálása arra utal, hogy traumatikus tapasztalatairól sokszor beszélt a családban, a szomszédságban, a szokásos vasárnap délutáni kapuk előtti kiülések alkalmával vagy téli estéken a kórusban. „Azonnal indultunk, az a nap éppen vasárnap volt November 3-a...” – indítja leszerelésének írott történetét, és közel fél évszázad múltán nem tévedett, a számítógép öröknaptárjával igazolható, hogy 1918. november 3. valóban vasárnapra esett.

Pap János földműves családban született, szeretett volna tovább tanulni, emlékezéseiben megrovóan idézte fel, hogy az akkor épp bíróságot viselő apa – bár jelentős birtoka volt – sokallta az iskoláztatás költségeit. Így Pap Jánosnak is a földműves sors jutott, a kollektivizálásig családjával birtokain gazdálkodott. A falu társadalmi életének, közösségi eseményeinek fontos résztvevője volt: a közös ünnepléseken, közös munkavégzéseken – lakodalmak, keresztelők, temetések, istentiszteletek, kalákák – szokásos köszöntő, köszönő, az eseményeknek az ő megfogalmazásában formát adó, rövid szónoklatok mestere volt. Úgy is felfogható, hogy önkéntes társadalmi szolgálatot végzett, e tudásának indítékait így

¹ Oláh Sándor (1954–) A csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának alapító tagja. Az intézet megalakulásától (1990) részt vett a különböző kutatási programokban, illetve bekapcsolódott anyaországi intézetek székelyföldi kutatásaiba (Politikatudományok Intézete, Kisebbségkutató Intézet, Teleki László Intézet).

fogalmazta meg: „Úgy szeretöm, az ilyen küsebb gyülekezetökbe valahogy neköm úgy jó örökké, én úgy szólhatnám, én úgy beszélhetném, valóságos akaratom, vágyam neköm, mert ha ez nem vóna, akkor én nem tudnék beszélgetni. Ez valóságos vágyam neköm, megteremtötte az Isten bennem, hogy olyan szóki-mondó vágyam van, hogy nyilvánosságra akarom hozni, s az jó es töllem ilyen esetökbe.”

Pap Jánossal 1978-ban két alkalommal beszélgettünk családjáról, gyermekkoráról, életútjáról, társadalmi szerepeiről.² Elmondta bíráló véleményét a világ folyásáról (a pazarló kollektív gazdálkodásról, a vallásgyakorlás és a személyközi kapcsolattartás formáinak változásairól). Ekkor fogadott bizalmába, és másolásra átadta az utolsó harctéri napot követő veszedelmes éjszakájának és leszerelésének élményeiről írt, alább közölt emlékezését.

Ebben a visszatekintésben egyik fontos szempont a megemlékező kegyelet, az áldozatok felejthetlenségéhez való egyéni hozzájárulás. Az utolsó éjszakán elesett bajtárs méltó végtisztessége, az emlékére állított feliratos-fényképes keresztfa az idegen földön, jeltelen sírokban porladó elesettekre is emlékeztet. Úgy véljük, Pap János a felejtés ellen rögzítette írásban megrendítő élményeit: „A felejtést a keretek megváltozása, az életfeltételekben és a társadalmi viszonyokban beállt fordulat váltja ki” – írja Jan Assmann kultúrhistorikus.³ Pap János életideje alatt is jelentősen megváltoztak a közvetlen környezetében is a társadalmi viszonyok. A hagyományos életvilágok kereteit szétrombolta a szocialista modernizáció: véglegesen felszámolta a hagyományos paraszti életformát. A falusi embereket az ipari munkavállalás elszakította múltjuktól, hagyományaitól, s leértékelte az idős emberek tapasztalatait is. A fiatalok nem tartottak többé igényt az idősebbek tapasztalataira, egész életük során gyűjtött ismereteire. A generációk között szakadás keletkezett, az egyének számára korábban belátható és átélhető folytonosság megtört.⁴ A nemzedékek között keletkezett szakadás legfontosabb összetevői a közös tapasztalásterek felszámolódása – amelyben a közös élmények születtek –, a kommunikációs szakadékok, a világ dolgaira vonatkozó értelmezési különbségek keletkezése a különböző életterekben, eltérő kapcsolatrendszerekben és érdekeltségi körökben élő egyének között. Mivel az emlékezet

² A magnószalagra rögzített beszélgetésekből részleteket használtunk fel a Rituális beszéd a homoródalmási temetésen c. dolgozatunkban. (*Néprajzi Látóhatár*, 1996/3–4. 151–165.)

³ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyv. Budapest. 2004. 219.

⁴ Kuczsi Tibor: *Társadalmassakk*. Replika. Társadalomtudományi folyóirat. 1998. június. 30. sz. 43.

kommunikációban él és marad fenn, ha ez utóbbi megszakad, illetve ha a kommunikációban közvetített valóság vonatkoztatási keretei változást szenvednek vagy akár elenyésznek, a következmény a *felejtés*. „Ahhoz, hogy egy emlék ne merüljön feledésbe, a biografikus emlékezetből át kell kerülnie a kollektív emlékezetbe.”⁵ Emlékei kései rögzítésekor talán Pap Jánost is ezek a megfontolások vezették: közösségi térbe helyezni a megrendítő élményét a felejtés ellen. Lehet, hogy traumatikus élményei leírásával szabadulni is akart azoktól: „Az írás az emlékezet kihelyezésének egyik formája. Ezáltal felszabadít az emlékezetben való őrzés kényszerére alól” – írja Keszeg Vilmos.⁶

Pap János nem csak a kegyeleti megemlékezést tartotta fontosnak, sejteti a *vesztéségerzést* is, azt, amellyel a harcterekről, hadifogolytáborokból hosszú esztendőök elmondhatatlan szenvedései után az új országhatárok közé épségben hazaérkezők megélték az új viszonyokat. Alább a memoár átiratát adjuk közre, amelynek helyesírását javítottuk, azonban a nyelvjárási, korabeli nyelvhasználati sajátosságokat megőriztük.

1966. I. 26.

Francia harcztér

1918. november 2.

Amikor a reggeli parancskiadásra a tiszt lakás előtt összegyűltünk, a levágott, gyéres bükkerdő szélén a borongós késő őszi napon a fákról lehullott sárga falevelekre az elmúlt éjjeli esőnek a fák ágaira ragadt vize lassú cseppekbe hullott alá, a ködös őszi nap reggelén olykor-olykor varjúserég repült át felettünk, amely le-leszállott az erdő szélén levő szántóföldekre, azután újra nagy károgással tovább repültek.

Mi, amikor sorakoztunk, halkan beszélgettünk egymás között, hogy vajon milyen parancsot kapunk, mert az elmúlt napokban német tiszték járogattak a mi tüzérségi állásainkba, akik a mi tisztjeinkkel hosszas beszélgetéseket folytattak. És aztán jött a battri kommandánt (*ütegparancsnok*), a főhadnagy úr, és kiadta és felolvasta a napiparancsot.

Napiparancs, 1918. november 2.

A mai naptól kezdve beszüntetjük a három héten keresztül folytatott földalatti fedezék, azaz úgynevezett kavernaásás munkálatait, mert parancs jött az

⁵ Jan Assmann: i. m. 214.

⁶ Keszeg Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Egyetemi jegyzet. KJNT–BBTE. Magyar néprajz és antropológia tanszék, Kolozsvár, 2008: 85.

ezredtől, a regimenttől, hogy napok múlva itthagyjuk az állásainkat. És kéthónapi tartalékba, azaz pihenőre megyünk szép Erdélyországba, Kolozsvárra.

El lehet gondolni, milyen boldog örömmel és biztató reménységgel telt el a szívünk, a lelkünk, hogy megszabadulunk habár két hónapra is arról a helyről, ahol minden napon a halál leselkedik reánk, örömkönnyekkel telt meg a szemünk, amikor egymásra néztünk, nem akartuk hinni a főhadnagy úr szavait. Akkor még nem tudtuk, hogy csak egy napunk van a harctéren, azt majd csak később tudtuk meg. Azonban a parancsnak más tartalma is volt, éspedig az, hogy a mai napon a délutáni órákban lőni fogunk 6 ágyúból, parancsra lövünk, mint mindig, máskor is úgy volt, és most is úgy lett, leadtunk egy-egy ágyúval úgy hat vagy hét lövést, többet nem, és eltelt a nap, és estefelé lett. És akkor megint esti parancskiadás volt, az volt a parancs, hogy az elkövetkező éjszakán megint lőni fogunk, este 10 órától hajnali 3 óráig le kell adni 60 lövést, azonban béeseteledett, és eljött a vacsorakiosztás ideje. Jó vacsorát kaptunk, kávé, vaj, rumot, 1-1 liter bort, kiosztottak tisztai cibakot, mindenféle tartalékélelmet, voltunk 14-en a mi lakásunkban két ágyútól való legénység. A vacsora után kezdtünk mulatni, volt italunk elég, időnk is volt, amíg elérkezett az esti 10 óra, a késő őszi esték már hosszabbak voltak, mint nyáron. De a mi mulatságunk nem tartott sokáig, mert lehetett úgy 8 vagy fél kilenc az óra, amikor a francia szomszédok két nehéz ágyúból két hatalmas gránátot odalőttek, az egyik a mi lakásunk eleibe nem messze esett, a más vagy 20-25 méterre hátrább. Az első két lövés után a főhadnagy és még két hadnagy kirohantak a tisztai lakásból, és tőlünk nem messze, az állásainktól, az erdő között egy út vezetett a közeli erdőn át az országútig, amely lehetett 3 kilométerre tőlünk, onnan még volt két kilométer, ahol a mi mozdonyállásunk és a lovak voltak, a tisztek odáig futtak, illetve mentek, mert örökké nem futtak. A főhadnagy úr azt kiáltotta az útról, a sötét éjszakából: „Tűzmester!! a legénység menjen a földi fedezékekbe, a kavernákba – volt két kavernánk –, és ügyeljenek magokra!” És azzal elmentek a tisztek, maradtunk magunkra a tűzmesterrel.

És hogy a tisztek elmentek, mi is kivonultunk a lakásból, bementünk a kavernákba, de a tűzmester és a tisztiszolga nem jöttek bé velünk a kavernákba, az ellenség minden öt-hat percbe lőtt mindig két ágyúból, mind csak oda, ahol mi voltunk, az ágyúk eleibe vagy közibe, vagy a hátunk meg. Még vagy kétszer lőttek, de mi nem is tudtuk, hogy a tűzmester és a főhadnagy legénye, a tisztai szolga nincsenek a másik kavernába, amely tőlünk lehetett 30–40 méterre. Egyszer csak nagy jajgatás hallatszott kint az ágyúk felől, és mindjárt kiáltottunk a túlsó fedezékbeliekhez, hogy mi történt, ki jajgat olyan nagyon, és azok azt kiáltották, hogy ők nem tudják, akkor még ők sem tudták, hogy a tűzmester úr és a tisztai szolga

kint maradtak. Akkor én másodmagammal kijöttem a kavernából és a megsebesült tiszti szolgát, aki tőlünk lehetett csak három lépés távolságra, azonnal felvettük és bevittük a fedezékbe, ahol ott volt egy szanitéc szakaszvezető és volt neki sebköttető kötszer. De az nem volt elég a kötözéshez – azon kívül minden tüzérnek volt az ujjasának a bal zsebibe bevarrva két kis csomag kötszer, fásli és vatta, és mind előszedtük, és azt is mind felkötözte, de a tüzér tiszti szolga legalább húsz helyen meg volt sebesülve. Akkor megint lőttek, és ahogy a lövések elmúltak, megint kijöttünk hárman, hogy a tűzmestert megkeressük, mert azt mondta a tiszti szolga, hogy ott volt a tisztek lakásába, vele együtt. A tiszti lakás, ahol állott, a helyén egy hatalmas nagy gödör volt, amelyet az oda lőtt egyik ágyúgolyó csinált, ott kellett keresnünk a mindenki által szeretett drága, jó lelkű tűzmesterünket az össze-visszahányt föld alatt, de hamar nem találtuk, és már megint lőttek, és bé kellett szökni a fedezékbe, amíg a lövések elmúltak, és akkor újra kijöttünk és megint kerestük, de gyorsan kellett mozogni, mert közelgett a lövés ideje. Én voltam a három közül, aki megtalálta, nem volt nagyon sok föld rajta, és kitakartuk, és ott hagytuk, akkor azonnal telefonáltunk a Prócniatelungba⁷ ahol a lovak, a konyha és a trénszekerek voltak, hogy van egy sebesültünk és egy halottunk, a főhadnagy úrék ott voltak, ahol a lovak és a konyha volt, és azonnal béküldöttek egy szekeret, amely elvitte a sebesültet és a halottat. A legközelebbi faluba volt egy német kórház, és oda letették mind a kettőt, akkor lehetett úgy éjfél idő. És mi visszamentünk a fedezékbe, és ott vártuk a hosszú éjszakának a végét, a bizonytalanságot, az életet vagy a minden pillanatban megérkező halált, amely mind ott leselkedett körülöttünk, hiszen csak egy gránát esett volna a gödörbe, ahol tizennyolcan voltunk, egy sem maradt volna életbe. De a Gondviselő Isten, akihez imádkoztunk minden pillanatban, hogy szabadítson meg, s talán imádkoztak értünk Édesapánk, szerető drága édes jó anyánk, hogy haza jöhesünk épen, egészségesen, hogy újra viszontlássuk egymást.

És amikor oszladozni kezdett a sötétség, és a hajnalnak bíborpiros színe megjelent a keleti égen, amely mint a betlehemi fényes csillag, amely örömet hirdetett a nyájukat őriző pásztoroknak, nekünk is szabadulást hirdetett, mert lassan-lassan világosodni kezdett, és a halált hirdető ágyúzás meg kezdett szűnni. Még vártunk, nem mertünk künn a föld színén mozogni, hogy megint lőnek, és teltek a percek, letelt kétszer-háromszor annyi idő, mint azelőtt a lövés közötti idő és egyre jobban világodott. Egyszer csak teljesen beszüntették az ágyúzást, amit olyan régen, remegő szívvel vártuk, elhozta az Isten, a mi Atyánk. És akkor azonnal jöttek a lovakkal bé az állásba, hol az ágyuk voltak. és gyorsan azonnal

⁷ Az ágyú előtt haladó kocsik állomáshelye.

felprócoltuk az ágyukat,⁸ és gyors hajtással elhajtottunk visszafelé, oda, ahol a konyha és a lovak voltak, és ott megkaptuk a reggeli kávé. Ott voltak a tisztek, a főhadnagy, két hadnagy és a zászlós, egy tiszthelyettes, két tűzmester és a többi lovászok, s a trén legénysége, amikor megérkeztünk. A főhadnagy könnyes szemmel kérdezte, hogy azután nem lett-e több baj, sebesülés vagy halál.

Ott csak addig időztünk, amíg megittuk a kávé, és összepakoltunk, és azonnal indultunk, az a nap éppen vasárnap volt, november 3-a, és azon a nap jöttünk úgy 17–20 kilométert, és estefelé megállottunk egy faluba, és oda bészállásoltak a házakhoz, ott már otthon volt a lakosság, az már a front megetti hely volt, nem hadszíntér, ott voltunk, ott háltunk három éjjel.

November 4-én, hétfőn a főhadnagy úr egy szekeret és tüzért visszaküldött ahhoz a kórházhoz, ahol elhagyták volt a meghalt tűzmestert és a tiszt szolgát, azért, hogy hozzák el a halottat, hogy mi temessük el. Éppen jókor mentek dél előtt, mert délután már eltemették volna, és meghozták délután a tűzmestert. A halottat a templom tornácán felravataloztuk, másnap kedden délután volt a temetés, rendes harangszóval, ott volt a temetésen a battri (*üteg*), kettő és a battri három összes tisztjei, a legénység az összes, két ütegtől. Egy német katonabanda adta a temetési gyászindulót, egy tábori lelkész tartotta a végtisztességi szertartást, és úgy temettük el a mi jószágos szívű, felejthetetlen tűzmesterünket, amit s akit soha nem felejték el, amíg élek.

A temetés a templom kerítésébe volt, mert ott volt a falusi rendes temető, egy cserefa keresztet állítottunk fel, és egy fényképet véstünk a keresztfába, hogy ha valamikor arrafelé jár egy magyar ember, olvassa el, hogy itt nyugszik egy tüzerőrmester, akit a háború legutolsó éjszakáján lőtt agyon az ellenség.

Másnap reggel parancs jött az indulásra, hogy jövünk béké felé, Nyugat-Németország felé. Mielőtt azonban elindultunk volna, visszamentünk a temetőbe, letérdeltünk a frissen felhompolt sírra, és átöleltük a keresztfát, és egy utolsó Isten hozzádot mondtunk annak az embernek, annak a bajtársnak, aki tanácsot adott, aki irányított, aki utat mutatott, és aki vigasztalni tudott sokszor, nehéz helyzetünkbe. Különösen támadás előtt, mikor látta, hogy olyan szomorú ábrázattal, olyan bizonytalanságba vagyunk egymás között, eljött, hogy reménységet és biztatást öntsön a szívünkbe, lelkünkbe, hogy ne féljünk, mert velünk van az Isten. És amikor kijöttünk a temetőkapun, akkor már indulásra készen állott a battri, a lovak be voltak fogva az ágyúk elé, a legénység sorakozva volt, a mi háztisztsájkaink is fel voltak pakolva az ágyukra, és akkor még egyszer visszaneztünk

⁸ A kocsik után kötötték az ágyukat?

a templomkerítésre, ahol a temető volt, és a szemünkből könnyeket törültünk ki, hogy nem jó velünk a bajtársunk, akit a legjobban szerettünk, az egész legénység...

És akkor elindult a menet Elzász-Lotaringia átutazására, gyalogszerrel jöttünk, mert vonatot nem adtak, mert a vonatok hadi felszerelést szállítottak Németország belsejébe. Minden nap jöttünk reggeltől estig, vagy estefeléig, és minden éjjel megháltunk egy faluba, vagy városba, és másreggel utaztunk tovább, mindaddig, amíg átjöttünk egy falu végén a Rajna folyón, amely akkora nagy folyó, mint a Duna Budapestenél. De akkor már az elindulásunktól számítva a huszonhatodik nap volt, és azt még meg kell említsem és megírjam, hogy minket a civil lakosság olyan nagy szeretettel fogadott, olyan szíves jóindulattal voltak, mintha gyermekeik lettünk volna, úgy elláttak este, amikor megérkeztünk, s reggel, amikor indultunk el. Leírtam, amikor a Rajnán átjöttünk, a legelső faluba megálltunk, akkor még velünk voltak az ágyúk, a lovak és a felszerelésünk, és az ott-tartózkodásunk ideje alatt, amely három napig tartott, az alatt leadtunk minden hadi felszerelést, mert az a terület már Nagy-Németország földje volt. Abban a faluban három templom volt, és mind a három templom tornyába meg húztak minden harangot, amely 3 óra hosszáig tartott annak az emlékre, hogy végre valahára 4 esztendő és 3 hónapi szüntelen harc után a hadviselő hatalmak megkötték a fegyverszünetet.

Akkor, a harmadik napon adott a német állam vonatot, és a legénységnek 50%-a, illetve fele vonatra ült, és úgy indultunk el Bécs felé és Magyarország irányába. Bécsbe 1 napig állott a vonatunk, nem akartak beengedni Magyarország területire, holott nekünk nem volt semmi hadi felszerelésünk, és a tiszt urak mégis addig jártak, jöttek mentek a parancsnokságokra, amíg végre-valahára este kiengedték a vonatot a pályaudvarról, azzal a meghagyással, hogy nem mehetünk az ország fővárosa felé, hanem más vonalon jövünk. Úgy is lett, nem hoztak Budapestre. Azon az éjjel valahol a Dunántúli dombos vidéken hoztak át a Dunán, és másnap reggel úgy érkezünk meg Kolozsvárra, és ott szereltünk le, a tüzér kaszárnyába. Akkor már december 7-ike volt, azaz a 35. nap, és Kolozsváron csak annyit időztünk, amíg a leszerelés megtörtént, a leszerelési igazolványunkot kiadták, de akkorra már este lett, este indult egy vonat Brassó és Bukarest felé, és azzal a vonattal jöttünk a kacai és a homoródi állomásra, és akkor már minden állomáson román katonai őrség volt, amely szolgálatot tartott.

Mi hazaérkeztünk december 8-án, örvendettünk, hogy megláttuk a rég nem látott szülőföldet s megtaláltuk életbe a mi drága jó szülőinket, akikről olyan rég elszakadtunk egymástól, és ők is úgy örvendettek vagy talán még jobban, mint mi a haza érkezésünknek. Elhagytuk a harcmezőt, ahol az ágyúk minden napon

szóltak, a géppuskák kattogását, a fegyverek ropogását a sebesültek jajkiáltását... hazajöttünk de valami úgy fájt nekünk, mert nem ilyen jövőre számítottunk a háború alatt – úgy voltunk, mint a kinek nagy tervei, biztató reményei valának az eljövendő idők iránt, de a mi reményeink nem teljesültek, álmaink nem valósultak meg úgy, ahogy mi gondoltuk, de hiába, az ember tervei sokszor nem válnak valóra az életbe, de az a fő, hogy hazajöttünk és itthon vagyunk. Befejezésül megemlékezem azokról a bajtársakról, akik nem jöhettek velünk haza, akik ott porladoznak a különböző idegen országok vérrel öntözött csatamezein, hiába várja a hűséges feleség a férjet, a gyermek az édesapát, a testvér a testvért, az Édesapa és Édesanya a fiát, mert soha többé vissza nem jönnek... Szenteld meg azoknak porait, akik a haza védelmében hullatták vérüket, adj nekik csendes, békés pihenést az idegen földbe, a hozzátartozók szereteteinek adj vigasztalást.

Minket pedig, akik még életbe vagyunk, áldj meg, védj meg kegyelmeddel, hogy még dicsérhessük szent nevedet. Légy mi velünk, szerető Atyánk, édes Istenünk, mind életünkbe, mind halálunkba, szent fiad nevébe kérünk, Atyánk, hallgass meg. Ámen.

Egy kolozsvári festőművész a nagy háborúban

Tóth István első világháborús levelei Kelemen Erzsébethez

A nagy háború kitörése és befejeződése között feszülő időszak centenáriumának megünneplése alkalmából már eddig is számtalan tudományos, ismeretterjesztő írás, publicisztika, könyv látott napvilágot, és a különböző kiállításoknak egy része is ezt a tematikát járja körül.

A történettudomány többek közt próbálja megérteni a különböző társadalmi rétegek (elsősorban értelmiségiek, írók, költők, művészek stb.) részvételét a háborúban és az ő felelősségüket, továbbá a háborús lelkesültség és kiábrándultság motívumait. Az értelmiség mobilizációját elsősorban az sarkallta, hogy sokan harcolni akartak, és nem szellemi munkával foglalkozni a hátszágban, de az is motiválta őket, hogy fizikai bátorságukat is bizonyítsák. Másodsorban a háborúban az intellektuális cselekvés új irányát vélték felfedezni, ugyanis „(a) háború, az egymás iránti gyűlölet az értelmiség – az írók, társadalom- és természet-tudósok, művészek – számára olyan volt, mint egy új, kísérletezésekre alkalmas nagy laboratórium.”³ Ezzel összefüggésben a XX. század elejére kiüresedett, tartalom nélküli képzőművészetre találóan mondta Julius Meier-Graefe: „A művészet sokaknak időtöltés volt. Voltak színeink, vonalaink, képeink. Volt fényűzésünk. Voltak emlékeink. Ami hiányzott, a tartalmat, azt hozza most, testvérek, az

¹ Lőrinczi Dénes a BBTE Történelem és Filozófia Karán végzett Kolozsváron. Levéltár szakon, majd a jelenkor története és a nemzetközi kapcsolatok mesteri szakon tanult. Jelenleg levéltáros egy sepsiszentgyörgyi magánvállalkozásnál, kutatási területe az első világháború kitörésétől a két világháború közötti időszakig terjed.

² Molnár Lehel a Kolozsvári PTI Unitárius Karán szerzett lelkészi oklevelet, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalom Tanszékének doktorandusza. A Magyar Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának levéltárvezetője. Kutatási területe elsősorban az egyháztörténet, rendszeres teológia.

³ Balázs Eszter idézi Prochasson, Christophe, Rasmussen, Anne: *Au nom de la patrie. Les intellectuels et la première guerre mondiale (1910–1919)*. Paris, 1996, Broché. Lásd: Balázs Eszter: Káprázattól az illúzióvesztésig: a háború jelentései a Nyugatban. (1914. augusztus–1915. augusztus). *Médiakutató*, 2010 tavasz. http://www.mediakutato.hu/cikk/2010_01_tavasz/07_első_vilaghaboru_a_nyugatban/ (Utolsó letöltés: 2016. január 19.)

idő. Legyünk méltók hozzá... Tüzes örvények, nyomorúság és vér, szeretet és szent gyűlölet válnak élményekké. – Jaj a művészeknek, kinek ma nincsenek élményei...”⁴

Az „élményszerzés” legkézenfekvőbb módja a háborúban való személyes részvétel volt, melyben a művészek új ihletforrást láttak. Közülük sokan önként vonultak be, másokat, például az 1890–1892-ben születetteket, besoroztak, de a legtöbb művész a sajtóhadiszállás tagjaként vett részt a harctereken.⁵

Az első világháború kitörése a propagandában is újdonságokat eredményezett. Olyan szervezetet kellett létrehozni, amely a tudósítokat biztonságosan, megfelelő ellenőrzés mellett juttatta el a frontra, ahonnan beszámolókat küldhettek az őket delegáló lapoknak. A hadseregekben szolgáló, mundérba öltöztetett civilekből jól-rosszul kiképzett katonák harckészségének fenntartása képezte a háborús propaganda legfőbb célját. A lankadó harci kedv ugyanis komolyan veszélyeztette volna a hadviselő felek esélyét a küzdelem folytatására.⁶ Tehát a háború szolgálatába állított sajtópropaganda feladata a hazai olvasók, a hátszágban maradottak tájékoztatása, a háborús ügy melletti mozgósítás, a külföldi közvélemény befolyásolása stb. mellett a harci kedv elevenen tartása volt. Ezért 1914 augusztusában a császári és királyi hadsereg főparancsnokságán belül megalakult a sajtóhadiszállás, ahová újságírók, fotósok, filmesek és képzőművészek tartoztak, majd ez utóbbi csoport részére létrehozták a hadifestők intézményét.⁷ Az ő feladatuk volt a háborús események dokumentálása, azaz hogy művészi eszközökkel illusztrálják a mindennapokat, a dicsőséges pillanatokat, a vezéreket és a kiváló egyéniségeket, hősokeket. A sajtópropaganda elvárásainak megfelelően a háborút „esztétikusan” kellett bemutatniuk.

Az eredmények láttán 1915-ben már így szólalt meg Fónagy Béla „A háború, amely vérral rajzolja meg a világ területi és társadalmi új felosztását, az események legfinomabb megérzőiben, a művészellekekben is új érzéseket, témákat és megoldásokat fog kiváltani. A világháború borzalmas vérfürdőjéből már mintha egy más, egy új művészet hajnala derengene.”⁸

Nem tudjuk, hogy Tóth István tagja volt-e a hadifestők intézményének. Ellenben abból a premisszából kiindulva, miszerint ritkán fordult elő, hogy a

⁴ Felvinczi Takács Zoltán: Új csataképek. *Nyugat*, 7. évf. (1914), 18–19. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00159/05186.htm> (Utolsó letöltés: 2016. január 19.)

⁵ Róka Enikő: Művészek a háborúban. *Rubicon*, 2015/1. 51.

⁶ Pollmann Ferenc: Haditechnika, stratégia, propaganda. A hadviselés átalakulása az első világháborúban. *Rubicon*, 2015/1. 19.

⁷ Bővebben Róka Enikő: Művészek a háborúban. *Rubicon*, 2015/1. 51.

⁸ Fónagy Béla: Művészet a had- és népegészségügyi kiállításon. *Művészet*, 1915/6. 254.

sajtóhadiszállás tagjai igazi harci események szemtanúi lehettek, a későbbiekben felvázolt katonai pályája alapján arra következtethetünk, hogy Tóth nem volt tagja, ugyanis több hadszíntérre is kivezényelték, ahol néhányszor meg is sebesült.

Ezen a ponton áttérünk Tóth István életútjának rövid bemutatására, ezen belül pedig a nagy háborúban való részvételére.

Tóth István rajztanárt, grafikust, festőművészt a 21. század újra felfedezte magának. Halálának 40. évfordulóján, 2004-ben a *Művelődés* folyóirat gondozásában megjelent Sas Péter *Az erdélyi festészet lírikusa, Tóth István* című kis albuma, melyről Gaal György a *Keresztény Magvetőben* írt könyvismertetést⁹. A recenzius ugyanakkor azt is áttekintette, hogy az ezredfordulón kik tisztelegtek Tóth István művészete előtt, írásban vagy előadások formájában, nem utolsósorban egy, a meglepetés erejével ható gyűjteményes kiállítás megrendezésével.

Jelen írásunk továbbra is elevenen kívánja tartani a festő-lírikus emlékét azáltal, hogy a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában, a töredékes Kelemen Lajos hagyatékban nemrég megtalált, rajzokkal gazdagon illusztrált négy, a nagy háborúban írt levelét és egy húsvéti köszöntőjét közzétesszük. Tóth István ezen leveleket Kelemen Lajos kislányának, Kelemen Erzsikének¹⁰ írta, aki az első levél kézhezvételekor, 1916-ban, mindössze 5 éves volt.

Tóth István 1892. május 29-én született Marosvásárhelyen. Apja torockói származású unitárius lévén, fiát magától értetődően a kolozsvári Unitárius Kollégiumba küldte tanulni, ahol Kövendi Nagy Gyula rajztanár fedezte fel nem mindennapi tehetségét. Történelemtanára, a későbbi erdélyi magyar történetírás legendás alakja, az Unitárius Egyház és az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárosa, Kelemen Lajos is egyengette a fiatalember tehetségének kibontakozását, elsősorban genealógiai, heraldikai illusztrációk elkészítésével bízta meg. Ezáltal a tudós és a jövődóbeli festő között életre szóló barátság alakult ki, és nem véletlen, hogy a már-már családtagnak számító Tóth bensőséges, közvetlen, játékos, humorosan mesélő stílusban írt leveleivel meg akarta örvendeztetni Bubát, ahogyan Kelemen Lajosnak kislányát a leveleiben szólította.

Tóth István útja a kolozsvári kollégiumból a budapesti Rajztanárképző Intézetbe vezetett, és alighogy lediplomázott, majd hazatért Kolozsvárra, máris várta

⁹ Dr. Gaal György: Könyvzemle. Sas Péter: Az erdélyi magyar festőművészet lírikusa, Tóth István. *Művelődés* [Kiadása] Kolozsvár, 2004. 80 1. *Keresztény Magvető*, 2005/1. 80–82.

¹⁰ Kelemen Erzsébet 1911-ben született, és 1939-ben, Mizgan János feleségéként fiatalon halt meg.

az első világháborús katonai behívó. Kezdetben a marosvásárhelyi 62. közös, majd a kolozsvári 51. gyalogezredhez került.

Az 51. gyalogezredet még a 18. század elején Lipót király idejében állították fel. A bakákat kezdetben a Felvidékről, majd 1714-től Erdélyből toborozták.¹¹ A világháború kitörése előtt az 51-es bakákat csak Kolozs és Szilágy vármegyéből sorozták. A legénység így főleg román és magyar nemzetiségűekből állt. Az ezred parancsnoka Svetozar Boroević von Bojna gyalogsági tábornok volt.¹²

Az ezred zászlóaljai 1914-ben Marosvásárhelyen, Kolozsváron és Boszniában állomásoztak. A kolozsvári 51-esek kiegészítő zászlóalja augusztus 2-án indult Boszniába, majd néhány nappal később a Marosvásárhelyen lévők Kolozsvárra érkezve, állományuk és felszerelésük feltöltése után Galíciába, az orosz frontra indultak, ahová augusztus 12-re érkeztek meg.¹³

1914 őszén a Galíciában lévő 51-esek többször szembekerültek az orosz túlerővel, de a súlyos veszteségek ellenére is sikerült előrenyomulniuk, és visszaverniük az ellenséget. Év végén az ezredet Galíciából Orosz-Lengyelországba vitték, mert a hírszerzés szerint az oroszok Varsó és Ivangorod közt nagy erővel keltek át a Visztulán, döntő támadásra készültek. Az itteni harcokban az 51. gyalogezred a nagy veszteségek miatt már csak 7 századból állt. Az újesztendőre azonban az orosz-lengyelországi front megmerevedett, és véglegesen beállott a csend. Harcok nem voltak, az állomány növekedett. A januári utánpótlással az ezred 2105 puskára emelkedett, majd az év közepéig ez a szám 5043-ra szaporodott.¹⁴ Az ekkor bevonuló utánpótlás katonái közt, kezdetben őrmesterként, majd hadnagyként ott volt Tóth István is.

Tóth István családi és szellemi hagyatéka elkallódott, vagy valahol lappang, így világháborús részvételéről primer forrásként ez idáig csak a most előkerült négy levél és egy üdvözet tanúskodik. Azonban Sas Péter fentebb említett kötetében többször idéz Kelemen Lajos naplójából, amelyben hézagosan ugyan, de nyomon követhetjük a fiatal művész katonáskodását.¹⁵

Tóth Istvánt az alapkiképzés után 1915. január 14-én Jakobeni-be, a bukovinai frontra küldték. Kelemen Lajos naplójában így emlékszik vissza: „1915. janu-

¹¹ Deseő Lajos, Ardóai Gyula (szerk): *Erdélyi ezredek a világháborúban*. Budapest, 1941, Ardóai Irod. és Könyvkiadó Váll. 179.

¹² Uo. 182.

¹³ Uo. 182

¹⁴ Uo. 184–185.

¹⁵ Tekintettel arra, hogy a Sas Péter-kötet elég ritka, és Kelemen Lajos naplója is kiadatlan, ezért célszerűnek tartottuk szó szerint idézni Sas kötetéből a Tóth Istvánra vonatkozó naplóbejegyzéseket.

ár 16. Mindegyre szállítják a csapatokat. Tegnapelőtt reggel 9 órakor ment el Tóth István is, most már őrmesteri rangban, amint hallottuk, Szerbia felé. Néhányszor már úgy volt, hogy indulnak. Nálunk többször járt fenn esténként, s mikor utoljára volt itt, megállapodtunk, hogy indulás előtt telefonoz hozzánk. Tegnapelőtt aztán 3/4 8-kor megszólalt a telefon, s valaki a laktanyából jelezte, hogy rögtön indulnak. Én éppen indultam a kollégiumba, s mire leértem, már a kollégák újságolták, hogy ott ment el két század az iskola előtt, vígan, jókedvűen, s köztük volt Tóth István is.” Mire Bukovinába vergődtek, menetzászlóaljukat Orosz-Lengyelországba, Petrików és Tomaszów felé fordították. Kelemen naplója erről is tudósít: „1915. február 13. Szerdán érkezett Tóth István levelezője Petrikauból. Ő itthon is mind azt mondta, hogy őket valószínűleg Varsó ostromára viszik, de aztán Bukovinába mentek. Innen hozták vissza s vitték fel őket Orosz-Lengyelországba.” Még a fronton, a lövészárkokban is szorgalmasan rajzolgatott, megörökítve bajtársait, a felettes tisztet, a hiteles valóságot. Amikor előjárói már nagyon rákaptak az ingyenes arcképkészítésre, beszüntette művészi tevékenységét.

Művészi tevékenysége nem mentesítette az ütközetekben, a harcokban való részvétel alól. 1915. augusztus 14-én egy roham során többször megsebesült, bal vállán és tüdején érte találat. Felgyógyulása hosszú időt vett igénybe. Kelemen Lajos naplójában erről is megemlékezett: „1915. szeptember 9. Ma délután meglátogattuk Erzsikével [feleségével] másodszer Tóth Istvánt. Most már nem szabad beszélnie. Gondoltam, hogy előbb sem lett volna szabad. Csak félórát ültünk le nála, hogy nehogy fáradjunk. Ideadta szép táborigrajzát s rajzlapjait, melyekben rendkívül érdekes irónrajzok, a rajzkönyvben több tollrajz, egy igen szép pasztell, s az egyes lapokon hat gyönyörű, finom tollrajz, igazi művészi emlékei a háborús távollétnek. Az ezred történetéhez néhány pompás illusztráció kerülhet ki belőlük.”

1915 őszén egy prágai kitérő után az olasz fronton találta magát. Ez esemény is visszatükröződött Kelemen Lajos naplójában. „1915. november 3. Szegény Tóth István ma ment vissza Prágába. Bekísérte Désről az édesanyja is. Háromnapos szabadságon volt otthon. Itt este nálunk hallotta a harctéri helyzet e szomorú változását, s nagyon rosszkedvű lett. Igen meg van hülve, sebének gyógyulása sem tökéletes, és most, ahogy fölérkezik Prágába, biztosan mindjárt kiviszik, éppen a télre forduló rossz időben. Bátor, bizakodó, jó katona, de őt is nehezen érintette a rossz hír.” A Prágában eltöltött időszak eredménye újabb ötven tollrajz, vízfestmény és pasztellkép lett. „Köztük néhány, mint az Istentisztelet egy csűrben, Fényszóró, Kiképzőiskolában, kompozíciójában és világitási megoldá-

saival valóságos mesterművek voltak. Rendre alkalmilag mind hazaküldözte és hozta, s évekig én őriztem azokat» – emlékezett Kelemen Lajos.¹⁶

A fronton nagy volt a veszteség, de az 1916-os év tavaszának nyugalmasabb időszaka lehetővé tette, hogy az 51-es ezred újból regenerálódjon. Tóth István hadnagynak ekkor akad ideje, bizonyára korábbi ígérését beteljesítve, hogy két levelet is írjon Bubának. Közvetlen melegség és humor árad ezekből a sorokból, és a rajzok vizuális élményével Tóth tulajdonképpen plasztikusabbá, emészthetőbbé akarta tenni a gyermeki lélek számára is azt a káoszt és borzalmat, amelyet a kislány érzékelt ugyan, de nem értett.

1916. július végén újabb orosz támadás próbálta meg áttörni az ezred védvonalát, eredménytelenül. Ezt követően kezdetét vette „a szürke állásélet”, amely 1917 tavaszáig tartott.¹⁷ Ebből a szintén békésebb frontszolgálati időszakából származik Tóth István húsvéti köszöntője és harmadik levele. Írásában beszámol a bakák életéről, felszereléséről, időtöltéséről, arról, hogy hogyan figyelik folyamatosan a „muszkák” mozgását stb. Lényegében egy nyugodtabb időszak zsánerképét, egy háborús csendélet már-már idillikus állapotát festi le, amikor csupán a hideg téllal kellett komolyabban szembenéznünk.

1917-ben kitört az orosz forradalom. A főleg szociális nehézségek és emberáldozatok miatt megbukó cári Oroszország helyét átvette a nagytömegek támogatását élvező Lenin irányította szovjet vezetés.¹⁸ Az orosz arcvonal már korántsem jelentette azt az erőt, mint korábban, végül az orosz-német különbéke során megszűnt a keleti-front. Ennek eredményeképpen a központi hatalmak jelentős létszámú haderőt tudtak az olasz frontra szállítani, hogy Isonzónál megtámogassák kifáradt csapataikat. Minden valószínűség szerint Tóth István is ekkor került az olasz frontra, de a régi tüdősebének nem tett jót a kavernák¹⁹ levegője, ezért Laibach és Budapest kórházaiban ápolták. Gyógyulását követően visszaküldték Triestbe, majd 1918 elején Feletto, Udine és Fagagna vidékére, Felső-Olaszországba. A gyönyörű környezet és a háború szörnyűségeinek különös keveréke újabb műalkotások elkészítésére ösztönözte.²⁰

¹⁶ Kelemen Lajos naplójának részleteit Sas Péter idézi: *Az erdélyi festészet lírikusa, Tóth István*. Kolozsvár, 2004. 8–9.

¹⁷ Deseő Lajos, Ardói Gyula (szerk): *Erdélyi ezredek a világháborúban*. Budapest, 1941, Ardói Irod. és Könyvkiadó Váll.. 191.

¹⁸ Galántai József: *Magyarország az első világháborúban. 1914–1918*. Budapest, 1974, Akadémiai Kiadó. 376.

¹⁹ Az első világháború hegyi harcaiban sziklába vajt fedezék.

²⁰ Sas Péter: *Az erdélyi festészet lírikusa, Tóth István*. Kolozsvár, 2004, Művelődés. 9.

Az egyesített központi haderő sikere nem maradt el, év végére áttörték az olasz frontot (XII. isonzói vagy I. piavéi csata), és a Piave folyóig nyomultak előre, ahol a telet töltötték. A vezérkar úgy gondolta, hogy majd egy újabb elsöprő erejű támadással (II. piavéi csata) Olaszországot térdre kényszerítik, és fegyverszünetet kötnek. A terv kivitelezése érdekében 1918 január–februárjában már olyan intézkedéseket foganatosítottak, amelyek a Piave-front napi tevékenységét és az offenzíva előkészületeit szolgálták. A tisztek és katonák számára a legújabb harcmodor, valamint fegyverek használatának elsajátítására kiképzéseket szerveztek. Az ezredek legénységének gyakorolniuk kellett a gyors, eltökélt rohamot, áthaladást az ellenség zárótüzén, az akadályok leküzdését, a kézigránát-dobást, az ellenséges árokban vívott közelharcot, és a mélységbe való előnyomulás módjait.²¹

Tóth István negyedik, egyben utolsó levelét épp a II. piavéi csatára készülő egyik kiképzőtáborból írta, melyben plasztikusan ábrázolta a felkészülést.

„A fronton készült alkotásai – több mint 150 kép – sajnálatos módon mind elvesztek. Az olaszországi – általa szervezett – ún. »Károly-hét« alkalmából levelezőlapokon sokszorosított rajzai láttán érzékelhető igazán ez a pótolhatatlan veszteség. Különösen az *Ütközet után* és az *Irsay zászlós temetése* címet viselő alkotásai voltak nagy hatással a szemlélődő nézőre. Láttukra állapította meg Kelemen Lajos, hogy Tóth István a háború művészetének magyar Millet-je lehetne.” (...)

1918 őszén a képeket alkotójuk Kelemen Lajostól felkérte Prágába, és mind-egyiket állomáshelyére, az Ujezd-laktanyába vitte. Októberben néhány nap szabadságot kapott, és hazautazott Kolozsvárra. Ott érte a prágai forradalom kitörésének híre. Rögtön képei után indult, de a budapesti pályaudvaron rekedt, nem juthatott tovább. Így történhetett, hogy az összes, fronton készült alkotásainak egyszerre veszett nyoma prágai kaszárnyájában. Kelemen Lajos naplója így rögzítette a történeteket: „1919. február 18. Tegnap este Tóth István nálunk lévén, rajzairól szinte teljes biztosra vett hírt kapott oly értelemben, hogy azok legnagyobb valószínűséggel Prágában elvesztek. Selmeczi százados mondta, hogy becsomagolt rajzai a közt az 50 láda közt voltak, melyekben az ezred történetének anyaga s hivatalos irományai is ott voltak. Néhány rajza a lakásán volt, s legénye azokat ruhaneműivel együtt elvitte, és a többi rajzhoz csomagolta. Nagy valószínűséggel együtt estek az ott külön alakult román zászlóalj kezébe. Ha még a

²¹ Bencze László: *A Piave-front*. Budapest, 2003. <http://mek.oszk.hu/05000/05005/html/#109> (Utolsó letöltés: 2016. január 21.) Külön 40–60 fős kurzusok voltak: a géppuskásoknak 8 hét, a rohamosztagosoknak 4 hét, az aknavető kezelőknek 4 hét, az alpinistáknak 4 nap, a telefonosoknak 12 hét.

Sokol²² tette volna reá a kezét, akkor remény lehetne hozzá, de így nem nagyon bízhatunk.”²³

A háborút követően Tóth István Kolozsváron az egy évig működő Tanárképzőben oktatott, utána a Marianum Leánynevelő Intézetnél kapott katedrát. 1925-től óraadó, majd rendes tanárként egykori iskolája, az Unitárius Kollégium alkalmazta az 1948-as államosításig.

Azt az óriási veszteséget, hogy Tóth Istvánnak a háborúban készült alkotásai mind megsemmisültek, nem lehet pótolni. Próbálunk okoskodni, és a megtalált illusztrált levelekből kitalálni, hogy milyen képeket, rajzokat készíthetett. A szakirodalmi megállapítások szerint a sajtóhadiszállás és hadifestők tagjainak kerülniük kellett a háború borzalmainak nyers bemutatását. A kutatások bebizonyították, hogy ezzel az elvárásrendszerrel azonosultak azok a művészek is, akik katonaként átélték a borzalmakat, jóllehet nekik nem kellett volna alkalmazkodniuk az sajtóhadiszállás propagandaigényeihez. Az látszik körvonalazódni, hogy nincs jelentős szemléleti különbség a harcoló képzőművészek és a hadifestők látásmódja között. Ennek egyik magyarázata a belső öntudatlan cenzúra, de ahogy több európai példa is rávilágít, a művészek egy része a háborús élményeket csak bizonyos idő távlatából tudták feldolgozni.²⁴

Itt elég csak megemlítenünk Otto Dix német expresszionista művész nevét, aki majdnem megszakítás nélkül végigharcolta a nagy háborút. Az összeomlás után készített képeivel brutális őszinteséggel, fekete humorral, morbid iróniával rögzítette az eltorzult, meggyötört, félrevezetett, kiábrándult emberek állapotát. Mindenkinék tükröt akart tartani korának szégyenéről, az ember állatiasságáról.²⁵

Tóth István a világgégés után nem festette ki magából a háború borzalmainak a feszültségét, legalábbis nem tudunk róla, nem maradt fent ilyen jellegű alkotása. Csak reménykedni tudunk abban, hogy Prágában mégsem esett az enyészet áldozatául az a sok műalkotás, amelyet a fronton készített. Kelemen Lajos is csak feltételesen beszélt erről naplójában. Addig is, ameddig valami csoda folytán,

²² A Sokol egyesület a 19. század közepén alakult Csehországban, kezdetben összetartó gerincűl a testgyakorlást jelölte meg, később a cseh ifjak nemzeti öntudatának az erősítését is szolgálta, és gyűjtőtábora lett az osztrák uralommal elégedetlen cseh megújítási mozgalom híveinek. A mozgalom Csehországból előbb Szerbiába, majd Szlovéniába és Horvátországba is elterjedt. Bővebben lásd: http://dda.vmmi.org/kal1934_09_13 (Utolsó letöltés 2016. január 15.)

²³ Sas Péter: *Az erdélyi festészet lírikusa, Tóth István*. Kolozsvár, 2004. 10–11.

²⁴ Róka Enikő: *Művészek a háborúban*. *Rubicon* 2015/1. 53.

²⁵ S. Nagy Katalin: *Otto Dix: Idős szerelmespár*. <http://arnolfini.hu/arnolfini-szalon/snk-otto-dix-idos-szerelmespar/> (Utolsó letöltés: 2016.január 22.)

amit magunk teremtünk, előkerülnek a képek, álljanak itt a levelek, olvassuk és szemléljük, gyönyörködjünk bennük.

Kedves Buba.

1916. máj. 24.

Látja kedves kis Buba nekem van itt egy ilyen kis bábum, amelyiket azért küldtek nekem, hogy vigyázzon rám.

Nohát vigyáz is, mindig nálam van, hogy el ne vesszem valahol. Tegnap is jött egy csúnya ágyúgolyó Tóth István bácsi épp lakást csinált egy árokban az embereknek, ziiúúú, bumm, és bizony, ha le nem kapom a fejem hát belé megy egy ekkora golyó.

Hát bizony az nem lett volna jó, mert igen messzire elmentem volna.

Az ilyen apró golyók egy nagy üres kerek acél skatulyából jönnek ki, csúnyán sírnak, mint a rossz gyerekek.

A katona bácsik megkeresték azt a nagy acélt, aztán Tóth István bácsi most virágot tart benne.

Ilyen, ahogy itt lerajzoltam. Úgy-e, hogy díszíti ám az ilyen a szobát.

Legközelebb majd megírom, hogy készítik a katona bácsik a lövészárkot. Addig is az Isten megáldja, apját üdvözlöm, anyukának és a Buba kezeit csókolom Tóth István.

Borítékon:

Kelemen Bözsike úrleánynak

Kolozsvár Trefort u. 15. sz. II. e.

Ungarn [Magyarország]

K. u. k. Infanterie regiment v. Borojević Nr. 51. 4. Feldbatallion [a Borojević vezette 51. számú császári és királyi gyalogezred, 4. tábori üteg]

Feladó: Tóth István hadnagy I. R. 51. 14. k. Feldpost: 37. [51. számú gyalogezred, 14. század, 37. tábori posta]

Kedves Buba!

1916. okt. 1.

Emlékszik úgy-e Buba, hogy én megígértem magának, írni fogok és rajzolni is egyet, s mást. Úgy-e nem haragszik a Buba, hogy ilyen későre váltom be az ígéretem.

Leírom, hogy hogyan mennek a katona bácsik pihenni is egy-egy kicsit.

A katona bácsik egy rúdra teszik a nehéz ládát és úgy cipelik, nagyon kell ám vigyázniok, mert kézigránát van benne és bizony fel is robbanhat, megmutatom azt is, hogyan használják.

Jönnek az oroszok, aztán hagyják, hogy jó közel merészkedjenek. Akkor veszi az András káplár bácsi a kézigránátot, odavágja az oroszhoz, s mindjárt vagy elszaladnak, vagy meghalnak.

Né milyen nagy bajusza van az András bácsinak. Ez már aztán ember.

Okt. 4.

A Buba csodálkozni fog, hogy olyan későn fogtam újra a levélhez, de igen sok dolgom volt, mert a katona bácsik kicsit ellustulnak benn a lövészárokban és kell egy kicsit execíroztatni őket, szépen elmegyünk jó messzire, hogy az oroszok még ágyúval se tudjanak odalőni, aztán kiállítunk 2 Pontot, egyik a repülőre vigyáz, hogy nem csinál-e az orosz valami csúfságot, a másik a ballonokra, amiket a katona bácsik hurkákknak, hólyagnak neveznek. Ha jő egy orosz repülő, itlo marsch, be az erdőbe, mert ledob egy bombát és baj lesz belőle.

Így figyel egy katona bácsi egy fa alól, hogy idejében szólhasson, ha orosz repülő jön.

Ez a húrka nagyon, de nagyon magasan van, és olyan messzi ellát, mintha Buba a főtéri toronyból nézne.

A muszka lenéz, hogy mit is csinálunk, aztán bumm, bumm, már ott az ágyúgolyó.

Na, azt is megígértem a Bubának, megírom, hogy csinálják a lövészárkot. Először a katona bácsik vesszőt

hoznak, persze csak éjjel lehet, mert akkor nem lát a muszka.

Azután szépen beverik a karókat és olyan ügyesen összefonják, akár a kosarat. Aztán ráteszik a puskát, golyót és szépen várjuk, mikor jön már az orosz, majd rájuk verünk, hogy csak úgy sírhat.

Az a szép kicsi skatulya azért van a puska mellett, hogy a golyó meg ne ázzon. A kis karikára a katona bácsik neve van felírva.

Na, most már nem rajzolok többet, mert akkor sohasem leszek kész vele.

Én egészséges vagyok és apjától tudom, hogy a Buba is egészséges, nincsen semmi baj. Mi mindent szokott mostanában csinálni. Anyuka, hogy van. Apja haza ment-e már.

Nem is tudom micsoda érdekes dolgot írnak még a Bubának, be is végzem. Anyukájának a kezeit csókolom. Apukáját és mindnyájukat szeretettel üdvözlöm és a Bubát sokszor csókolom Tóth István.

Így fog maholnap Tóth István hazamenni szabadságra és meglátogatni a Bubát.

Borítékon:
Kelemen Bözsike úrleánynak
Kolozsvár Trefort u. 15. sz. II. e.
Ungarn [Magyarország]

K. u. k. Infanterie regiment v. Boroević Nr. 51. 13. Feldkompagnie [A Boroević vezette császári és királyi gyalogezred 13. tábori százada]

Feladó: Tóth István hadnagy I. R. 51. 13. k. Feldpost: 37. [51. gyalogezred, 13. század, 37. tábori posta]

Kedves Buba!

1917. febr. 22.

Olyan rég megígértem már, hogy írni fogok egy hosszú levelet a téli háborúról, de tudja kedves Buba a katona nem mindig azt csinálhatja, amit ő akar, hanem azt, amit parancsolnak. Azért késett hát a levelem.

Bizony itt tél van, komoly tél és ha kérdezné mit csinálunk, fázunk, fázunk. Tudja van egy csúnya szél, amelyik a jó Isten tudja, hogy, hogy nem, mindig szem-

be fúj az emberrel, kész²⁶ csoda, a hold is segít neki, nem olyan szép mosolygós bácsi, hanem olyan csúnya, felfútt pofájú rossz képe van. Haragszunk is rá, mert mindig hidegebb van mikor világít. Nem tudjuk miért haragszik ránk. Ilyenkor aztán rosszul esik ki-

menni szolgálatba, de jól felöltözik Tóth István, csak az orra hegye látszik ki a sok ruhából, de bár az se látszott volna, mert egy kicsit megfagyott most olyan, mint az érett paprika.

Az a csúnya Hold is segít a szélnek.

Úgy-e, milyen csúnya Tóth István.

Vajon az a nagy mordály mi lehet az övében. Világító pisztoly. Éjjel mikor nem látunk, halljuk „Ha ott valami furcsa zaj van”. Nosza elő a pisztolyt bele egy golyót, kilőjük és olyan szép világosság van egy darabig mint nappal. Aztán még muffja is van Tóth Istvánnak, jó meleg, mégis mindig fázik a keze.

Mivel fűtünk, ez a nagyobb kérdés. Errefelé kimennek a katona bácsik, szét-
néznek, ni ebben a faluban van még 90 néhány fa.

²⁶ A levélszöveg nehezen olvasható e helyen

„Mozgás katoná, mert jön az őrnagy úr.” „Iszkolnyi”

Igaz a faluból semmi nem látszik, nosza rajta neki, vágni a fát.

Ezt nem szabad, van is szaladás, ha egy tiszt jön. Benn aztán szépen fel-darabolják, szétosztják, s van egy kis meleg. Szépen körül ülik, állják a kemencét, úgy hívják „Schvarni kályha”.

Pipázgatnak, beszélgetnek, főznek, csizmát szárítanak.

„Ne sajnálja be a fát, nem a miénk.”

Az egyik félszemmel betűzgeti, mit ír az asszony. Inf. Kerekes pedig foghegyről a pipájával aszondja: „Az ördög vinné el ezt a széllé bélelt országot.”

Jön az este, kezd mozgolódni a társaság. Bekiáltják „Erste Nummer” a lakásokba, ez azt jelenti, hogy szedelőzködnek az egyes számú postok, felhúzzák a Post bundákat, szalmapapucsot, szépen libasorban kimennek és felállnak a helyükre.

Ilyenek a katona bácsik mikor kimennek postoknak. A szalmapapucs azért van, hogy ne fagyjon meg a lábuk. Olyan minden baka, mint egy nagy gömböc, csak a szeme látszik ki a sok pokróc, hósipka, prém, keszkenő és egyebekből.

A muszkák épp így kell, hogy legyenek, fáz-
nak, mert nem lövöldöznek, szépen békét hagynak.

Aztán kijön a generális úr is a lövészárókba,
szép nagy bácsi, van olyan vörös pánt a nadrágján.
Olyan a „Stellung” [testtartás], mintha kinyalták
volna, megkérdezi látsz-e valamit fiam. „Igen, egy-
két muszkát.” No csak vigyázni, és kap egy cigaret-
tát. Vajon mi lehet az a kicsi akasztófa ott a post
mellett. Mikor az oroszok gáztámadást akarnak
csinálni, megütik azt a darab vasat, jobban mond-
va vasúti sínt a
posztok, az messzire
elhallatszik és felte-
szik a gázmaszkát a

bakák, s jöhet most a gáz, úgy ahogy akar. Fúj, mi-
lyen csúnyák benne, mint az ördögök. Vajon ki mon-
daná, hogy ez Inf. Kardos István. Úgy-e, hogy senki.

Még egyet, láthatja Buba, hogy minden katona
bácsin ott lóg egy barna tarisnya, mit gondol mi van benne? Nem elemózsia, jóféle
hazai, hanem jó golyóbis az oroszoknak. No most az Isten megáldja. Legyen jó meg
vidám csókolja Tóth István.

Borítékon:

Kelemen Bözsike úrleánynak

Kolozsvár Trefort u. 15. II. e.

Ungarn [Magyarország]

K. u. k. Infanterieregiment von Boroevic Nr. 51. 15. Feldkompagnie [A Boroevic vezette
cs. és kir. 51. gyalogezred 15. százada]

Feladó: Tóth István hadnagy K. u. k. I. R. 51. 15. Komp.

Feldpost: 37. [Cs. és kir. 51. gyalogezred, 15. század, 37. tábori posta]

[1917. március. 31.?)

Boldog húsvéti ünnepeket kíván és csókolja Tóth István bácsi.

Borítékon:

Kelemen Erzsike úrleánynak

Kolozsvár Trefort u. 15. II. e.

Ungarn [Magyarország]

K. u. k. Infanterieregiment von Boroevic Nr. 51. 15. Feldkompagnie
[A Boroevic vezette cs. és kir. 51. gyalogezred 15. százada]

Feladó: Tóth István hadnagy K. u. k. I. R. 51. 15. Fkomp.

Feldpost: 617. [Cs. és kir. 51. gyalogezred, 15. század, 617. tábori posta]

Kedves Buba!

918. márc. 7.

„Mindenkinek lógott az orra.”

Régóta készülök már Bözsikének egy képes levelet küldeni, de tudja az ember nem azért katona, hogy mindent úgy csináljon, ahogy jól esik, mert bizony, ha úgy lenne, akkor mindenki hazautazna és senki sem lenne, aki háborúzzon.

Szép rendben leírom most, amikor már mi is egy-két hét múlva kimegyünk a frontra, hogy s mint töltöttük el az időt.

Bizony mikor kiszálltunk a vonatból úgy volt mindenki mintha az orra vére folyt volna. Nincs rosszabb, mint a jó kényelmes út után kiszállni a meleg kocsiból.

Hát még mikor megmutatták, hogy ahhoz a hosszú hegyes tornyú faluhoz kell menni.

„Hű, de vékony nyele van annak a templomnak.”

Bizony kicsit messze volt. Hallottunk mindenfelé harangokat olyan jól esett a füllünknek, elszoktunk Prágában tőle.

„Hű, de vékony nyele van annak a templomnak.”

No, de nincs olyan hosszú út, aminek a jó bakancsos ne érne a végére. Mi is szépen megérkeztünk, régi ismerősökkel találkoztunk és már el is felejtettük, hogy rossz kedvünk is volt.

Más-

nap az őrnagy bácsi „Inspizierolt” [ellenőrzést tartott] (kérdesse meg apjától, mit jelentenek azok a furcsa német szavak, amiket itt írni fogok). Hát bizony nem volt megelégedve, csak any-

nyit mondott „No, majd meglátjuk, jó anyag. Ki fogast ki ágyat cipelt.”

Az Inspizierung [ellenőrzés] után berendezkedtünk, kaptunk egy csomó

üres szobát, no, lakjunk benne. Erre mi kiadtuk a parancsot, így és így kell, hogy legyen, délután megvizsgálom, de a civiléktől nem szabad semmit elvenni, ott hagytuk aztán őket. Volt eszükben szót fogadni, ki fogast, ki ágyat lopott, requirált [hatóságilag lefoglalt], hogy helyesebben mondjam. Szépen kályhát építettek, mert itt semmi melegítő nincs, olyan meleg szokott lenni. Pechünkre most hideg volt. Kémény nincs, beverték az ablakot, és egy kilyukasztott pléhen keresztül dugták ki a kályhacsövet. Bizony délutánra minden szép rendben volt.

„Ez már Zimmer ordnung.” [szobarend]

„A jó baka úgy szalutál, hogy oldalról csak az orra hegye látszik.”

„Az ügyes Infanterist [gyalogos] úgy áll Habt-Achtban [vigyázzállás], mintha orra akarna esni.”

Hétfőn megkezdtük a kiképzést az „Einzelu Ausbildungot” [egyéni kiképzést]. Először a „Habt-Acht” [vigyázzállás], és szalutálást tanítottuk meg, mert bizony a baka a sok háborúsdiba elfelejtette, hogy is kell állni.

„Te disznó mit spekulálsz? Nem akarod összetenni a lábad.”

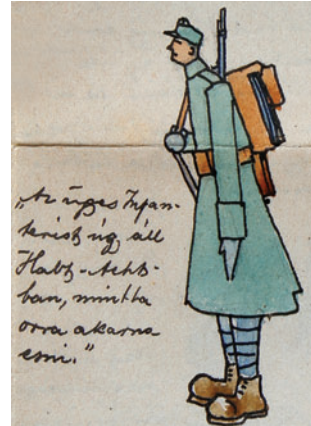
No, ne féljen nem ütöm fejbe azt a szegény embert, csak egy kis „Disciplint”

verek belé. Nem is olyan egyszerű dolog a kiképzés. Az embernek úgy kell beszélnie,

még mikor suttog is, hogy egy szobában, ha úgy csinálna repedjen meg a füle a többieknek. Lám ez a „disznó” (ezt a szót is sokat kell ám használni) is sokat spekulál, nem akarja szépen összetenni egymásmellé a lábait.

Gefreiter [tizedes] Szilágyi már magas akadémiaira tanítja az embereket, hogy kell jobbra fordulni. Buba biztosan azt gondolja még az is vicc? Megnyugtatom vicc bizony még pedig szo-

„Nieder” [feküdj]

Hát ezek mi az Isten csudáját cipelnek, s mik azok a furcsa akasztófák alól.

„Tán csak nem farsangot játszanak a baka bácsik a sok cók-mókkal?”

dobják, és a kis táblákra fel van írva a távolság, hogy tudjuk ki mennyit dob.

„Az Übungs platz” [gyakorlótér]

Hát vajon azok a bütykös botok,

meg kis fapotyolók, mitől jók. Az egyik a „Fechtstange” [vívórúd] egy darab egyenes karó, a végén rongyba csavart szalma, papíros, azzal verekednek a baka bácsik. Olyan jól mellbe vágják egymást, hogy szinte gyönyörűség nézni, hogy kalimpál az ügyetlenebbik. A másik a fa handgránát [kézigránát], ezzel tanulnak dobni jó messzire, meg célba, hogy milyen jó szerszám, azt már tudja a Buba egy másik levelemből.

morú, látja ez a szegény gyerek is hasra esett. De mit gondol miért. Elárulom ezt a katonai titkot. Freiter úr Szilágyi csak annyit mondott „nieder” [feküdj] s a gyerek már meglapul mint a béka. Igen jó kiképző eszköz. Változatosabbá lehet ezzel a szócskával tenni „Übt” [gyakorold]. Ez addig tart, amíg Szilágyi úr megunja. Nem is hiszi a Buba, milyen fürge lesz utána az ember.

„Rechts-um” [jobbra át]

Úgy-e a baka bácsiknak jól kell tudni szurkálni, ha jön a talián csak „Hurráh!” és már úgy le kell szúrni, hogy rossz legyen neki. Ezért rongyból labdákat, bábukat csinálnak, megtömik jól szalmával és ezeken tanulják, hogy kell fortélyosan szurkálni. Ez pedig „Handgranad” [kézigránát] dobó pálya. A két rúdon azért van drót meg levelek, hogy jó magasra

meg kis fapotyolók, mitől jók. Az egyik a „Fechtstange”

[vívórúd] egy darab egyenes karó, a végén

„Püff neked Poptján.”

Így telik el vígan 8 hét, a baka bácsik szépen kigömbölyödnek a jó ételtől, a manázsétől [ellátmány, menázsi], már a sapka is alig fér rá a fejükre úgy megokosodtak, jön megint most már egy nagyobb úr, az ezredes úr inspizierozni

[ellenőrizni], megdicséri a baka bácsikat, meg Tóth Istvánt is, hogy csak úgy hízik a májunkt.

„Ezek a katonák igazán gárdisták, gratulálok.”
Örömben a bajonett is átment a jobboldalra.

Most már nincs egyéb hátra szépen kizöldágozni, felvirágozni magunkat és kimenni a frontra megtanítani a taliánt mőresre.

A bakák is nagy urak már ilyenkor, nem is szívnek csak finom cigarettákat, s annyi zöldséget raknak a sapkájuk mellé, hogy egy kecske is jól laknék belőle.

„Eddig a bagó is jó volt.”

Nem is bírunk már velük,

alig várják, hogy kimehessenek és egy pár taliánt fejbe verhessenek.

Inspizierungung [ellenőrzés] után szépen összeülnek és elbeszélgetnek menageról [ellátmány, menázsi], fő is a nagy „polenta” (így hívják itt a puliszkát) meg a fájin gulyás, csak káplár Dénes vág olyan szomorú arcokat, mint aki huszár volt és utálja a baka mesterséget.

Igaz itt már szép tavasz volna, de most egy kicsit megkutyálta magát az idő s ilyenkor a baka sokat zúg, mert öröké csak pucoválni kell azt a fene bakancsot. Jól vagyok, tudom a Baba is. Most már várok a Bubától is egy hosszú levelet s rajzoljon is valamit bele. Isten vele csókolja Tóth István.

„Örül a baka, csak az obsitos volt huszár káplár meg a taliánok nem.”

Borítékon:

Nagys. Kelemen Erzsike úrleánynak

Kolozsvár Trefort u. 15. II. em.

Ungarn [Magyarország]

Ausbildungsgruppe der Marschkompagnien der 35. I. D. [A császári és királyi 35. gyaloghadosztály menetszázadi kiképző csoportja]

Untergruppe Nr. III. [III. alcsoport]

Feladó: Tóth István Lt. 2/XXXVI. I. R. 51. [Tóth István hadnagy. XXXVI. menetzászlóalj, 2. század, cs. és kir. 51. gyalogezred]²⁷

Ausbildungsgruppe d. 35. I. D.

Feldpost: 359. [35. gyaloghadosztályi kiképzőcsoport, 359. tábori posta]

²⁷ A német kifejezések és a feladói címzések feloldásában nyújtott segítségért köszönetet mondunk Andorkó Júliának, Ferenczi Szilárdnak és Nagy Józsefnek.

Pál János¹

Az első világháború kérdése az unitárius egyházi sajtóban

Bevezető

Az 1930. évi Főtanácson elmondott szószéki beszédében Taar Géza nagyajtai lelkész elmarasztalóan nyilatkozott a keresztény egyházak első világháborúban betöltött szerepéről. Szerinte az egyházak elemi hibát követettek el azzal, hogy – meghasonulva az általuk hirdetett erkölcsi értékrenddel – gátlástalanul csatlakoztak a háborút hirdető és támogatók táborához. Prédikációjában Taar nem kevesebbet állított, mint azt, hogy hamis jelszavak tudatos hangoztatásával az egyházak is hozzájárultak a háborús érzelmek, indulatok felkorbácsolásához, és eredeti szerepkörüket megtagadva a béke hirdetése helyett gyakorlatilag ők is az uszítás szócsöveivé váltak. Az „anyaszentegyház – mondta – [a] nagy vihar idején megszűnt az a védő, oltalmazó menedékhely lenni, amelynek az ember addig hitte. Nem nyújtott oltalmat többé az eszményeihez menekülők számára, sebeinkre gyógyírt nem hintett, fel-feltörő jajkiáltásainkra nem válaszolt, életproblémáinkra feleletet nem adott, sőt kitalált fedele alól az odamenekülő békés szándékú Ábeleket is, s nagy kötelességekre hivatkozás hazug jelszavával maga nyomá kezébe a kaini dorongot, amikor imádkozott, áldást mondott s virágot hintett a késre, amely az élet gyógyulni még ma sem akaró, szörnyű sebeit felfakasztotta”².

Dolgozatunk szempontjából Taar bírálatában nem az első világháború egyház általi utólagos megítélése a lényeges és érdekes, hanem az az ószövetségi analógia segítségével szemléltetett tartalmi ellentét, ami az egyház erkölcsi tanítása és a háború természete között feszült. Írásunkban a korabeli prédikációk és publicisztikai írások elemzésével a háborús diskurzus egyházi közbeszédben való alakulása mellett arra kerestünk választ, hogy melyek voltak azok az egyház há-

¹ Pál János homoródszentmártoni unitárius lelkész. Tanulmányait a Babeş–Bolyai Tudományegyetem történelem szakán és a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karán végezte. Kutatási területe: az Unitárius Egyház jelenkori története (20. század).

² Taar Géza: Az anyaszentegyház építése. *Keresztény Magvető* 1931/1. 5.

borús narratívájában alkalmazott „erkölcsi kiskapuk”, amelyeknek segítségével egyfelől feloldhatta a Taar által megvilágított tartalmi ellentmondást, másfelől pedig legitimálhatta a Monarchia Szerbia elleni hadüzenetét, Magyarország háborúban való részvételét, nem utolsósorban pedig az utóbbi által okozott óriási emberveszteséget, a pszichikai, erkölcsi szenvedést és a gazdasági leromlást.

Dolgozatunkban nem törekedtünk teljességre, vizsgálatunkat kizárólag az időszakosan megjelenő kiadványokra (*Keresztény Magvető, Unitárius Közlöny, Unitárius Egyház, Unitárius Szószék*) terjesztettük ki. Kutatásunk során azonban mellőznünk kellett az *Unitárius Egyház* 1917. évfolyamának – egy kivételével – az összes, az 1918. évfolyamnak pedig az első öt számát, mivel ezeknek a példányait az egyház nagykönyvtárában sem találtuk meg.

Háborút legitimáló érvrendszer

1914. június 28-án Szarajevóban egy boszniai szerb, Gavrilo Princip sikeres merényletet hajtott végre az osztrák trónörökös, Ferenc Ferdinánd és felesége, Chotek Zsófia ellen. A politikai indíttatású gyilkosságért a Monarchia közvetlenül azt a Szerbiát tette felelőssé – nem teljesen jogtalanul –, amely egy balkáni nagy szláv állam létrehozásának szándékával egyszerre veszélyeztette Bécs expanziós balkáni politikáját és jelentős szláv lakossága miatt a birodalom területi integritását. A szerb titkosszolgálat által kitervelt és támogatott merénylet kiváló ürügyet szolgáltatott a Monarchia számára ahhoz, hogy egy fegyveres konfliktus keretében leszámolhasson feltörekvő regionális vetélytársával. A háború kiprovokálásának céljából átnyújtott ultimátumot Szerbia – Oroszország támogatását maga mögött tudva – elutasította, és ezzel szertefoszlott a konfliktus diplomáciai úton való rendezésének lehetősége. Július 28-án a Monarchia – Németország ösztönzésére – hadat üzent Szerbiának, és a lokálisnak tervezett fegyveres konfliktus világméretű háborúvá nőtte ki magát. Bár az európai nagyhatalmak – gazdasági, katonai és geopolitikai érdekeik érvényesítése miatt – már régóta készültek egy, az erőviszonyokat átrendező háborúra, a kirobbantásának ódiúmat végül a Monarchia vállalta magára a fentiekben említett stratégiai megfontolások miatt.³

³ Ormos Mária: *Világháború és forradalmak 1914–1919*. H. n., 2009, Kossuth Kiadó. 8–14.; Bihari Péter: *1914. A nagy háború száz éve*. H. n., é. n., Kalligram. 126–141.; Somogyi László: Szerb ellenségkép Magyarországon az első világháború alatt a sajtó tükrében. *Jel-Kép* 2016/1. 50–51.

Önvédelem: a Monarchia/Magyarország egy alantas és barbár támadás áldozata

Mivel gyakorlatilag a Monarchia volt az, amely hadat üzent és megtámadta Szerbiát, az unitárius egyházi sajtóban megjelent beszámolókból, elemzésekből vagy prédikációkból világosan kiolvasható a szerzők abbeli szándéka, hogy a Monarchiát felmentsék a háborús agresszor megbélyegző vádja alól. Diskurzusukban a felmentésnek és elhárításnak klasszikus módszerét, azt a kétpólusú ábrázolásra épülő áldozati elbeszélésmódot alkalmazták, amelyben az áldozati státus egyfelől már önmagában erkölcsi minőséget biztosít/jelent, másfelől pedig pozitívan képes bemutatni és igazolni a szereplő morális értékítélet alá eső cselekedeteit.⁴ Narratíva szintjén mindez annyit jelentett, hogy a Monarchia hadba lépését az unitárius egyházi írók egy olyan kikényszerített önvédelmi lépésként mutatták be, amelyben a támadó fél valójában az orgyilkosságot kitervelő és támogató Szerbia volt.

A Dávid Ferenc Egylet kiadásában Kolozsváron megjelenő *Unitárius Közöny* 1914. évi szeptemberi számában Boros György teológiai tanár, szerkesztő Szerbiát a kezeit mosó Pilátushoz hasonlította. Boros szerint, bár egyesek a Monarchiát hibáztatják a háború kirobbantásáért, a tényszerű valóság ezzel szemben az, hogy a hadüzenet egy olyan kényszerhelyzetre adott válaszlépés következménye volt, amit Szerbia provokált ki a Monarchia destabilizálásáért már régóta folytatott aknamunkájával. A békés megoldás alternatívája megszűnt azal, hogy a Magyarországon élő nemzetiségek néhány korábbi próbálkozásukhoz hasonlóan a magyarokat ismét megpróbálták kitesséklni a saját hazájukból. Mivel az ellenség a háború eszközéhez folyamodva próbálta érdekeit érvényesíteni, ezért ők, magyarok, arra lettek kényszerítve, hogy hasonló eszközökkel védjék meg magukat, és állítsák helyre a békét. A háború szörnyű emberi találmány, mivel arra ösztönzi az embereket, hogy egymást gyilkolják, nekik azonban választaniuk kellett a becsület és a halál között. Az erkölcs törvénye azt parancsolta számukra, hogy becsutelen élet helyett inkább válasszák a hősi halált még akkor is, ha a háborúra való felszólítás nem a civilizációnak, hanem az őskori barbárságnak a jelszava. Nem tehetnek arról – zárta Boros vezércikkét –, hogy erőszakos támadás áldozatául estek, és ezért fegyveres erővel kell kiverniük a „gonoszok kezéből a bombát és a mérgező szuronyt”⁵.

⁴ A kérdéstről lásd Tzvetan Todorov: *A rossz emlékezete, a jó kísértése*. Budapest, 2005, Napvilág Kiadó.

⁵ [Boros György]: A szerkesztő asztaláról. *Unitárius Közöny* 1914/9. 158.

Az *Unitárius Közlöny* szeptemberi számában jelent meg Pálffy Ferenc szabédi unitárius tábori lelkész augusztus 11-én, Kolozsváron a 103. népfelkelő gyalogdandár felesketési ünnepén elmondott beszéde is. Boroshoz hasonlóan, Pálffy számára sem volt kétséges, hogy kit terhel a háború felelőssége, és hogy miért kellett a Monarchiának a fegyverekhez folyamodnia. Régi ellenségük támadt rájuk – mondta –, és nekik meg kell védeniük a hazát és a királyukat, a békességnek a fejedelmét. Az ősök vére által megszentelt haza küldi őket a harcmezőre és követeli tőlük, hogy önfeláldozóan harcoljanak érte, és dicsőséggel térjenek vissza.⁶

A székelykeresztúri unitárius lelkész kör kiadásában megjelenő *Unitárius Egyház* 1914. évi szeptemberi számának háborús tárgyú írásai tartalmi és logikai gondolatmenete megegyezett az *Unitárius Közlöny*ben megjelent azonos tematikájú cikkekkel.

A szeptemberi lapszámot indító ima névtelen szerzője a világháború kirobbanását szintén Szerbiának a Monarchiával szembeni alantas szándékaival magyarázta.⁷ A felelősség áthárítása mellett a névtelen szerző az erőszakos fegyveres válaszlépésre is igyekezett elfogadható magyarázatot adni. Olvasatában azért kellett ehhez az eszközhöz folyamodni, mert a „keresztényi türelem és megbocsátás, a nagylelkű elnézés és méltóságos magatartás minden eszköze sikertelennek bizonyult ama rosszindulatú néppel szemben, melyet barátságosabb érzelmekre hangolni, megfelelőbb magatartásra bírni nem lehetett, sőt még vakmerőbb lett nemzeti létünket fenyegető gonosz szándékában”⁸.

Előbbiekkel teljesen azonos gondolatmenetet fogalmazott meg a *Falusi pap* álnév alatt megszólaló szerző is. Szerinte a háború számukra „szomorú szükségesség” volt, mivel egy „törpe országocskának fantaszta bolondjai és lelkiismeretlen izgatói” a „gyűlölet minden fortélyával” az ország biztonsága ellen törtek. Az ország létének, fennmaradásának oltalmából fakadó szükségszerűség teljesen jogszerűvé és igazságossá tette a Monarchia által megindított háborút.⁹ A kolozsodokai lelkész körön 1914 őszén elmondott köszöntőjében Vári Albert kolozs-

⁶ Pálffy Ferenc: Beszéd. *Unitárius Közlöny* 1914/9. 160–161.

⁷ „Egy gyűlölettel és gonosz indulattal telt maroknyi nép elbizakodott vakmerőséggel s bűnös üzelmeivel felidézte ránk a háború rémét, borzasztó alkalmát; megfosztott a béke áldásától és nyugalmatól s agg királyunkat, a béke fennkölt lelkű apostolát hadüzenetre kényszerítette.” Ima. *Unitárius Egyház* 1914/9. 121.

⁸ Uo.

⁹ Falusi pap: Kritikai észrevételek. *Unitárius Egyház* 1914/9. 122.

vári kollégiumi vallástanár a háborús részvételt ugyancsak a jogos önvédelem tényével igazolta.¹⁰

1914. augusztus 9-én, Kolozsváron tartott beszédében Győrfi István teológiai tanár a Monarchia által folytatott háború jogosságát a haza védelmén túlmutató egyetemesebb összefüggésekben tárgyalta. Gondolatmenetében a háborút mitikus harcként ábrázolta, melyben élet-halál harc folyik a jó és gonosz erői között. Ebben a küzdelemben Szerbia és szövetségesei a gonosz megtestesítőiként, a kulturális fejlődést szolgáló béke ellenségeiként tűntek fel. Győrfi szerint a Monarchia egy alattomosan kitervelt, barbár és igazságtalan támadásnak esett áldozatul.¹¹ Fegyveres válaszlépését azonban nem a bosszúérzet, nem a vérontás vagy a fenyegetés, hanem az erkölcsi kötelesség motiválta, vagyis hogy Isten nevében védelmébe vegye az emberiség fejlődését előmozdító békét, kultúrát, az életet. A trónörökös meggyilkolásával az „alávaló műveletlenség” lényegében támadást intézett a kultúra és az azt építő béke ellen.¹² A Monarchia, amely a békesség fegyvereivel a műveletlenség felszámolásáért küzdött, arra lett kényszerítve, hogy fegyveres erővel védje meg a művelt emberiség értékeit. „A békességet szerrettük, az élet szent nevében, a művelt emberiség oltalmában [!] húztuk ki a becsületnek, a szeplőtlen igazságnak éles vasát. [...] Nem másokért, nem hatalomért, nem dicsőségért, önmagáért küzd minden ember. Küzd a feleségéért, a gyermekeiért. Védi testvéreit, kenyerét, mindennapi munkáját. Vérével öntözi, hogy megmentse a hantokat, melyhez drága halottai szent kapoccsal fűzik, hogy biztosítsa unokák boldog, békés életét, hogy mentse mindazt, ami szép, mi művészi.”¹³ Tétlenségük a „fényes, művészi, szabad” világ megsemmisülését és az Oroszország által képviselt barbár világrend győzelmét és meghonosodását eredményezné.¹⁴ A Monarchia a kultúráért, az emberi értékek védelméért szállt harcba. Ezzel a körülménnyel magyarázható az, hogy nem tétlenkedtek, és a

¹⁰ „Ha valaha igaz volt, úgy ma csakugyan áll a mondás ereje: »Első és legszentebb legyen előtted a haza.« Ez az, ami ma veszélyben van. Érette sem testi, sem lelki áldozattól visszarettennünk nem szabad.” Vári Albert: A háború és az evangélium. *Unitárius Egyház* 1914/12. 168.

¹¹ Győrfi István: A béke háborúja. *Keresztény Magvető* (a továbbiakban *KerMagv*) 1914/5. 289–290.

¹² Uo. 291.

¹³ Uo. 292–293.

¹⁴ „A nemes, az életet megszentelő munka helyébe jönne a kizsákmányoló önkény, a korrupció. Szabadságunk nyomasztó szolgaságba fúlna. Szétdőlná családi szentélyeinket az állatias zsákmány vágya. A közerkölcs részeg félemberek csizmái alatt vívná haláltusáját. Férjeiteket, apákat, testvéreket megkötözve örök némaságba, jégmezők halálkamraiba kergetné az emberi gabszág abszolút koronás szörnyetege. Meggyötörve, beszennyezve kor-

fegyverekhez folyamodtak, ugyanakkor ez az a tényező, ami miatt nem lehet lelkiismeret-furdalásuk és, amiért nem érheti őket vád a végrehajtott lépések miatt. „Én nyugodt lelkiismerettel emelem égre kezemet – vontam le a végkövetkeztetést Győrfi –, hogy kihívjam a békesség Atyjának igaz ítéletét. Szent házában harcot hirdetek: a büntetésnek, a védelemnek, a békességnek szent háborúját.”¹⁵

A háború kirobbanásának árnyékában született legitimáló érvrendszer logikája a háború egész ideje alatt semmit sem változott. Minden egyes megnyilatkozásban jól nyomon követhető az a gondolatmenet, amely a Monarchia hadüzenetét, háborúba lépését önvédelemnek, történelmi szükségszerűségnek tartotta. Az *Unitárius Egyház* 1915. évi márciusi számában Benczédi Pál alsóboldogfalvi lelkész szerint feleslegesen hirdetik egyesek, hogy a háború a legnagyobb rossz, mert ők, akiket megtámadtak, nem engedhetik meg azt, hogy a „világuralomra éhes vad hordák” elvegyék az alkotmányukat, hazájukat, vérrel megszerzett kultúrájukat, vagy hogy odadobják magukat áldozatul „holmi nagy szláv állomnak [...]”¹⁶.

Bedő Árpád körispataki lelkész a székelykeresztúri Dávid Ferenc Egylet fiókszervezetében tartott beszédében hasonló szereposztást és ok-okozati összefüggést látatott a háború kirobbanásának hátterében, mint az egy évvel korábban megnyilatkozó lelkésztársai. A merénylet – mondta – leleplezte az ellenség háborús, hódító szándékát, bebizonyította, hogy amíg ők a béke ügyét munkálták, addig előbbieik képmutatóan harcra szervezkedtek. Mindent elkövettek, hogy visszatartsák magukat a vérontástól, az erőszaktól, hadba lépésüket nem a bosszú, nem a gyilkolás vezérelte, hanem a békének, a szabadságnak és az életnek a védelme.¹⁷ Ezt a harcot – vontam le a végkövetkeztetést – „külső ellenségek kényszerítették ránk, ez a harc ránk nézve önvédelmi harc, a hazaszeretet harca. A békességet akartuk, s annak védelméért, igazságunk érzetében, ragadtuk meg a becsület fegyverét. Nem korbáccsal verünk tudatlan tömegeket a halálba, nem is hitvány zsoldért küzdenek katonáink. Egy ország színe, java, életereje szállott síkra és küzd szent kötelességérzettel, öntudatosan, megértve a közös édesanya, a hon jajszavát”¹⁸.

báccsal büntetné győnge nőitek. Hozná magával, hordáival sötét, ölü világot, megbénító erkölcstelenségét, láncos szolgásgát: a cárizmus!” Uo. 292.

¹⁵ Uo. 293.

¹⁶ Benczédi Pál: Március idusa. *Unitárius Egyház* 1915/3. 34.

¹⁷ Bedő Árpád: A hit vezérel diadalra. *Unitárius Szószék* 1915/4.

¹⁸ Uo.

Az önvédelemre kényszerített áldozatszerep narratíváját alkalmazta Bálint Ödön vadadi lelkész is, amikor hallgatóságát a háborús terhek elviseléséhez szükséges áldozathozatalra, kitartásra szólította fel: „A haza szólította, szeretett jó királyunk hívó szavára mentek messze, megvédeni édes hazánk határait idegen kezektől, vad dühös, kegyelmet nem ismerő csordáktól! [...] Délen királygyilkosok bandája, keblükben a legádázabb gyűlölettel; északon az erejében elbizakodott dühös fenevad, szánalmat nem ismerő kegyetlen érzéssel; nyugaton a művelt néptömeg műveletlen irigységgel akarja megtörni erőnket, haladásunkat, kultúránkat.”¹⁹

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy az unitárius egyház áldozati narratívájának két fokozata volt. Első lépésben világosan *különbséget tett agresszor és áldozat között, ezt követően pedig negatív, illetve pozitív minősítéssel ruházta fel a szereplőket*. A Monarchiának ebben a szereposztásban az áldozat szerep jutott, az értékminősítés rendjén pedig az erkölcsi erények hordozójának és egyben a védelmezőjének a szimbólumává vált. E logikának köszönhetően ettől a pillanattól kezdve hadbalépését már nem csak az önvédelem joga legitimálta, hanem az emberi értékekért folytatott küzdelme is. A legitimációnak ez a kettős ötvözetét Kiss Elek kissolymosi lelkész *Bibliamagyarázat és szent háborúnk* című írásában így összegezte: „[...] valláserkölcsei kötelességünk a mi szentélyünket, a mi édes hazánkat, a mi édes anyánkat, a mi családjainkat tisztán, mocsoktalanul és sértetlenül tudni. Annak [!] az illetéktelen, betolakodó kufárok ki kell üznünk nekünk is, ha életünkbe kerül is, mint került Jézusnak. [...] Hej magyarok, hej székelyek! Szent örökség e haza, hol templomaink emelkednek, szent kötelesség ennek védelme, ha a védelemben elpusztulunk is.”²⁰

A háború mint állampolgári kötelesség, valamint az emberi erkölcsöket nemesítő és az emberi életet fejlesztő eszköz

Az áldozatszerep mellett volt még három érv, amivel igazolni lehetett a háború borzalmait, ember és anyagi veszteségeit. Az egyik érv az *isteni világrend* összefüggéseiben értelmezte a háborús eseményeket, a második a háború emberi erkölcsökre gyakorolt *pozitív hatását* hangsúlyozta, a harmadik pedig az állampolgár *alkotmányos kötelességére* hivatkozott.

¹⁹ Bálint Ödön: Minő ajándékkal adózzunk Jézus emlékének? *Unitárius Szószék* 1915/4. 291., 293.

²⁰ Kiss Elek: *Bibliamagyarázat és szent háborúnk*. *Unitárius Szószék* 1917/3–4. 157.

1914. augusztus 30-án Kolozsváron mondott beszédében Győrfi István kozmológiai dimenzióban, az isteni üdvtörténet részeként tárgyalta a háború kérdését. Téves az a nézet – mondta –, amely a háborút az isteni végítélet pillanatának látta. Nem igaz, hogy a háború által Isten az embert akarná büntetni az általa elkövetett vétkek miatt. Akik ezt az álláspontot hangoztatják, azok abból a megfontolásból teszik, hogy gyávaságukat leplezzék, és kibúvót találjanak. Nem bűn, nem az istentelenségnek vagy a vallástalanságnak a jele az általuk folytatott harc. Nem a világ végét kell látni a háborúban, hanem egy „új világ, a szebb, fényesebb jövő hajnalpirkadását [...]”²¹. A háborús események, bár borzalmasak, nem öletszerűek, és semmiképpen nem büntető hatásúak.²² Ellenkezőleg, egy olyan évtizedes forrongásnak az okozatai, amely szerves része a világmindenség fejlődési folyamatának. „Az élet forradalom napjait” élik a látszólagos béke évei után, és ezt az alkalmat meg kell ragadniuk ahhoz, hogy az isteni akaratot kibontakozásához segítsék.²³ Ez az isteni akarat nem más, mint a magyar nemzetközösség élni akarása szabadságban, jólétben és az erkölcs normái szerint. Harcuk ez utóbbinak a konkrét kifejeződése: „Mi nem szégyelljük nemzeti társadalmunk durva élni akarását. Nem, mert érezzük lelkünk fenségességét, kulturális életünk fölényét azok felett, kik nem a durva élni akarás önzéséből, [hanem] a dicső bosszú érzetéből, a nyereség, a kapzsiság nemes tulajdonaitól hevítve életünkre törtek. Nem a ti véretek, nem az én életemet akarják: egy ország életerejét kiirtani jöttek. Nem embereknek vagyonát rabolni keltek útra: legázolni a haza szentelt földjét, megtaposni, beszennyezni emlékeitek kedves rögét!”²⁴ Győrfi értelmezése szerint tehát az önvédelmi küzdelmük tökéletesen illeszkedik az isteni világrend törvényeihez, mivel az életben maradásukért folytatott létharc egyben az erkölcsi értékek védelmét is jelenti. Hősnek kell lenniük, nem szabad az egyéni áldozathozatal elől elmenekülni vagy visszarettenni, mert kötelességük, küldetésük egy új korszaknak, egy új világnak a megteremtése. Meg kell mutatniuk – hangsúlyozta –, hogy „valóban a műveltség fényvivői voltunk, s küzdünk, nem aljas érdekből, küzdünk az egyetemes lét tökéletesebb kialakításán”²⁵.

Szeptember 9-i beszédében Győrfi még világosabban fejtette ki az isteni világrend szerint értelmezett háborús nézeteit: a háború borzalmas pusztítása nem az isteni bosszú kifejeződése, hanem egy általa akart jobb, emberségesebb világ-

²¹ Győrfi István: Heroizmus. *KerMagv* 1914/5. 295. 244–245.

²² Uo. 245–246.

²³ Uo. 296.

²⁴ Uo. 297.

²⁵ Uo. 298.

rendnek a megteremtője. Az általuk szemtanúként megélt háború nem „végítéletnek, nem haragvó büntetésnek rohanó pusztítása [...] [hanem] az élet-ellentétek küzdelme, az Istenség harca a világmindenséggel, melyben nem a túlnyomó fizikai erő, [hanem] az erkölcsi erők osztják a diadalt”²⁶. Fegyveres küzdelmük az erkölcsi fejlődést, tökéletesedést szolgálja, ezért nem szabad lelkiismeret-furdalást érezniük a vérontásért vagy vádolniuk magukat a béketörésért. A fejlődés/élet állandó harc, ellentétes erők örökös küzdelme, a béke, a nyugalom a bukást, a halált jelenti. A mozgást generáló ellentétek Isten lényegéből fakadnak, és az életben embereken keresztül jutnak kifejeződésre. Maga Isten hívta őket arra a nagy harcra, amelyben „a nagy ellentétek véres tusája új élet kapuit nyitja meg a közeljövő megújult embertársadalma előtt. Leomlik a túlsúlyra jutott abszolutizmus páncél bástyája, és véle egy sírba temetkezik a szabadosság! A rideg kalmár góg, a tolvaj farizeusi becsület elveszti hosszú éveken át félt tisztelettel imádott hatalmát. A fizikai nyers erők felett erkölcsi erők diadalmasan fognak új nemzeti társadalmat teremteni. A humanizmus, a tiszta, önzetlen emberiség, a meg-elevenítő tisztesség, az életet lehelő egyéni szabadság mind-mind diadalra jutnak, diadalmas fénnel sugározzák be a vérkeresztség borzalmas tereit”²⁷. Egy új, igazabb életért fogtak fegyvert Isten akaratából, és e kihívás elől nem szabad visszakozniuk, teljes odaadással kell az emberiség golgotai útját végig járniuk, mivel minden igazság a szenvedés által nyer szentesítést.²⁸

A *Keresztény Magvető* hasábjain 1916-ban Győrfi még egyszer visszatért a háború kérdésére, és mintegy szintetizálva az 1914-ben kifejtett nézeteit, újból arra a következtetésre jutott, hogy az általános felfogással ellentétben a háború nem az erkölcsi dekadencia, a műveletlenség okozata, hanem, ellenkezőleg, az ember kulturális fejlődésének az eszköze.²⁹ Akik a kultúra pusztulását siratják, tévesen gondolkodnak, mert koruk fegyveres harca éppen annak a küzdelemnek a kifejeződése, amely az élet dialektikus szerkezetéből ered, és amelyet a kultúr-ember egy magasabb fejlettségi szintnek/kultúrának az eléréséért folytat. „A ma háborúja – írta – a kulturális fejlődés útját egyengeti. Igyekszik elhárítani azokat az akadályokat, melyeket a különböző úton, de egy cél felé törő érdekellentétek állítottak a fejlődő emberiség útjába. A háborút tehát az érdekellentétek kiegyen-

²⁶ Győrfi István: A küzdelem, mely örök. *KerMagv* 1915/5. 302.

²⁷ Uo. 303–304.

²⁸ Uo. 304.

²⁹ Győrfi meghatározása szerint a kultúra „olyan állapot, melyet az ember munkájával, tudásával hoz létre, célszerűen avatkozva be a természet munkájába.” Győrfi István: A kultúra és a háború. *KerMagv* 1916/1. 14.

lítési és pedig erőszakos kiegyenlítési eszközének, nem a barbárság visszajáró kísértésének kell tekintenünk.³⁰ Jászi Oszkár utópikus társadalom-politikai nézeteit idézve Győrfi is úgy látta, hogy a felületes szemlélettel ellentétben a háború sokkalta több mint gazdasági, politikai, katonai, területi érdekekért folytatott küzdelem, az lényegében egy végállomáshoz, a politikailag és erkölcsileg is tökéletes társadalomhoz elvezető út. „A háború meg van és mindaddig velünk is marad – mondta Győrfi –, míg az emberi fejlődés el nem éri kulturáltságának azt a fokát, amelyen az erkölcsi ítélet és szervezethez fűződés nem teszik az erők erőszakos elhelyezkedési módját. [...] akár közvetve, akár közvetlenül a háború oka a kultúra. A háború egy olyan fejlődési eszköz, mely előbb vagy utóbb teljesen feleslegessé fogja tenni önmagát.”³¹ A huszadik század háborúja – vonta le a végkövetkeztetést – nem a hatalomért, nem a zsákmányért, nem gyűlöletből, bosszúból folyik, hanem hogy elhárítsa az egyetemes fejlődés folyamata elől az akadályokat.³²

Lényegében a fentiekkel azonos szemléletet képviselt Marosi Márton székelyszentmihályi lelkész is azzal, hogy a háborút isteni törvényszerűségként és az emberiség lelkiismeretének erkölcsisztító mozzanatként értelmezte. Nézete szerint a békében elposványosodott, megromlott emberi lelket csak a háború képes megtisztítani.³³ Az erkölcsi hanyatlást paradox módon éppen a béke tényezőjével magyarázta. Akkor – írta –, „amikor az embert nem érik csapások, amikor a szenvedésektől mentve van, és az enyhébb sors szeszélyeinél biztonságban érzi magát, erejénél fogva elbizakodottá, kevélyé lesz. A békének csöndje nem fenýíti meg. Bátorsága vakmerőséggé nő, és szembe száll magával az isteni hatalommal.”³⁴ Ezzel szemben a szenvedésekkel való szembesülés az embert az alázat állapotába kényszeríti, oda, ahol „remegve nézi, hogy az étellel miként játszik a halál, ott megáll az ember és megtér. A borzalomnak tisztító tüzeiben megtisztul a szíve, s nem lesz abban a kevélységnek, a gögösségnek semmi hatalma, de az alázatosságnak, szelídségnek útjáról nem tér le soha”³⁵. A háború eltörli az önzést, közömbösséget, és testvéries egységbe fogja össze a kunyhók és paloták lakóit Isten, még akkor is, ha azt nem látják „most alkotja a mennyeknek országát ezen a földön”³⁶.

³⁰ Uo. 16.

³¹ Uo. 17–18.

³² Uo. 18.

³³ Marosi Márton: Egyházi beszéd. *Unitárius Szószék* 1916/1. 14.

³⁴ Uo. 15.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo. 16.

A háború erkölcsformáló és megújító szerepének a gondolatát Vári az emberiség egyetemesebb dimenziójából egy kisebb közösség, a nemzeti élet szintjére is kivetítette. A háború két esztendejének tapasztalata szerint egy olyan új eszközt adott a kezükbe, amelynek segítségével sok mindent teljesen más színben tudtak megvizsgálni, mint korábban. Ráeszméltek arra, hogy a nyugati kultúra, amely hamis fényével majdnem teljesen megbabonázta őket, tulajdonképpen megmérgezte a magyar nemzeti művészetet és irodalmat az által, hogy azokban az érzékiség túlhajtása, az ősi erkölcsök lerombolása, valamint a nemzeti eszményeknek és a józan ítéletnek a tagadása vált az értékessé és esztétikussá. Ezekkel szemben az autentikus magyar kultúra háttérbe szorult és az egyenes, nyílt erkölcsük, mély és józan vallásosságuk, amely nem majmolta a nyugati kultúrát, maradinak lett megbélyegezve. A világháború kellett ahhoz, hogy felébredjenek, a magyar katona bátorsága értette meg velük, hogy őserő lakozik a magyarságban, hogy kiváló nemzeti sajátosságait, egyszerű és becsületes erkölcsüket, belső tartalomban gazdag kultúrájukat a felszínesnek megismert nyugati ellenében nem szabad feladniuk, mert a magyarságnak szüksége van arra, hogy nagy hivatását be tudja tölteni a történelemben. A világháború figyelmeztet, hogy ébresszék fel a magyar erkölcsöt, mert nem az „internacionalizmus sötét köpenyének a felöltése”, hanem az újjáélesztett nemzeti kultúra fogja világtörténelmi szerephez és hivatáshoz juttatni a magyarságot.³⁷ Vári értelmezésében tehát a háború a nemzet öntudatra ébredésének, lelki megtisztulásának és a nemzeti kultúra újjászületésének volt a szükségszerű eszköze.

Ürmösi Károly kolozsvári lelkész az értelmetlennek tűnő háborús szenvedésre és veszteségre ugyancsak azt a magyarázatot adta, hogy mindaz, ami velük történik a jelenben, akaraton kívül és ellenében, lényegében egy egyetemes világtervnek, egy nagy és bölcs cél megvalósulásának a folyamata. Bár ellentmondás feszül az isteni jószág és bölcsesség, valamint a háborús valóság között, mégis hinniük kell abban, hogy mindez csak látszólagos, hogy semmi sem történik Isten tudta nélkül és akarata ellenére. Hinniük kell, hogy az emberiség élete nem rekedt meg, fejlődésben van, de ez a „haladás soha nem történt rázkódások, áldozatok és megpróbáltatások nélkül”³⁸. Áldozathozataluk, mely sokszor értelmetlennek tűnik, az igazság diadalát, az örök fejlődés útján való haladást szolgálják.

³⁷ Vári Albert: Új idők – régi feladatok. *Unitárius Egyház* 1916/1. 1–3.

³⁸ Ürmösi Károly: Legyen meg a te akarated. *Unitárius Szószék* 1916/1. 34.

Forrásaink szerint azok az unitárius egyházi írók, akik a háborút az isteni üdvtörténet részeként tárgyalták, azt nem csak a társadalmi, erkölcsi és szellemi fejlődés eszközeként fogták fel, hanem az emberiség bűneinek tisztítótüzeként is.

Az ember múltját erkölcsi síkon vázoló Kisgyörgy Imre olthévi lelkész a háború értelmét és szükségszerűségét igazoló érvelésében arra a következtetésre jutott, hogy az nem egyéb, mint egy nagy erőpróba, amelynek apokaliptikus tüzeiben „leég az emberről a salak, s az »ember«, mint tűzpróbás, megedzett nemes érc, mint a jeleni tűz- és vérkeresztségben újra keresztelkedett, Istennek gyermeke, Istennek valóságos képmása emelkedik ki a maga alakjával és céltudatos munkájával!”³⁹ Gál József recsenyédi lelkész egy, a Prédikátor könyvéből vett idézet segítségével próbált választ találni a háború által okozott szenvedés és veszteség kérdésre.⁴⁰ Okfejtésében azonban nem tudott semmi új magyarázattal szolgálni, ezért megismételte ő is azt a tételt, mely szerint a háború szenvedése nem véletlenszerű, hanem erkölcsnevelő és erkölcsnemesítő üdvtörténeti esemény az emberiség életének fejlődési láncában.⁴¹

A háború borzalmainak és veszteségeinek ellensúlyozása céljából az unitárius egyházi írók gyakran éltek a legitimációs magyarázattal, hogy a véráldozat, a szenvedés nem hiábavaló, mivel az egyes egyén által meghozott háborús erőfeszítések átívelik a társadalmi rétegek közötti szakadékokat, és hozzájárulnak az egységes és szolidáris nemzetközösség megteremtéséhez, valamint annak erkölcsi fejlődéséhez. A háborút lelkesen támogató Györfi a háború pozitív erkölcsformáló szerepét 1914 augusztusában a következő formában látta megvalósulni: „Együvé tartozásunk érzetében leküzdjük a társadalmi osztályok ellenszenvét, nincsenek véleménykülönbségekért küzdő ellenséges táborok, nem szégyelli, nem restelli a munkát, ki [!] azelőtt soha sem dolgozott: összeforrva, együtt küzd, vérzik, dolgozik és szenved minden magyar, hogy éljen, viruljon a köz, a nemzet, a haza”⁴².

³⁹ Kisgyörgy Imre: Az ember. *Unitárius Szószék* 1917/1–2. 54.

⁴⁰ „Többet ér a bánat, mint a nevetés, ha a szomorú arc mellett jobbá lesz a szív.” (Préd 7, 3.)

⁴¹ „Ne zúgolódjunk hát kedves afiai! Ha gyakran megnehezedik felettünk az idő járása, ha sorsunk kedvezőtlen fordulatai sok szép reményeinket megsemmisítik, örömeinket siralomra fordítják, nem ok nélkül bocsátja ránk a bölcs Isten e csapásokat. Nevelő, javító eszközök ezek a bölcs gondviselő kezében, ki legjobban tudja, mi válik javunkra és üdvünkre. Legjobb barátaink azok, mert mennyei Atyánkhoz vezérelnek, és azt mívelik, hogy jobbá legyen a mi lelkünk.” Gál József: Csapások idején. *Unitárius Szószék* 1917/3–4. 135.

⁴² Györfi István: Heroizmus. *KerMagv* 1914/5. 297.

A Győrfi optimizmusát is túlszárnyaló hangon szólalt meg Pap Mózes székelykeresztúri gimnáziumi tanár. Szerinte a haza és nyugati kultúra védelméért folytatott harcban nemcsak a politikai, hanem a nemzetiségi csatározások, illetve konfliktusok is megszűntek, mindenki egységesen lépett fel az ország létét fenyegető veszélyben. Ezenkívül megnőtt a lakosság áldozatkészsége, de a társadalmi osztályok közötti kapcsolatrendszerben is jelentős javulás következett be, a frontvonalon a lövészárokban például jól megférnek egymás mellett a társadalom különféle rétegeiből érkező katonák.⁴³

Győrfihez és Paphoz hasonlóan Boros György teológiai tanár is osztotta azt a nézetet, hogy a háború által megkívánt szolidaritás fel fogja számolni a társadalmi csoportok és a nemzetiségek közötti válaszfalakat, különbözőségeket. „A háború alatt – írta – az ágyúgolyók nem csak a várfalakat, hanem a társadalom falait is ledöntötték. A harctéren a királyfi és főhercegek együtt harcolnak a közemberekkel, az arisztokrata nők pedig együtt ápolják a magyar, osztrák, cseh és székely sebesülteket a polgári nőkkel.”⁴⁴

Patetikus hangon és látomásszerű, prófétai képekkel ecsetelte Marosi Márton székelyszentmihályi lelkész is azokat a pozitív átalakulásokat, amelyeket a háború váltott ki az ember szellemi és lelki világában. Az udvarhelyi lelkész kör előtt tartott felolvasásának látomásai az erkölcsi fejlődés, a pozitív előjelű lelki átalakulás folyamatait jelenítették meg. Az első képében az öreg, ősz király alakja tűnik fel, aki a sebesült katonái betegágyánál tiszteleg, és aki a névtelen hősök előtt meghajol alázattal. A második képben a harcokban eldurvult, elfásult katonára a csataterén egy kisgyermeket talál, és amíg az egyik kezével az ellenséget célozza, a testével a síró gyermeket védi, oltalmazza; a kegyetlen harcos nem csak öl, hanem szíve megolvad és könnyekre fakad az elhagyott síró gyermek láttán. A harmadik képben a dúsgazdag ember jelenik meg, aki megnyitja magtárait, és a szegény éhezők seregeit látja el élelemmel. Isten hatalmas eszközeként nevel és tanít a háború, tisztítótüzeből egyenként olvadnak ki a társadalmi élet legszenyebb értékei: megszületik a részvétel, az irgalom, az emberszeretet, az istenfélelem, a hit, a bizalom, a hősiesség, a hazaszeretet. A harangok hívó szavára mindenki templomba igyekszik, a koldus utolsó fillérét helyezi a haza oltárára, a magára maradott asszony nagyobb erőt fejt ki gyermekei védelmében és fenntartásában, a hazaszeretetet pedig csodákat művel a vitézekkel. Ezek a hatalmas változások pár hónap alatt történtek, és csakis egy oly nagy erejű esemény okozhatta azt, mint a

⁴³ Pap Mózes: A világháború nemzeti vonásai. *Unitárius Egyház* 1915/6. 90–91.

⁴⁴ [Boros György]: A szerkesztő asztaláról. *Unitárius Közlöny* 1915/1.1.

világháború, melynek lelke felrázta a szunnyadó erényeket.⁴⁵ A szellemi, lelki vezető a háborúban egy olyan segítő társra találtak – vonta le Marosi felettébb magabiztos végkövetkeztetését –, amely „hatalmas építő erejével az elsz[é]ledt, a veszni indult nyáját egy jelre összehozza és a pásztorok szavára hallgató engedelmes életüekké [!] teszi”⁴⁶.

Gál Kelemen a kolozsvári Unitárius Kollégium igazgatója az 1914/1915. iskolai évet megnyitó beszédében a háborút tanulási folyamatként értékelte, és a végeredményt unitárius kortársaihoz hasonlóan ő is pozitívan ítélte meg, vagyis hogy a háború a nemzet erkölcsi nagykorúsodásához fog vezetni. Az igazi győzelem az lesz – mondta –, hogy a háború „véres tanúságaként végleg levetkőzzük nemzeti hibáinkat és gyöngeségeinket, megerősödünk dicsőséges nemzeti erényeinkben és a jó tulajdonságainkban; mikor szívünk megtelik a felebarátainkon való segítség önzetlen érzelmével; mikor lehullanak rólunk a társadalomtól ránk erőszakolt vagy önként magunkra vett osztálykülönbségek, mikor embertársunkban nem a koldust vagy a gazdagot, nem az alattvalót vagy a főnököt nézzük le vagy süvegeljük meg, hanem az embert öleljük magunkhoz. Olyan szeretettel, aminőre a háború tanít; olyan egyenlően, minőre a nagy életveszedelmek nivelálják az embereket.”⁴⁷

Balázs András sinfalvi lelkész Máté Béla bágyoni közhuszár felett 1915. július 16-án elmondott beszéde azt igazolja, hogy a háború pozitív erkölcsformáló szerepének érve gyakran és előszeretettel használt eszköz volt az emberveszte-ségnek, az értelmetlennek tűnő halálnak az igazolására. Balázs szerint a háború embervesztése nem hiábavaló, mert az a nemzeti erények újjászületését és a nemzet életének megújult alapokra való helyezését fogja eredményezni. Osztotta továbbá azt a mások által is szívesen hangoztatott nézetet, mely szerint a háború a bátorság, hősiesség és áldozatkészség felébresztése mellett megvalósítja azt a belső kohéziós erőt is, ami megteremti a széleskörű társadalmi szolidaritást.⁴⁸

⁴⁵ Marosi Márton: A háború lelke (I. rész). *Unitárius Közlöny* 1915/5. 75.; Marosi Márton: A háború lelke (II. rész) *Unitárius Közlöny* 1916/6. 93.

⁴⁶ Marosi Márton: A háború lelke (II. rész) *Unitárius Közlöny* 1916/6. 94.

⁴⁷ Gál Kelemen: Történelmi idők. *KerMagv* 1914/5. 308.

⁴⁸ „Talán tudtuk, hogy a legnagyobb áldozatot hozzuk a haza oltárán, mikor önvédelmi fegyvert fogunk; de egy pillanatig sem kételkedtünk, hogy ezer éves dicsőségünk még tisztább fénybe fog ragyogni s nemzeti létünk egy újabb ezer év elé megfiatalodva tekint. [...] Legendás idők, legendás hősei támadtak föl és a történelem még nem mutatott példát arra, hogy egy ellenséges világgal szemben egy maroknyi nép oly dicső ragaszkodását mutassa a hazaszeretetnek, minőt csak rég letűnt idők hőskölteményeiben olvashatunk. A magyar ebben a főséges csatában is méltónak bizonyult önmagához és ezer éves múltjához. A harctéri jelentések valóságos himnuszai a magyar vitészségnek. A legalsótól a legfelső körö-

Balázs András és lelkésztársainak naiv és utópikus szemléletével ellentétben Zoltán Sándor homoródszentmártoni lelkész már lényegesen közelebb járt a valósághoz akkor, amikor a háború pozitív hatását az erkölcs helyett egyetlen területre, az ember vallásos életének a területére lokalizálta, és a felerősödött hitéletet lélektani okokkal megmagyarázta. Zoltán szerint a vallásosság mindnyájuk által tapasztalt erősödését a hadszíntéren a katonák halálfélelme generálta, a hátszágban pedig az embereknek az a vágya, hogy az istenhit által reményt és lelki megnyugvást találjanak.⁴⁹

A vallásfilozófiai és erkölcsi legitimációs eszközök harmadik elemét – mint említettük – az alkotmányos érv képezte. A háborúban való részvétel – hangoztatták – alkotmányos kötelessége minden polgárnak, és a legmesszebbmenően eleget kell tenni a király hadba hívó parancsának. Az *Unitárius Közlöny* 1915. évi májusi száma elé írt vezércikkében Boros György úgy vélekedett, hogy az adjak meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené jézusi mondatát szó szerint kell értelmezni, és teljes önfeladással, az Isten segítségével kormányzó király utasításait kell követni mindenkinek.⁵⁰

A háború mint érték- és erkölcsromboló tényező

A kezdeti időszakban az egyházi sajtóban megnyilatkozó lelkészek és tanárok döntő többsége a háborút az isteni világrend részének és a fejlődés eszközének tekintették. A háborúról alkotott egységes és pozitív álláspont 1916 után kezdett érezhető módon erodálódni, azonban már azt megelőzően is találkozhatunk olyan írásokkal, amelyek nem tulajdonítottak semmiféle pozitív hatást a háborúnak. Megjegyzendő itt, hogy 1916-ig a szerzők által használt érvekészlet elsősorban teológiai, gazdasági és ontológiai jellegű volt, azt követően azonban már döntően a gyakorlati, tapasztalati úton szerzett ismereteken alapuló bizonyítékok domináltak.

A háború teológiai alapokon való elutasításának egyik korai megnyilvánulása Keresztesi Dénes szentgericei lelkész nevével hozható kapcsolatba. Az *Unitárius Egyház* 1915. évi júliusi számában közölt munkájában Keresztesi annak a véleményének adott hangot, hogy bármennyi érvet is sorakoztatnának fel a há-

kig egyaránt hozza meg áldozatát mindenki. Az egyszerű szántóvető és főrangú vére egyformán öntözi a csatatereket és termékenyíti meg a jövőendő számára.” Balázs András: Hálotti beszéd. *Unitárius Szószék* 1915/4. 326–327.

⁴⁹ Zoltán Sándor: Háború és vallásosság. *Unitárius Egyház* 1915/1. 37.

⁵⁰ [Boros György]: A szerkesztő asztaláról. *Unitárius Közlöny* 1915/5. 73.

ború mellett, őt és egyetlen józanul ítélő embert sem lehet meggyőzni annak igazsága és jogosultsága felől. Nem hiszi el, hogy a konfliktusokat ne lehetne békés úton rendezni, éppen ezért számára gyanúsak azok a spekulációk, bölcselkedések, amelyek arra hivatkozva akarják igazolni a háborút, hogy az mindig is az emberi élet része lett volna, és hogy az életet és annak fejlődését szolgálná. Ez a fajta érvelés tudományos képmutatás, és a vallás is lényegében hasonlóképpen jár el akkor, amikor a Bibliából önkényesen kiszakított és értelmezett gondolatokkal kívánja igazolni a háborút.⁵¹ Keresztesi szerint mind az Ószövetség, mind pedig az Újszövetség erkölcsstana szembehelyezkedik az erőszakkal, éppen ezért a vallásnak semmi köze nincs a háborúhoz, még akkor sem, ha azt állami vagy nemzeti indokokkal igazolni lehet.⁵²

Sigmond József az Udvarhelyi Unitárius Lelkéször előtt 1915. október 20-án megtartott beszédében ugyancsak eltérő perspektívában láttatta a háborút, mint azt az addig megszólaló lelkésztársai tették. A háború számára már nem a világ fejlődését előmozdító és az eszményi célok megvalósítását szolgáló eseményt jelentette, hanem a tömeges pusztítást, társadalmi elszegényedést és mérhetetlen testi és lelki szenvedést.⁵³ Sigmond álláspontja nemcsak a háború végső célját és eredményét illetően különbözött, nézete szerint előbbi semmiképpen sem illeszthető az isteni világrendbe, mivel az isteni szeretetprincípium teljesen ellentétben áll a pusztító erőszakkal. A háború – vonta le a következtetést – nem Istentől van, hanem az isteni értékrendtől elszakadt, kereszténységét csak felszínesen megélt embertől.⁵⁴

Szimonidesz Lajos evangélikus táborigazgató *Unitárius Szószék*ben közölt *Isten fiai* című beszéde szintén a kritika jegyében született, és elvetette azt az álláspontot, hogy a háború az ember erkölcsi fejlődésének a törvényszerű állomása, mozzanata lett volna. Úgy vélte, hogy a háború nem tett egyebet, mint hogy ijesztő meztelenségében tárta fel azt a rejtegetett igazságot, hogy a különböző keresztény felekezetek már csak formailag, a nevük és eredetük vonatkozásában kapcsolódnak Jézushoz. A kereszténység szellemiségében teljesen eltávolodott a jézusi tanításoktól, ezt a tényt pedig legmarkánsabb módon maga a háború ténye igazolta.⁵⁵

⁵¹ Keresztesi Dénes: Vallás és háború. *Unitárius Szószék* 1915/7. 101.

⁵² Uo. 102.

⁵³ Sigmond József: A földön Istennel. *Unitárius Szószék* 1916/1. 23.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Szimonidesz Lajos: Isten fiai. *Unitárius Szószék* 1917/3–4. 130.

Szimonideszhez hasonlóan Zoltán Sándor is határozottan elvetette annak a lehetőségét, hogy a háború és kereszténység között elvi rokonság vagy azonosság állna fenn. Álláspontja szerint a háborúval a kereszténység tulajdonképpen önmagát tagadta meg, mivel Jézus teljes mértékben ellene volt az erőszaknak. Korának háborúja – mondta – arról tett tanúbizonyságot, mintha az „Arról fogja megtudni mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha szeretitek egymást.” (Jn 13, 35.) Jézusi intelem megfordítva, a következőképpen teljesedett volna be: „Arról ismernek meg titeket, hogy az én tanítványaim [...] vagytok, hogy egymást gyűlölitek.”⁵⁶

A háború elsősorban gazdasági érvekre alapozott kritikáját Benczédi Pál fogalmazta meg. Szerinte sem a vallással, sem pedig más eszmékkal nem képes leplezni azt, hogy a háborút a gazdasági célok motiválják. A háború súlyos és pótolhatatlan emberveszteségei az ember erkölcsi tökéletlenségének szomorú bizonyítékai, és csak az „örültek” képesek azt állítani, hogy a háború a túlnépesedést hivatott megakadályozni, azaz egzisztenciális szükségyszerűség. Ezt az álláspontot semmiképpen sem szabad elfogadni, és a háborúra, mint a társadalom legnagyobb veszedelmére és az emberiség erkölcsi tökéletlenségének a megnyilvánulásaként kell tekinteni. A Poroszország és Franciaország között 1870 és 1871 között zajló háború hadi kiadásainak a számszerűsítésével Benczédi cáfolta annak a lehetőségét, hogy a háború gazdasági fellendülést eredményezhetne. A hadi kiadások fedezésére elköltött hatalmas pénzüsszegek szerinte a hadviselő államok gazdasági, szociális és kulturális életét jelentősen visszavetik azzal, hogy a pénzforrásokat ezekről a területekről vonják el. Éppen ezért Anglia és Oroszország elszámította magát, amikor a gazdasági megfontolásból elindított hódító szándékaiban a háború eszközéhez folyamodott. E két hatalom a háború kirobantásával tulajdonképpen a világ legerkölcstelenebb tettét követte el, mivel az embernek szellemi és erkölcsi dolgokban kellene „tündökölnie”, nem pedig az emberiség fejlődését akadályozó és visszavető fegyvergyártásban, orvgyilkosságban és a nemzetek „kirabolásának művészetében”⁵⁷.

A háború kérdésének ontológiai alapú elemzésével Zoltán Sándor foglalkozott behatóbban. Zoltán szerint minden létező hatást fejt ki, kivetíti magát a külső világba. Az ember projekciója cselekedetekben nyilvánul meg, a gondolati, érzelmi szinten jelentkező céljait önmagán kívül próbálja valóra váltani. Mivel minden emberben megvan ez a képesség, törvényszerűen következik ebből, hogy az eltérő érzelmekből és gondolatokból érdek-összeütközések születnek.

⁵⁶ Zoltán Sándor: Jézus és a háború. *KerMagv* 1916/1. 20–26.

⁵⁷ Benczédi Pál: Elmélkedés a háborúról. *Unitárius Egyház* 1915/7. 98–100.

Az ellenérdekek összeütközése küzdelmet gerjeszt az ellentétes nézeteket hordozó csoportok között. Az emberi műveltség alacsonyabb fokán az érdekellentétek feloldásának eszköze a dorong, magasabb fejlettségi szinten ezt az igazságszolgáltatás helyettesíti, az eszményi konfliktuskezelést pedig a kölcsönösségen alapuló békés megoldás képezi. A háború nem más, mint a népek, nemzetek érdekellentétéből fakadó erőharc, hátterében pedig gazdasági érdekek állnak még akkor is, ha sokszor megpróbálják azt különféle indokokkal leplezni. Mivel a fajfenntartás az emberi világ egyik legfőbb mozgató hatalma, ezért az egyes államok gazdasági törekvéseit mindig a fennmaradáshoz szükséges gazdasági alapoknak, erőforrásoknak a gyarapítása és biztosítása motiválja. A tiszta erkölcs mellett minden országnak szüksége van a fejlett gazdasági életre, hogy önmagát és az államalkotó nemzetet fenntarthassa. Ez az a tény, ami miatt minden öntudatosan gondolkodó nép igyekszik gazdasági erejét növelni és fejleszteni még akkor is, ha eközben más népeket kell, hogy leigázzon önfenntartó céljának a megvalósítása érdekében.⁵⁸ Az ontológiai jellegű vizsgálódások közé sorolhatjuk még Szolga Ferenc székelykeresztúri gimnáziumi tanár felolvasását. Elmélkedésében Szolga elítélően szólt a háború pusztításairól, mindezek ellenére azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy a világban megmutatkozó ellentétek között feszülő harc, küzdelem az élet törvényszerűségei közé tartozik, és lényegében elkerülhetetlen. A természet világából kiragadott példák mellett szerinte, mint jelkép, a bibliai ősbűn is a világ ellentétekre épülő, dualisztikus jellegét tükrözi: a jónak (lelki valóság) és a rossznak (testi valóság) a létező kettősségét. Mindaz, ami van, sokszor tragikus küzdelem által jön létre, a megvalósulás eredményei pedig arányban állnak az áldozathozatal mértékével – remény van tehát arra, hogy a nemzet által meghozott áldozat képes lesz egy jobb jövőt meg alapozni.⁵⁹

A háború pozitív erkölcsformáló szerepének sokak által hangoztatott és szilárdan álló toposzát tapasztalati úton szerzett eszközökkel először Vári Albert kérdőjelezte meg a román betörés apropóján született *A háború erkölcsse* című írásában. Vári szerint, amíg a háborúról nem voltak közvetlen tapasztalataik és élményeik, addig sokan lelkesültek, és egy-két kérdésben igazat adtak azoknak a véleményeknek, amelyek a háborút úgy tüntették fel, mint az „életnek útját, a szellemi, erkölcsi és vallásos fejlődésnek egy hatásos eszközét, s ezért az isteni akaratnak ellenállhatatlan kifolyását”⁶⁰. Mióta azonban közvetlenül szembesül-

⁵⁸ Zoltán Sándor: Háború és erkölcsiség. *Unitárius Egyház* 1916/1. 5–7.

⁵⁹ Szolga Ferenc: Elmélkedés a háborúról. *Unitárius Egyház* 1915/6. 85–87.

⁶⁰ Vári Albert: A háború erkölcsse. *KerMagv* 1916/5–6. 290.

tek a háborúval, és láthatták az azzal járó anyagi, szellemi és erkölcsi hanyatlást, azóta megerősödött bennük a meggyőződés, hogy a háború nem az életnek, hanem a halálnak, nem a fejlődésnek, hanem a hanyatlásnak, nem az isteni akaratnak, hanem az emberi gonoszságnak a munkája.

Az erkölcsi hanyatlásnak Vári szerint megvannak a tipikus és jól beazonosítható szereplői. Az egyik ilyen szereplő az „élelmes menekülő”, aki a menekülés alkalmával eltulajdonítja, megdézsmálja a mások őrizetlenül hagyott vagyontárgyait. Ugyanakkor mindenütt jelen van, ahol valamit ingyen lehet megszerezni, szemfülességének köszönhetően pedig kiuzsorázza az állam és a jótékony szervezetek által nyújtott segélyeket, jóllehet nincs azokra rászorulva. Egyetlen célja, hogy valamennyi alkalmat megragadva minden anyagi forráshoz hozzájusson. Egy másik negatív alakja a háború erkölcsének az üzér, aki kihasználva a menekülők kiszolgáltatott helyzetét, rémhíreket terjesztve, lelkiismeretlenül fosztja meg előbbieket vagyontárgyaiktól. A harmadik tipikus képviselője az erkölcsi hanyatlásnak az „elhagyott ház őrizője”, aki az első a gondozására bízott vagyonnak az eltulajdonításában.⁶¹ Az erkölcsi dekadenciát megtestesítő szereplők közé sorolta még Vári az árulót és a belső ellenséget: előbbi pénzért kiszolgáltatja a hazáját és polgártársát, utóbbi rokonszenvez az ellenséggel.⁶² Írását Vári végül azzal a tanulsággal zárta, hogy a háború során megmutatkozó önzetlenség, hősiesség és segítőkészség semmiképpen sem alkalmas kárpótolni és ellensúlyozni azt a szellemi hanyatlást és erkölcsi eldurvulást, amit a háború eredményezett.⁶³

Az 1916-os román betörés Taar Géza nagyajtai lelkészre is a reveláció erejével hatott. Vallomása szerint a személyes tapasztalatok által szerzett ismeretek számára is világossá tették, hogy a háború nem csak „szent kötelességeket és az ezeknek emberfeletti becsületességgel teljesítése nyomán támadt dicsőséges emberi erényeket tartalmazza, de átkot, rombolást és pusztítást is. [...], hogy a háború nyomán nem csak megújulás, tanúság, megelevenítő, fölfrissítő erő támad, de hatalmas, nagyarányú anyagi és erkölcsi destrukció is”⁶⁴. Taar szerint az első döbbenet akkor érte, amikor a meneküléskor nem az általa elvárt és remélt szolidaritással, együttérzéssel, segítőkészséggel szembesült, hanem a rideg önzéssel, részvétlenséggel, azzal hogy az ember a legnagyobb egymásrautaltság pil-

⁶¹ Uo. 291–293.

⁶² Uo. 293.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Taar Géza: A román betörés hatása közgazdasági és vallás erkölcsi nézőpontból. *KerMagv* 1917/9–10. 143.

lanatában tagadta meg emberi mivoltát.⁶⁵ A kapzsi önzés nemcsak a kölcsönös segítségnyújtás elmaradásában mutatkozott meg, hanem a gazdátlanul maradt ingóságok kirablásában, megrongálásában, a kényszerhelyzetben levő menekülők állatüzérek általi kifosztásában. A hazatérés után pedig a kárbevallások rendjén közölt hamis adatok által mutatkozott meg sokakban az erkölcsi erényeknek a teljes hiánya.⁶⁶

Egy másik, ugyancsak a román betöréssel kapcsolatosan született névtelen beszámoló is cáfolta azt a mitikus képet, hogy a háború erkölcsi szempontból egy nagy monolitikus egységgé, közösségé formálta volna az ország lakosságát. A cikk szerzője szerint az 1916 őszén tapasztalt pánik és menekülés rámutatott arra, hogy „mi székely nép fegyelmeztelen nép vagyunk, hogy mi unitáriusok az erkölcs fölé emeljük a természetes ösztönt beleszövéen általában a külső mázát kicsiny műveltségünknek, nem vagyunk jobbak senki másnál. Akad egy-egy alak, kerül egy-egy lélek, aki a közért feláldozza mindenét, de a nagy többség átlagember marad, s nem emelkedik fel hivatása megértéséig s betöltéséig.”⁶⁷

A szemléletváltás világosan következtethető azokból az írásokból is, amelyek a lelkészek feladatait járták körül. Minderről a későbbiekben fogunk szólni, itt azonban megemlítjük Ébert András székelyderzsi lelkésznek az Egyetemes Lelkészkör előtt 1917. augusztus 25-én tartott előadását, amelyben a lelkészi feladatok elméleti kijelölését a háború összefüggéseiben tárgyalta. Értekezésének bevezetőjében Ébert helyeslően emlékezett meg Prohászka Ottokár római katolikus püspök 1914. november 7-én Budapesten mondott háborúellenes beszédéről. Egyetért Prohászkaival, hogy a háború értelmetlen, pusztítást és szenvedést okozó, kultúraellenes cselekedet, mely brutalitásával siralomházzá változtatja

⁶⁵ „Azt hittem, az egyenlőségnek ebben a könnyekre fakasztó megnyilvánulásában, az egyforma életsors halálosan kegyetlen kényszerűségében, az együvé tartozandóság érzetének, az egymást segítség, gyámolítás, az emberszeretet erényének szépséges megnyilvánulásaival találkozhatunk. És ehelyett még most is fülembe cseng az első ijedség fejvesztettségében senki mással csak saját magával törődő előre törekvők halálos tülekedésének örült kiáltozása, a karjukon kicsiny gyermekeiket gyalogszerrel végkimerülésig cipelő édesanyáknak kétségbeesett rimánkodása, amint egy-egy aránylag kevésbé megterhelt szekér, vagy ölebet, meg kanárit dédelgetve vivő úri fogat könnyörtelenül hajt el mellettük, szánakozás és segítség nélkül. Még most is fáj a kenyeret és szállást megtagadó elbizakodott testvér botútése, ki önző szeretetlenségében nem gondolt arra, hogy holnap ő is kezébe fogja venni azt a keserves vándorbotot, mellyel fáradt, kimerült, poros testvére megelőző napon irgalomért és szánakozásért kopogott ajtaján.” Uo. 148.

⁶⁶ Uo. 149.

⁶⁷ Fejlődő: 1916–1917. *Unitárius Egyház* 1916/9. 130.

Európát.⁶⁸ A korábbi derűlátó elvárásokkal ellentétben ugyanakkor arra is rámutatott – és ezzel revidálta saját korábban hangoztatott álláspontját is⁶⁹ –, hogy a háború a társadalmi erkölcsök szintjén fokozatos és általános eróziót eredményezett. „Mi, akik vezérkarunktól távol a legelső rajvonalban harcolunk – írta –, sajnosan be kell vallanunk, hogy közállapotaink nagyon elromlottak, az erkölcs, a tisztesség és becsületesség értéke a minimumra szállott; sokan, látva ezt az embermészárlást, »megzavarodnak Istenbe és az erkölcsi rendbe vetett hitükben«; sokakat a hirtelen jómód pazarlókká, anyagiasokká, önzökké és dölyfösökké tett, kiket nem indít meg semmiféle magasztosabb eszme; sokakat meg éppen a »kultúrbarbárság« tett szegényekké.”⁷⁰

Egy másik ugyancsak pasztorációs kérdéssel foglalkozó írásában Ébert szintén szót ejtett a háború erkölcsromboló hatásairól. Társadalomról alkotott pár soros diagnózisa azonban éppen azokon a pontokon fedezett fel hiányosságokat, amelyeket néhány lelkésztársa a háború korábbi szakaszában még annak a pozitív hatásai közé sorolt: megszűnt az emberek közötti szolidaritás, rokonszenv és áldozatkészség az önzés és haszonszerzés rovására. „Ez a háború – írta – hosszú tartamával elfásította máris az embereket, a borzalmak hidegen hagyják és felébrésztette, naggyá növelte lelkükben az összes gyarlóságokat. Mi, papok, az evangélium szolgái ne várjunk nagyon sokat az itthoniak lelki megújulásától! Nézzünk csak szét nyitott szemekkel, mi folyik körülöttünk? Folytonos árdrágítás, folytonos haszonhajhászat, kenyéréhség és kenyéririgység, úrhatnamság és fényűző pazarlás.”⁷¹

Vallás és lelkész szerepe a háborúban

A háború a lelkész és az egyház szerepköreinek az újragondolására is alkalmat teremtett. Az ebben a kérdésben megszólaló írásokat témánk vonatkozásában két szempont miatt érdemes bevonnunk vizsgálatunk látókörébe: egyfelől kiolvashatjuk belőlük azokat az irányelveket, amelyek mentén a lelkészek cselekedni kívántak a háború ideje alatt, másfelől pedig választ kapunk arra a kérdés-

⁶⁸ Ébert András: Legsürgősebb teendőink. *KerMag* 1917. 5–6. 219.

⁶⁹ A Dávid Ferenc Egylet 1915. augusztus 28-án tartott felolvasásában még ő is a háború pozitív hatásairól beszélt. *Unitárius Közlöny* 1915/10. 177–182.

⁷⁰ Ébert András: Legsürgősebb teendőink. *KerMag* 1917. 5–6. 222.

⁷¹ Ébert András: A háborús pasztoráció lényeges tételeiről. *Unitárius Szószék* 1916/9. 133–134.

re, hogy a háború során változtak-e ezek a perspektívák, és ha igen, akkor milyen szempontok és koordináták szerint.

A háború különböző szakaszaiban megmutatkozó társadalmi, politikai helyzet és közérzet úgy tűnik, hogy döntő módon befolyásolta a lelkési feladatok meghatározásánál a fontossági sorrend felállítását.

A háború korai időszakában a lelkész feladatainak felsorolásából nem hiányzott a hívek lelki, érzelmi alapú mozgósításának a kötelezettsége. A lelkész közvetlen munkaköréhez tartozott, hogy érzelmileg felkészítse az ország lakóit hazafias kötelességeiknek a feltétel nélküli teljesítésére.

Az *Unitárius Közlöny* 1914. évi szeptemberi számában egy lelkész névtelenül közölt leveléből világosan kiolvasható ez a háború korai időszakában alaptételként elfogadott álláspont. A levélben szereplő lelkész például már nem csak szociális és lelkigondozói, hanem meggyőző munkát is végez: elmagyarazza az otthon maradtak számára, hogy a haza védelme mindennél fontosabb, és meggyőzi őket arról, hogy legyenek büszkék a fronton harcoló hozzátartozójukra, aki a haza védelméért küzd. Az *Unitárius Egyház* 1914. évi decemberi számában Vári Albert a lelkész háborús propagandában vállalandó szerepét a hívek lelki felkészítésében határozta meg. „Ügyünk – írta – föltétlen igazságáról meggyőzni a lelkeket; az igazság erejében való hitet mintegy szuggerálni a kételkedőknek; az Istenben való bizalmat beleönteni a kishitűekbe; a lelkesedés tüzeit lobogó lánggá fejleszteni, a nemzeti oltár körül úgy forgolódni, hogy ott az áldozat tüze egy percig se lankadjon; a szenvedőket vigasztalni; a csalódott és kétségbeesett lelkeket fölemelni; egy szebb és boldogabb jövő reménységét állandóan ébren tartani [...]”⁷² Az *Unitárius Közlöny* 1915. évi júniusi számában közölt írásában Marosi Márton ugyancsak azt az álláspontot hangoztatta, hogy a lelkész kötelességei közé tartozik a faj- és hazaszeretet érzésének a felébresztése, a hazafiúi kötelességek teljesítésére való figyelmeztetés.⁷³

A háború második esztendejében megmutatkozó erkölcsi, szociális és gazdasági problémák, valamint a kezdeti háborús lelkesedés lankadása szemléletváltásra kényszerítette a lelkészeket, és arra ösztönözte őket, hogy munkájuk tekintetében újrendezzék a fontossági sorrendet és feladataikat. Ez a szemléletváltás abban ragadható meg a legkézzelfoghatóbban, hogy a lelkési munkakör témáját érintő írásokból teljesen eltűnt annak a feladatnak a hangsúlyozása, hogy a lelkész kötelessége volna akár közvetett vagy akár közvetlen módon is a háborús propagandát szolgálni.

⁷² Vári Albert: A háború és az evangélium. *Unitárius Egyház* 1914/12. 169.

⁷³ Marosi Márton: A háború lelke. *Unitárius Közlöny* 1915/5. 94.

Ébert Andrásnak az *Unitárius Egyház* 1917. évi május-júniusi számában közölt írásából világosan kiolvasható ez a háborús helyzet valósága által teremtett súlyponteltolódás. Ebben ugyanis arra figyelmeztette olvasóit, hogy a hadiözvegyek és hadiárvaik, valamint a frontról hazatérő katonák erkölcsi és lelki problémái olyan gondok, amelyek feltétlen orvoslásra szorulnak. A háborús propaganda helyett Ébert tehát a szociális és lelki problémákra irányította a figyelmet, mindezt azzal a szándékkal tette, hogy az unitárius lelkészi kart ezeknek a kérdéseknek a kezelésére ösztönözte. Programjából ennek megfelelően teljes mértékben hiányzott a háborús retorika, javaslatainak minden pontja a hívek lelki gondozására és valláserkölcsei nevelésére összpontosított. Legfontosabbnak tartotta, hogy a lelkészek tanúsítsanak nagyfokú együttérzést, jóindulatot és megértést a hívekkel szemben, hogy azok teljes bizalommal fordulhassanak hozzájuk. Erkölcsi/lelki vonatkozásban a lelkész feladata: útmutatást adni a tanácstalan híveknek, a gyűlölet világában pedig gyakorolni a jézusi lelkületet, és a szeretetet, azért hogy erőt, hitet, bizalmat és kitartást önthessenek a szívekbe. Szociális téren kötelessége a lelkésznek támogatni az anya- és csecsemővédelmet népszerűsítő programokat, a társadalom figyelmét az elárvultakra irányítani, nem utolsósorban pedig nemzetpolitikai, népesedési szempontok miatt küzdeni az abortusz ellen az ifjak rendszeres nevelésével. A nevelésnek és lelki gondozásnak minden korosztályt és minden társadalmi réteget át kell, hogy fogjon, és el kell jusson nemcsak a szórványban élő unitáriusokhoz, hanem a fronton harcoló unitárius hitű katonákhoz is. Egyházépítés vonatkozásában fontosnak látta a lelkészi kar tudatos szervezkedését annak érdekében, hogy a háború utáni időszakban megfelelő mértékben tudják kihasználni az unitárius vallás liberalizmusában rejlő értékeit.⁷⁴

Az *Unitárius Közlöny* augusztusi számában közölt előadásában Ébert még tovább lépett és abban már a lelkész háború utáni társadalmi munkájáról értekezett.⁷⁵ Mindebből arra következtethetünk, hogy Ébertet 1917 augusztusában inkább a háború utáni társadalomszervezés, mintsem a háború kérdése foglalkoztatta, a jövőt biztosító nemzetépítés zálogát számára a társadalom gazdasági, szociális, egészség- és oktatásügyi problémáinak a megoldása jelentette. Ezzel az állásponttal egyébként Ébert nem volt egyedül. Kiss Károly és Bárka József lelkészeket is foglalkoztatta az a kérdés, hogy a háború utáni időszakban melyek lesznek azok a feladatok, amelyekre a lelkészi munka során nagyobb hangsúlyt kell

⁷⁴ Ébert András: Legsürgősebb teendőink. *Unitárius Egyház* 1917/5–6. 222–228.

⁷⁵ Ébert András: Társadalmi teendőink a háború után. *Unitárius Közlöny* 1917/8. 116–119.

fektetni. Az 1915 őszén, illetve az 1916 nyarán megjelenő írásokban mindkét lelkész egységesen érvelt amellett, hogy a teológiai akadémián a papnövéndékeket gazdasági oktatásban kell részesíteni azért, hogy nemzetpolitikai érdekből segíthessenek a hívek gazdasági helyzete megalapozásában és megerősítésében.⁷⁶

A román betöréskor a lakosság körében tapasztalt erkölcsi devianciák Taar Géza nagyjait lelkészt is arra ösztönözték, hogy a Dávid Ferenc Egyletben 1917. augusztus 25-én tartott felolvasásában hallgatóságát a hívek erkölcsi nevelésére figyelmeztesse. Hatékony egyház- és nemzetépítés csak úgy lehetséges – mondta Taar –, ha tudatos, egységes, szervezett és intézményes valláserkölcsi nevelésben részesítik egyháztársadalmi egyesületeik segítségével az ifúságot és az idősebb nemzedékeket.⁷⁷

A lelkészek háborús diskurzusát, háborúhoz való viszonyulását a külső körülmények mellett a lelkész egyénisége és lelki alkata, valamint szellemi/értelmi képessége is befolyásolta. Ezzel magyarázható az, hogy Zoltán Sándor *Háború és gyakorlati lelkészkérdés* című értekezésében – a kérdésben megszólalók közül egyedül – a lelkész háborúban betöltendő feladatkörét szigorú erkölcszteológiai szempontok szerint fogalmazta meg. Zoltán írásában az egyéni és sajátos színfoltot a vizsgálódása tárgyát képező első témakör, a szószéki szolgálat üzenetéről alkotott véleménye képezte. A szószék rendeltetése kizárólag az Isten és ember-szeretet hirdetése, mivel pedig minden háború a keresztény vallás alapját képező háborúellenes jézusi eszméknek a kigúnyolása, ezért a lelkész minden alkalommal nagyon nehéz helyzetben van akkor, amikor a háborúról kell beszédet mondania. Ez a nehézség nem szűnik meg, csupán csak enyhül azzal, ha nem a „terjeszkedési vágy, nem más nemzetek leigázása, idegen országrészek meghódítása vitte háborúba azt a népet, amelynek prédikálnia kell, hanem a kénytelenség, önállóságának, jövőjének biztosítása s megmentése ama kultúrkinccseknek, melyeket hosszas fejlődéssel, munkálkodással, küszködéssel magának megszerzett [...]”⁷⁸. Azonban még akkor is, ha ez a helyzet áll fenn, a lelkésznek tilos a szószékről a háborút magasztalnia, és az ellenség szeretetének parancsolatát még akkor is szem előtt kell tartania, ha az a legalávalóbb módszerekkel is viselkedne a háború idején. A keresztény papnak mindig a kereszténység erkölcsi parancsainak a talapzatán kell állnia, és ha el is ragadná az egyéni indulat, azt le kell csil-

⁷⁶ Kiss Károly: Fegyverkezzünk unitáriusok a háború utánra. *Unitárius Egyház* 1915/10. 145–147.; Bárka József: A nagy Moloch. *Unitárius Egyház* 1916/6. 81–84.

⁷⁷ Taar Géza: A román betörés hatása közgazdasági és valláserkölcsi nézőpontból. *KerMagv* 1917/9–10. 149–152.

⁷⁸ Zoltán Sándor: Háború és gyakorlati lelkészkérdés. *Unitárius Egyház* 1915/5. 68.

lapítani „Jézus evangéliumának hús cseppjeivel.”⁷⁹ Kerülnie kell a gyűlöletbeszédet, ha pedig ezt szem elől veszi, akkor nem érdemli meg a keresztény megnevezést, mivel az uszító beszéd az ellenséggel szembeni kegyetlenkedést eredményezi, és ezáltal szégyenfoltot ejt a nemzet erkölcsi életén. A harctérre vonuló katonának mondott beszéd tárgya nem lehet a gyűlölet, az istenhitet, vigasztalást, bátorítást, a kötelezettségekre való figyelmeztetést kell, hogy tartalmazzon. A lelkész hozhat fel példákat a hazaszeretetre és hősiességre a történelemből, bibliából, de csak megválogatva és vigyázva, nehogy az kegyetlenségre ösztönözze a katonákat az ellenséggel szemben; az ellenség iránti gyűlöletről nem szabad, hogy szó essen. Gyűlölni kell a bűnt és gonoszságot, de nem szabad azt átvinni az elkövetőjére, mivel az sokszor pusztán csak végrehajtó eszköze az utasításba kapott alantas parancsoknak, eszméknek.

Ellenségkép: kétpólusú ábrázolásmód

Az áldozati narratíva kétpólusú ábrázolásmódja kiváló eszköz ahhoz, hogy az elbeszélő erkölcsi értelemben a saját szempontjai szerint tudja csoportosítani egy-egy esemény, cselekménysorozat szereplőit. Az unitárius egyházi sajtóban a háborúval kapcsolatosan megjelent írások előszeretettel alkalmazták ezt a módszert. Az ellenség negatív színben történő bemutatása azt próbálta alátámasztani és igazolni, hogy a Monarchia által folytatott küzdelem valójában a gonosszal szemben folytatott harc. Ez az ábrázolásmód két szempont miatt mutatkozott hasznosnak: egyfelől igazolta erkölcsileg a Monarchiát és szövetségeseit, másfelől pedig mozgósított azzal az üzenettel, hogy a háborúban való részvétel erkölcsi kötelesség.

A *Keresztény Magvető* 1914. évi szeptember–októberi számának *Különfélék* rovatában a havilap szerkesztői egy kétoldalas beszámolót közöltek a háború ki-robbanásának körülményeiről és okairól, valamint a szövetségi rendszerek alakulásáról. A beszámoló stílusa és fogalmi eszköztára visszafogott, az ellenség minősítésében, valamint az események és a háború háttérében álló motivációk ismertetése rendjén azonban már ott találjuk azt a fajta beszédmódot, amely a jó és rossz ellentétpár alapján csoportosít, és ami a tényszerű ábrázolásmódot bizonyos mértékig mindig eltorzítja. Így például amíg Németország és a német kultúra az emberi műveltségnek a jelképe, addig Oroszország és a szláv kultúra a műveletlenségnek a megtestesítője.⁸⁰ Hasonlóképpen egyoldalú az egyes államok

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ *KerMagv* 1914/5. 315.

háborús céljainak az ismertetése is. A Központi Hatalmak kizárólag csak a nemzeti becsületük és az európai kultúra védelméért fogtak fegyvert, ezzel szemben az Antant hatalmak védelmükbe vettek egy „orvgyilkos bandát” azért, hogy önös számításait megvalósíthassák: Franciaországot a bosszú, Angliát a gazdasági, kereskedelmi, kulturális szupremácia, Oroszországot pedig Németország és a protestantizmus leverése motiválta⁸¹ – a Központi Hatalmakat a szöveg szerint nem vezérelte tehát semmiféle gazdasági, katonai vagy politikai okból fakadó hátsó szándék.

Ugyanezen séma szerint ismertette a háború ok-okozati összefüggéseinek kérdését Pap Mózes székelykeresztúri gimnáziumi tanár is a Dávid Ferenc Egylet székelykeresztúri fiókegylete előtt 1915. január 3-án felolvasott értekezésében. Az erkölcsi minősítés szempontjai szerint történő szereposztásban Anglia, Franciaország és Oroszország olyan politikai és katonai szereplőkként vannak feltüntetve, amelyek Európa feletti uralomra törekednek, és a saját érdekkörükön kívül eső államok önálló és szabad fejlődésének a megakadályozására. Pap forгатókönyve szerint Franciaországot a bosszú szelleme vezérelte németellenes gyűlöletében, Oroszország az európai szlávokat akarta egy birodalomba egyesíteni, Anglia pedig a felemelkedő, vetélytársként jelentkező Németországot akarta elgáncsolni. Szerbia ebben az alantas játszmában a provokátor, a gyújtószikra szerepét töltötte be. A Központi Hatalmak és szövetségeseik védekezni kénytelenek a rájuk kényszerített háborúban, éppen ezért ebben a fegyveres megmérettetésben ők azok, akik erkölcsi alapokon állnak, akik igaz ügyért küzdenek, akik történelmi hivatást teljesítve a nyugati civilizációt védelmezik.⁸²

A fentiekben ismertetett logika mentén haladt Ajtay János humoródalmási lelkész is akkor, amikor az ellenség negatív minősítésének a segítségével próbálta eldönteni annak a kérdését, hogy kit is terhel a háború kirobbantásának a felelőssége. Ajtay szerint az Antant hatalmak úgy akarják elhárítani a felelősséget, hogy a Központi Hatalmakat a kis népek és államok elnyomóinak állítják be, önmagukat pedig a béke őreinek és az elnyomottak védelmezőinek, akik önzetlenül mások javáért küzdenek. Az Antant erőlködése azonban hiábavaló, mert a tűzzel-vassal folytatott gyarmatosító politikájuk és az általuk birtokolt hatalmas földterületek egyértelműen lerántják képmutatásuk leplét, és nyilvánvalóvá tesz az, hogy kik készítették elő a sarajevói merényletet. A mérhetetlen és erkölcsstelen hatalmi vágy az, ami az Antant erőit motiválta, és a világot lángokba borította. Az erkölcsi felelősség tehát őket terheli, a Központi Hatalmak pedig

⁸¹ Uo.

⁸² Pap Mózes: A világháború nemzeti vonásai. *Unitárius Egyház* 1915/6. 89–90.

diadalmaskodni fognak, mert ők azok, akik a bűnös erőkkal szemben folytatott harcukban az igazság oldalán küzdenek.⁸³

Miközben a fenti tudósítás, valamint Pap Mózes és Ajtay írásai a Monarchia és szövetségesei hadba lépését volt hivatott igazolni, addig az *Unitárius Egyház* 1914. évi novemberi számában álnéven publikáló szerző mozgósító szándékból folyamadott az ellenség démonizálásának az eszközehez. A háborút – írta – azok a kultúrnemzetek robbantották ki, amelyek szövetkeztek az orvgyilkosokkal, hogy az ezeréves magyar kultúrát és történelmet megsemmisíthessék. A magyarok a veszélybe került hazáért és szabadságért vonták ki kardjukat, nem ők voltak azok, akik megtagadták Krisztust, nem ők voltak azok, akik gyűlöletet ordítottak, akik a béke ajkát elnémították, hanem az ellenség. Ebben a vészterhes időben, amikor az ország fennmaradása került veszélybe, szükségük van arra, hogy az evangélium szellemében a nemzet tagjai felelősséget és szolidaritást tanúsítsanak egymással szemben, mivel csak önmagukra, saját belső erőikre számíthatnak.⁸⁴

Az ellenség morális befeketítése nemcsak erkölcsi és értelmi, hanem érzelmi síkon is megpróbált mobilizálni. Az ellenség hazát, családot könyörtelenül elpusztító és leigázó tömegként való ábrázolása egyértelműen a harci kedvet és elszántságot volt hivatott fokozni. Szemléletes példa erre Deák Miklós székelyszentmihályi lelkész imája, melyben apokaliptikus hangnemben és képekkel ecsetelte az ellenség gyilkos szándékait és azt a lehetséges romlást, ha az ország védtelenül maradna a rázúduló vérszomjas tömegekkel szemben. „Vészfelhőit látom – írta imájában –, villámok cikáznak, azt akarja az ellenség: vége legyen a magyar hazának. Köszörüli kardját, szórja a golyóját, eloltani készül a magyarok élete világát. Kard hegyére húzni kicsiny gyermekemet, meggyalázni édes, drága hitvesemet, lángba borítani nyugtot adó házam, hogy ha visszatérek... helyét ne találjam – ellenség szándéka. [...] Ellenség ajkán ott a dicsekedés: Nekem zöldell magyar földön ezután a vetés! Arany kalász nekem bólint, asztalomra kerül, csak magyar anya szoptat rabot ezután egyedül. [...] Ezer esztendőnek minden alkotása, elnémult harangok utolsó kongása a sírba hanyatlik, halálunkat jelzi, ha a székely-magyar az egész világnak öldöklő szándékát tétlenül nézi.”⁸⁵

A harcoló felek erkölcsi alapon történő tagolása, csoportosítása nem utolsó sorban erős legitimációs érvet és lelki töltetet tudott adni azok számára, akik hit-

⁸³ Ajtay János: Elnöki megnyitó. *Unitárius Egyház* 1916/1. 7–8.

⁸⁴ k.s.: Szeressük egymást. *Unitárius Egyház* 1914/11. 151–152.

⁸⁵ Deák Miklós: Hadbahívott [!] magyar katona imája. *Unitárius Közlöny* 1915/1. 3.

tek az isteni igazságosság szerinti világrendben. Retorika szintjén mindez abban a tételben képződött le, hogy mivel a Központi Hatalmak az igazságosság és az értékmegőrzés oldalán, illetve érdekében szálltak harcba, ezért nem lehet kétséges, hogy melyik fél kerül ki győztesen a háborúból, melyik félt fogja megsegíteni az igazságos isteni hatalom. Ez az erkölcsi logikára épített koncepció olvasható ki például Boros Györgynek a román betörés kapcsán született írásából. Boros szerint a gonosz, „oláhországi éhezett vad csordák” alattomosan, orvul lopakodtak be az országba, és álmában lepték meg a magyarokat, hogy kirabolhassák, mert nem volt bátorságuk, hogy párviadalban álljanak ki, „mint illik tisztességes és becsületes emberhez.”⁸⁶ Mint vallásos, és mint az erkölcsi igazságszolgáltatásban bízó emberek azonban vallják, hogy a bűn nem marad büntetlenül. Szenvednek, mert tudják, hogy szenvedni kell minden igazságért, tűrnek és várnak, mert tudják, hogy „az idő meghoz mindent, amire jogunk van Istentől”⁸⁷. Az igazságszolgáltatás ideje megkezdődött azzal, hogy az erdélyi hadszíntérre irányított csapatok máris kifelé szorítják az ellenséget, a menekülőknak pedig bízniuk kell, mert ebben az erkölcsi küzdelemben velük van a szabadítás Istene.⁸⁸ Az erkölcsi igazságszolgáltatás hite szólalt meg Deák Miklósból is, amikor úgy fogalmazott, hogy Isten nem fogja megengedni azt, hogy „Hóra és Kloska vad serege arasson végső diadalt a szabadságért élni, halni tudó népeden.”⁸⁹ Hasonlóképpen vélekedett Zoltán Sándor is, aki szerint hitüket annak a bizonyossága kell táplálja, hogy Isten mindig az igaz ügyet juttatja diadalra, hogy az általa irányított világrendben a jó és gonosz párharcában mindig az első arat végső győzelmet.⁹⁰

Összefoglaló

Az unitárius egyházi sajtó háborús diskurzusából világosan kiolvasható az a törekvés, hogy az egyház két szempont miatt igyekezett legitimálni a háborút. Egyfelől a Monarchia hadba lépésének jogosságát kívánta igazolni mobilizációs szándékkal, másfelől pedig a hívek áldozatkészségét és tűrőképességét próbálta fokozni, illetve ébren tartani a háborús erőfeszítések hatékonyságának a növelése céljából.

⁸⁶ [Boros György]: Szétszórva. *Unitárius Közlöny* 1916/9–10. 137.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Deák Miklós: Bujdosók imája. *Unitárius Közlöny* 1916/11. 171.

⁹⁰ Zoltán Sándor: A mi bizodalunk. *Unitárius Egyház* 1915/6. 81–82.

A legitimációs diskurzus rendjén két markáns álláspont alakult ki. Az egyik az isteni világrend részeként értelmezte a háborút, és az erkölcsi fejlődés nélkülözhetetlen eszközeként tekintette, a másik a háborút egy olyan kikényszerített lépésnek tartotta, amelyre válaszként született az ország és a nemzet létét fenyegető háborús provokációra. Mindkét szemlélet egyetértett azzal, hogy a Monarchia által folytatott háború jogszerű és törvényes. A háborúnak volt egy harmadik értelmezési szintje is. Ez különféle kritikai szempontok alapján megkérdőjelezte a háború pozitív erkölcsformáló, kultúrát fejlesztő hatásait, ugyanakkor azonban ezek a szerzők sem kérdőjelezték meg a Monarchia által folytatott (önvédő) háború jogosságát.

Az unitárius egyházi sajtóban megjelent írásokban kezdetektől fogva jelen volt a háború borzalmainak és pusztításainak a megjelenítése. Ez a kezdetben inkább csak stilisztikai eszközként használt elem a háború előrehaladásával túllépte az irodalmi kellék szerepét, és valódi tartalmat nyerve az egyház béke utáni vágyát juttatták egyre határozottabban kifejezésre, különösképpen azt követően, hogy az 1916-os román betörés alkalmával közvetlenül tapasztalhatták meg a háború erkölcsi és gazdasági életre gyakorolt negatív hatásait.

Az ellenség ábrázolása során elhangzottak ugyan negatív értékítéletek, összességében azonban azt mondhatjuk, hogy egy-két történelmi sztereotípiát leszámítva az unitárius egyházi sajtóirodalom tartózkodott az uszító, idegengyűlöletet gerjesztő hangnemtől.

MŰHELY

Jakabházi Béla Botond

A magvető példázata

(bibliamagyarázat)

Tamás evangéliuma, 9. mondas

¹Jézus mondja: „Íme, kiment egy vető. Megtöltötte a kezét (maggal), (és) széthintette. ²Néhány az ösvényre esett, és jöttek a madarak, és fölcsipegették azokat. ³Mások kövekre estek, és nem eresztettek gyökeret a földbe, és nem növesztettek kalászt. ⁴És mások tövisek közé estek, azok megfojtották a magokat, és férgek ették meg. ⁵És mások jó földbe hullottak, és jó termést hoztak. Termett hatvanszorosat, százhuszszorosat.”

Jézus egyik legismertebb példázatának forrásaként ezúttal, akárcsak a mustármagról szóló példázat esetében, Tamás evangéliumát választottam¹. A kereken 70 évvel ezelőtt az egyiptomi Nag Hammadi mellett felfedezett extrakanonikus evangélium is őrzi a jézusi mondasokat, tanításokat tartalmazó orális hagyományt, melyet a legkorábbi szinoptikus, Márk is feldolgozott. A példázat Tamás evangéliumában található változatának egyszerű stílusa és rövidegsége – a szinoptikus változatokkal összehasonlítva – arra enged következtetni, hogy a Tamás evangéliumában megörökített példázat formailag és tartalmilag is közelebb állhat a történelmi Jézus által elmondotthoz, mint a szinoptikusok Bibliában olvasható változata. Fontos megjegyezni itt, hogy azok a szinoptikusoknál olvasható

¹ J. B. B.: A mustármag példázata. *Keresztény Magvető*, 120. évf. (2014/1). 78–80.

szövegrészek, amelyekben Jézus a példázatait megmagyarázza tanítványainak, szinte biztosan nem Jézustól származnak, ahogyan azt a történelmi Jézus alakjának és tanításának számos szakavatott kutatója is állítja². Ugyanakkor a példázat által történő tanítás értelme szándékosan az olvasó-értelmező egyénre vagy közösségre van bízva. Így mélyebb értelme rejtve marad azok előtt, akik csupán intellektuális érdeklődés céljából vágnak az üzenet igazságtartalmának megismerésére. Ez utóbbiak számára a példázat egy szinte semmitmondó életkép marad. Jézus példázataival nem szórakoztatni vagy elgondolkodtatni akar, és egyáltalán szó sincs arról, hogy hitet, reményt vagy vigasztalást nyújtson. A jézusi tanítás célja az átalakulás, a megterés – de nem kifejezetten morális szempontból, hanem attitűd, életcél, motiváció szempontjából.

A példázat cselekménye banálisan egyszerű: kiment egy magvető a földjére vetni, megtöltötte a markát és vetett. Amit a magvető végez, az közönséges, a földművelő szempontjából megszokott feladat, és éppen a történet hétköznapi-sága jelzi azt, hogy Jézus nem konkrét helyzetet vázol fel, hanem példázatot mond: egy nem nyilvánvaló igazságot, vagy nehezebben elfogadható tanítást hétköznapi történet által közvetít a hallgatók/olvasók felé. Az evangéliumi igazságok értelmét keresve szerencsés dolognak tarthatjuk azt, hogy a példázat nem tartalmaz semmilyen magyarázatot, és az értelmezés attól függ, hogy mit emelünk ki a szövegből. A megfejtés tehát az olvasó kiváltsága, és több olyan lehetséges magyarázatot tesz lehetővé, amelyek némileg módosíthatják a példázat konvencionális értelmezését, mint ahogyan azt általában a szinoptikusok alapján tehetjük.

Az első észrevételünk a szöveggel kapcsolatosan az, hogy a példázatban a termés bőségére esik a hangsúly, az utolsó mondat a reményen felüli pozitív eredményről számol be, és szinte váratlan hirtelenséggel ezzel véget is ér a példázat. Nem feltétlenül a magvető áll a középpontban, ezért hajlamosak lennénk kevés figyelmet szentelni az ő munkájának, amely egyébként megszokott tevékenység. A szokványos értelmezés mentén több figyelmet szentelünk a magoknak és még többet a helyeknek, ahová ezek a magok esnek. Annyira helyénvaló ezt a példázatot a magvető példázatának tekinteni, mint azt mondani, hogy a parabola a négyféle talaj példázata, vagy a magok sorsának példázata.

A magvető alakjáról Jézus nem mond semmit, egy arc nélküli akárki lehet, aki munkáját végzi. Ha a szinoptikusok magyarázatát követjük, akkor a magvető maga Jézus³, de a magvető lehet az evangélium, a feljegyzett jézusi mondások,

² Elsősorban a *Jesus Seminar* munkatársai.

³ Mk 4,3–8; Mt 13,3–8; Lk 8,5–8a.

amelyek hintik a magot, a tanítást. De a magvető alakjával azonosulhat akár az olvasó, vagy maga az olvasó lehet a közeg, az a föld, ahová a magok hullnak (a szinoptikusok allegorikus magyarázata ezt is lehetővé teszi). A példázat megfejtése attól függ, hogy a magvető alakját, szerepét hogyan értelmezzük.

Tamás evangéliumában is nagyobb hangsúly esik a befogadó közegre, azokra a helyekre, ahová a magok kerülnek (ösvény, kövek, tövis, jó föld), mint a magvetőre. Különösen fontos az, hogy a különböző helyekre esett magoknak mi lesz a további sorsa. A történetben négy közeg, hely van, ahová a magok hullanak. Mind a négy hely különböző feltételeket nyújt a magok számára: az ösvény, az útfél nem megfelelő, az ide esett magokat a madarak eszik meg, a kövek⁴ közé hullott magok nem hajtanak gyökeret, a tövisek közé került magok hiába hajtanak ki, a tövisek megfojtják, és a férgek⁵ megeszik. A jó földbe esett magok azonban kitűnő termést hoznak. Az eredmény a körülményektől, a természeti adottságoktól függ, mivel mindenik mag jó. A jó földbe esett magok csupán a természeti körülmények által hozhattak jó termést: csupán jó minőségű talajra, földre volt szükség a bőséges tereméshez. Bár a magok mind megfelelő minőségűek, sorsuk mégis más-más módon alakul a különböző természeti körülmények között. Furcsának tűnhet, de a különböző helyeket, ahová a magok esnek, a narrátor nem értékeli negatívan, nem találunk elmarasztalást vagy ítéletet az ösvényre, sem a köves helyre vagy a tövises földre vonatkozóan. Az erkölcsi ítélet elmarad, a történet csak a következményeit meséli el annak, hogy milyen a különböző helyekre vetett magoknak a sorsa. Mi, akik a szinoptikus evangéliumok olvasásával vagyunk megszokva, úgy ítélnénk meg, hogy kizárólag azok a magok értékesek, amelyek a jó földbe estek. Mivel a többi elvész, ezért értéktelen. Ezzel az értelmezéssel az a probléma, hogy felcseréli az okozatot az okkal (nem azért vesznek el, mert értéktelenek, hanem azért terméketlenek, mert jó talaj híján végül esélyük sincs az életre). A példázatban nincs szó ilyesmiről. A magok között nincs minőségi különbség. A példázat a szétszóródás következményeit vizsgálja. Így válhat főhőssé a magvető. Amúgy pedig semmi különös nem történik, minden a természet rendjének felel meg: természetes, hogy a madarak felszedik az ösvényre esett magokat, természetes, hogy a kövek közé esett mag nem tud kikelni, az sem meglepő, hogy néhány magot a férgek esznek meg, és hogy a

⁴ Kövek szerepelnek Lukács evangéliumában is, míg Máténál és Márknál szikla olvasható.

⁵ Tamás evangéliumának változata a szinoptikusoktól tartalmilag a férgek említésével, és a jó földbe esett magok eredményének (százhuszszoros) túlzásával tér el.

jó földbe esett mag jó termést hoz⁶. Azt is mondhatnánk – joggal –, hogy a magvető nem szentel kellő figyelmet annak, hogy pontosan végezze el a munkáját. Figyelmetlensége folytán kerülnek a magok négy különböző helyre, ahol mindegyiknek más és más lesz a sorsa. Ha felelősségre akarnánk vonni a magvetőt (ahogy az pl. a gnosztikus hagyomány megkövetelné), akkor jeleznénk: ha figyelmesebb lett volna, akkor minden mag jó földbe kerül, és jó termést hoz. A magvető figyelmetlensége, tudatlansága vagy éppen irányvesztése, hanyagsága okozta azt, hogy a magoknak csak egy része hozzon jó eredményt. Ha így közelítjük meg a példázatot, akkor az lenne a mondanivaló, hogy a kereső hívő lanckadatlan figyelme, ébersége nélkülözhetetlen a kívánt cél eléréséhez. Egy gondatlan személy, aki nem arra összpontosít, amit éppen tesz, nincs is tudatában cselekedetei következményeinek. Érhet el kiváló eredményt, de tettének más következménye is van: fölöslegesen pazarol, a magok egy része a nem megfelelő talajba jut. Bár úgy tűnik, hogy a jó talajba jutott magok termése kárpótol minden más veszteségért, ettől függetlenül a magvető körültekintőbben járhatott volna el, hiszen mindenik magban megvolt a lehetőség a „hatvanszoros, százhuszszoros” termésre.

A példázat egy izgalmas értelmezési módját nyújthatja az a feltételezés – a tamási, hitelesebb változat ezt lehetővé teszi –, hogy a magvető a jó magokat tudatosan szórja nem csak a jó földbe, hanem az ösvényre és kövek közé is. Jézus társadalmi igazságosság- és méltányosság-igényének tükrében tegyük fel, hogy a magvető az esélyteleneknek ad egy esélyt. Hányszor láthattunk meredek sziklafalon virágot vagy falrepedésből kinövő fűvet, sőt csatornákból kikandikáló napraforgót? A természet szükségszerűen pazarol – és ez a méltó magatartása a megvilágosodott, megtért embernek is. A példázat így a törzsi, etnocentrikus gondolkodás meghaladása, mely által képes lehet az ember a mások és a másik csoport szempontjain keresztül szemlélni a világot. Ez épp a fundamentalizmus ellentéte, a „csak a hozzám tartozók, csak a hozzám hasonlóak jók” típusú gondolkodás túlhaladása - az egész emberiséget magában foglaló szolidáris magatartás felvállalása nyitottan és felelősségteljesen. Azt a sejtésünket, hogy a magvető példázatának ilyen irányú magyarázata összhangban van Jézus más példázataiból ismert mintával, megerősíti két, tetszőlegesen kiválasztott példa: a szegény özvegy és az elutasított szegletkő példázata – a szegénységében élő asz-

⁶ A természetben sokszor megdöbbenően alacsony a siker bizonyos folyamatokat illetően, pl. a krokodiltojások csupán egy százalékából lesz felnőtt krokodil, az óriásteknősök esetében az arány még rosszabb.

szony többet ad, mint a pénzértékben sokkal többet adakozó jómódú⁷, és a minősége miatt gyengének tartott, építőik által szemétre dobott kőből egy más lélkületű közösségben alap lesz⁸.

Jézus gyógyításai és tanításai során kora társadalmának esély nélküli, mellőzött, alacsony társadalmi státusú szenvedőinek hirdette a jó hírt. Hirdette, megmutatta, és megélte az életadó szeretet-istenség hatalmát. Jézus meddő nőkre, prostituáltakra, koldusokra, fogyatékkal élőkre, betegekre és szegényekre „pazarolta” életét és szeretetét. Talán ez a „pazarlás” is a Gondviselő alaptulajdonsága, hogy vég nélkül próbálkozik az emberrel, mindig teljesen és tökéletesen hozzáadja magát életünkhöz, akkor is, ha sokszor terméketlen talajra talál. Szükség-szerűen és minden értelmet meghaladó módon az emberre pazarolja szeretetét. Feltétel nélkül.

Jézus ezzel a példázatával sem arra hív, hogy ítéleteket fogalmazzunk meg, hogy a pozitív és a negatív kettősség dobozai szerint megnyugtató módon igazolást keressünk mindarra, amit már eleve gondolunk és érzünk életünk bármely aspektusát illetően. Isten az ösvényen, tövisben és ég madaraiban sincs kevésbé jelen, mint a termőföldben. Talán ez lehet az a tudás, aminek a magvető birtokában van. Amiért a hétköznapi körülmények között és ellenére is rendkívüli tud lenni.

⁷ Mk 12,41–44 és Lk 21,1–4.

⁸ Mt 21,42; Mk 12,10–11; Lk 20,17.

Pálfi Dénes

Az ajtó előtt állok (Jel 3,20)

Még pár nap, és itt van újra karácsony! S jötte különböző érzéseket, hangulatot, vágyat és reménységet ébreszt a rá várakozó keresztények szívében. Úgy is mondhatnám, hogy ahány ember, annyiféle karácsonyvárás.

A gyermekek – izgatottan számolva, hogy még hányat kell aludni az angyal jöttéig – a rég megálmódott játékokat várják a dúsan rakott fenyő alá. Egyesek megelégednének a hagyományos ajándékokkal: hajas babával, hintalóval, meséskönyvvel. Mások csillagászati áron vásárolt angyalfiára áhítoznak, s a legtöbb esetben teljesül is kívánságuk. Az angyal elhozza számukra, amit szemük-szájuk óhajt. Míg azoknak, akik olcsóbb ajándékoknak is örülnének, sokszor egy szem cukorka, alma, dió, mogyoró, sőt még egy meleg szülői simogatás, kedves mosoly sem jut, sajnos.

Az ifjak közül sokan – az ajándékokon túl – a szórakozás, kikapcsolódás újabb lehetőségét várják az ünneptől. Vannak, akik – régi hagyományt éltetve – a kántálás, betlehemezés örömteli, vidám hangulatára vágnak. Persze csak azok, akiket még nem tett függővé, nem láncolt magához a modern technika, a számítógép, a világháló, elavulttá, unalmassá téve számukra az ünnepet.

A felnőttek, elsősorban a szülők, arra várnak, hogy örömhözó angyalokká nemesedjenek, tehetségük szerinti ajándékokkal, terített asztallal, békés, meleg otthonnal kedveskedve gyermekeiknek, szeretteiknek. A maguk számára lehet, hogy csak az ünneppel együtt járó szabad napokra vágnak, amikor végre pihenhetnek egy keveset. Sokaknak ez sem adatik meg. Ebben a felbolydult világban karácsonykor is dolgozniuk kell!

Az öregek, az idős emberek karácsonykor csak szeretetre vágnak. Egy kis ajándék is megörvendezteti őket, de csak akkor, ha azt szeretettel adják nekik. Egy jó szó, egy gyógyító simogatás, egy őszinte mosoly, egy együttérző könny,

egy tányér meleg étel, egy szaloncukros fenyőág, ha szeretettel ajándékozzák, számukra mindennél többet ér. S ha hiányzik a szeretet? Akkor a legdrágább ajándék sem jelent örömet és beteljesülést a karácsonyra váró öreg szívnek.

Valahogy így lehetne csoportosítani az adventi várakozók nagy táborát, természetesen a teljesség igénye nélkül, hisz az ünnepvárás érzése, hangulata, az ünnephez fűződő vágy és reménység emberenként változik. De karácsonyra várva vajon rá tudunk-e hangolódni, mi, emberek, a lényegre? Vajon eltölti-e szívünket az igazi ünnepvárás érzése, hangulata? Vajon karácsonyhoz fűződő vágyunk és reménységünk ráirányul-e az ünnep szerzőjére, Jézusra, akiben Isten egyik legdrágább ajándékát: a szeretetet adta nekünk?

Advent négy vasárnapja, egész ideje erre próbálja összpontosítani a mai ember szétszórt figyelmét. Már Úrjövét jelentésében is azt sugallja, hogy jön, érkezik Jézus, szívünk, lelkünk ajtaja előtt áll, s azon zörgetve bebocsátásra vár. A Jelenések könyvének írója így szólaltatja meg a szívünk ajtaján zörgető Mestert: „Íme, az ajtó előtt állok, és zörgetek: ha valaki meghallja a hangomat, és kinyitja az ajtót, bemegyek ahhoz, és vele vacsorálok, ő pedig énvelem.”

Mi, unitáriusok, Jézus adventi érkezését, akárcsak karácsonyi születéstörténetét, átvitt értelemben, jelképesen értelmezzük. Hisszük, hogy Jézus sem húsvétkor, sem az adventi időben nem tud feltámadni halottaiból, testben nem tud újra megjelenni, de él az ő halált is legyőző lelke, s általa velünk van ő „a világ végezetéig”. Adventkor is az ő halhatatlan lelkével van közel a mi szívünkhöz, s csak arra vár, hogy a megnyíló szíveket megajándékozza szeretetével.

Lehet, hogy sokszor tárt ajtókon zörget, de a legtöbb esetben zárt ajtók fogadják. Ajtók, amelyek mögött mély álomba merült, vagy betegen fekszik a hit, a remény, a lelkiismeret, a szabad akarat, amelyek mögül kirekesztett a száműzötté vált szeretet. Az ilyen szívek tulajdonosai nem hallják meg a jézusi lélek halk zörgetését, nem hallják már a Mester csendes szavát sem. És azt szeretnék, hogy mások se hallják meg azt. Azt szeretnék, ha Jézus örökre elnémulna!

A gyászos és gyűlölt kommunista rendszer idején az ilyenek nemcsak az embereket zárták börtönbe, de megpróbálták bebörtönözni a jézusváró szíveket is. Ez ritkán sikerült nekik, mert a Jézus jöttére őszintén váró szívek ajtai ott is szélesre tárultak előtte, karácsonyi szeretetet, békességet és reménységet ajándékozó lelke előtt. Ilyen szívvel várta és fogadta őt Kacsó Sándor költőnk is a negyvenes évek közepén egy internálótáborban, s utána való vágyódását így foglalta versbe: „Ó, gyere be, kicsi Jézus,/ Ó, gyere be, béke,/ Hajszolt lelkem hajlékába,/ Fáradt lábam, hajlott hátam/ Bús Betlehemébe.// Nagyon rossz a világ most itt,/ Zárva ajtó, ablak, / Mindhiába kopogtatnál,/ Előkelőbb lakásokban/ Aligha fogadnak. // Nem is nagyon hiszem, hogy jobb/ Szállásod akadna,/ Mint ez az én fáradt tes-

tem/ Karácsonyi békét váró/ Rozzant istállója.// Igaz, itt az idegenben/ Elhagyatott, árva,/ Kóbor kutyák vonítanak rá,/ S hosszú puskák, szöges drótok/ Állnak ajtajába.// Igaz, búval vert födelét/ Komisz szél cibálja,/ S nincsen semmi, semmi fény már/ Hideg éjbe vakon néző/ Két kis ablakába.// De az alázat szalmáját/ Hintettem a földre, / S meleg párát lehel majd Rád/ Türelmességem számára,/ Jám-borságom ökre.// Gyere bé hát, kicsi Jézus,/ Karácsonyi béke! / Rozzant testem kis ablakán/ Hadd tekintsen ki az öröm/ meleg lámpafénye.” (Advent a lágérbén)

És Jézus jött. Jött azokhoz, akik várták, és befogadták őt szívükbe. Konok börtönrácsok, hideg, sötét barakkok, vérszomjas kutyák, fegyveres őrök, szögesdrótos lágerek, amelyeket a zsarnoki önkény az útjába állított, nem tudták feltartóztatni. A diktatúrák láncsörgéstől hangos adventi sötétségében is meghallották zörgetését, s hangjára ajtót nyitottak neki a lelke, szeretete karácsonyi fényére áhító szívek. S e jézusi fénytől lángra gyúlva ünnepi ragyogást árasztottak a világra, amely szabadságra, igazságra, békességre vágyott, elűzve a zsarnokság szív- és lélekvakító sötétségét.

A szabadság, a szeretet, a békesség karácsonyi fénye ma is megtompul, elhalványodik a Jézust kizárni és száműzni akaró, gyarló, önző, irigy és rosszindulatú emberi szívek okozta sötétségben. De Jézust feltartóztatni ők sem tudják. Halhatatlan lelke – a gyarló ember minden acsarkodása ellenére is – szív- és lélekközelségben van. A szívek ajtaja előtt áll és zörget. Nem erőszakosan, hanem halkán, csendesén, a lélek húsvéti fényével, pünkösdi erejével, karácsonyi melegével. Nem kéregetni jön, hanem adni, ajándékozni, szeretetével lelkessé, áldottá, kellemessé, igazivá tenni az ünnepet.

De mindezt csak azok kapják meg, akik meghallva hangját, ajtót nyitnak neki és befogadják őt, részeseivé válva Jézus boldog asztalközösségének. Annak az asztalközösségnek, amelyben a mindennapi kenyér, a test tápláléka mellett ott van a lélek mindennapi eledele: az életet karácsonyivá nemesítő szeretet is. Ha valóban erre vágyunk, akkor ne késlekedjünk befogadni és szívünkben hordozni őt. Erre biztat bennünket Zsiskú János is *A vándor* című versében: „Egy vándor jár az út porában./ Elűződ? Újból visszajön./ Megáll a templomban, házközepén:/ Békesség néked, így köszön./ Gúnyold ki, küldd el, mindhiába,/ a sértés róla mind lehull,/ keres nappal és éjjelente/ az ajtód kilincséhez nyúl./ Vígán vagy éppen, vagy szomorkodsz / a falaid közt, látja jól./ Kopogtat egyre, Ő, a Vándor,/ ó, tárd ki ajtód, hogyha szól.”

Tárjuk ki hát szívünk ajtaját Előtte, fogadjuk be őt, hogy ne legyen kóborló, „bús, földi vándor” Jézus, s vele együtt a szeretet, a békesség, a szabadság, az igazság, hanem szívünk örök lakójaként e drága értékek bőkezű ajándékozója, boldog, békés, szabad és igaz karácsonyt hozva magyarnak, románnak, székelynek, száznak, isteni nagy örömet minden embernek, népnek, az egész világnak. Ámen.

Ki az Eljövendő? (Mt 11,2–3)

Még néhány nap, s véget ér az advent, a karácsonyvárás ideje. Néhány nap múlva, ahogy leszáll a sötét, lelkünk egén újra kigyúl a betlehemi csillag, Jézus születésének nagy örömét hirdelve minden népnek, az egész világnak. Mert a karácsony erről szól, vagy legalábbis erről kellene szólnia: Jézus, a nagy Eljövendő újra megérkezik, s azért jön, hogy szeretetet ajándékozzon mindenkinek.

A nagy Eljövendőt, a Messiást várta a zsidó nép évezredekkel ezelőtt, eljövételét próféták hirdették. Várták azt, aki megszabadítja népét a külső és belső elnyomástól, rabságtól, és feltámasztja halottaiból Dávid király dicsőséges országát. Ezek a prófétai ígérek, jövendölések később, a keresztény időkben más színezetet kaptak. Ők a nagy Eljövendőt Jézusban várták, akit Krisztusnak, Királynak hittek. Hitük szerint Ő lesz az, aki Isten egyszülött Fiaként, valóságos istenként, közbenjár Atyjánál az ember megváltása ügyében, s élete feláldozásával megszabadítja őt bűneitől és a halál rettenetétől. Mindez nagyon szépen tükröződik a 16. századi adventi énekünkben: „Sokszor a próféták által / Királyt ígért szent szózáttal, / Az Úr Isten közbenjárót, / És haláltól szabadítót.” (154. ének)

A felolvasott bibliai versekben a Heródes király parancsára börtönbe vetett Keresztelő János próféta tudomást szerez Jézus fellépéséről és működéséről. Ő volt az, aki Jézust a Jordán folyóban megkeresztelte, aki felismerte benne Isten küldöttét. Ugyanazzal a felhívással kezdte meg tevékenységét Jézus előfutáraként, a bűnbánat szükségességét hirdelve a népnek, mint a későbbiek során maga Jézus is: „Térjete meg, mert egészen közel van már a mennyek országa!” (Mt 3,2) Mégis a tanítványaitól küldött üzenetében a Jézushoz intézett kérdésében elbizonytalanodásának ad hangot: „Te vagy-e az Eljövendő, vagy mást várjunk?” (Mt 11,3) Jézus válaszában elmondja, hogy tetteivel is az evangéliumot, Istenországa eljövételét hirdeti, „és boldog az, aki nem botránkozik meg” öböne (Mt 11,6), aki hisz az ő Isten országát közelítő, annak jöttét bizonyító és előidéző szeretetében.

„Te vagy-e az Eljövendő, vagy mást várjunk?” – aki valóban hisz Jézus embermegváltó, Isten országát megvalósító szeretetében, annak nem férközik szívébe az elbizonytalanodás, a kétely, amely – az evangélium szerint – Keresztelő

János kérdésében tetten érhető, s ha Jézus kortársa lehetne, nem is tenné fel neki ezt a kérdést. Mert tudná és tudja, hogy Jézus az Eljövendő. Ő az, aki eljött és eljön, rá kell várnia, őt kell várnia, karácsonya és élete boldogsága reménységével.

Ezredéves adventek során Jézus mindig eljött, de, sajnos, nem érkezett meg mindenkire. Nem érkezett meg, mert nagyon sokan rosszul várták őt, nem benne látták és várták az Eljövendőt. Ez a téves Jézus-várás vonul végig Fábíán Sándor *Karácsonyfás önéletrajz* című versén is, amelyben öntudata ébredésétől felnőtté éréséig így örökíti meg tömören karácsonyait: „Gyermek, három éves./ Fenyőág kezében./ Volt dísz rajta, édes/ ám én az Angyalt kerestem.// Iskolásan. Tél volt, goromba./ Fagybeszédét – ó, Szalonta! –, / széltől zengő huzal mondta./ Fenyőgally kezemben./ Volt dísze, de én/ aki hozta, Jézuskát kerestem. // Jött Nagyvárad./ „Ideológia” áradt.../ A Líceum: listás./ Fentről kommunistas./ Fenyőág sincsen kezemben – / igazgató riogatna,/ kicsapatna.” Aztán jöttek idők, hogy csak téli ünnepekről volt szabad beszélni, csak télifát volt szabad díszíteni, amikor nem volt szabad sem agyalt, sem Jézuskát keresni, áldott karácsonyt ünnepeelve az Eljövendőre, Jézusra vární, őt emlegetni. A „világ proletárjai, egyesüljetek!” – jelszavú, zsarnoki önkénné betegedett eszmerendszer eszement örülteként rikácsolta milliók felé: Én vagyok az Eljövendő, engem kell várni, engem szeretni, nekem szolgálni! Én vagyok az, aki jobb életet, szebb jövőt, boldogságot hoz számotokra! Isten nem létezik, a Jézus vallása ópium, kábítószer! Bennem higgyetek, engem imádjatok!

És voltak sokan, akik benne hittek, s elfelejtettek hinni Istenben. Benne látták az Eljövendőt, s hamis, szemfényvesztő csillogása elhalványította lelkükben a jézusi szeretet tiszta fényét. Az említett költő, Fábíán Sándor azok közé tartozott, akiknek lelkében, e csillagoltó, hitelenséget gerjesztő sötétség mégsem tudta kioltani a jézusi fényt. Idézett versét így fejezi be: „Hinni kezdem, mit nem hittem./ Dobom Darwint, közeleg Isten./ Kezemben fenyőág,/ és nem a Jézuskát/ várom s nem Angyalkák cukrát.// Bensőm már Krisztust lát.” Ez a Krisztus-látás, Jézusban az Eljövendő-várás vezette el őt, és vezethet el mindenkit áldott karácsonyokhoz, lelki boldogsághoz.

Ma – azt mondják – szabad világban élünk, mindenképpen szabadabban, mint az átkos korban. Szabadon lehet hinni, szabadon lehet ünnepegni a karácsonyt, szabadon lehet várni az Eljövendőt, Jézust. Sokan mégis úgy látják, vélik: jobb volt a régi rendszer. Igen, milyen jó emlékezni az üres üzletekre, a hosszú sorokra, a hideg lakásokra! Jó-e emlékezni a mindennap ránk kényszerített áramszünetekre, a valóban sötét adventi estékre? Az egyik este – nemrég –, meghibásodott az utcai közvilágítás-rendszer, s a falura sűrű sötétség borult. A házakban volt ugyan villany, de nekem az utca sötétje az akkori vakhomályt idézte

fel kísértetiesen. Jó-e emlékezni a rabságra, amely bilincsbe verte a szabad gondolatot és hitet, a gúnyos elmékre, amelyek aljas módon bezúzták és WC-papírrá alázták a Bibliát, galádul megcsúfolva Isten szavát? A szűken mért élelmiszer-adagokra, e gazdag ország nevetségés nincstelenségére? Emlékszem, egyik karácsonykor néhány házi készítésű sütemény került a gyermekek csomagjába, mert egyéb édesség nem volt! És sorolhatnám hosszan a tényeket, amelyek jónak és szépnek minősítik a zsarnoki időket, persze csak azok számára, akiknek az elsoholtakban, csak ők tudják, hogyan, de soha nem volt részük.

Ma mindent lehet kapni, ami szem-szájnak ingere, mesterséges fényárban úsznak az üzletek kirakatai, az utcák, karácsony előtt jóval már állnak a tereken az elkápráztató ragyogású fenyők és egyéb díszei az ünnepet bevarni képtelen, türelmetlen emberi képzeletnek. Ám mindez hiába. Sokan arra panaszkodnak mégis, hogy drágaság van, hogy nincs elég pénzük megvásárolni a karácsonyi kellékeket, ételeket, fényeket. És közben haszontalanságokra költekeznek, becsapva a reklámvilág elkápráztató, lélekvakító csillogásától, és talán a világ minden pénze, kincse sem lenne elegendő nekik magasan szárnyaló vágyaik kielégítésére!

Hogy szabad világ van, hogy az Eljövendőt, Jézust is lehet és kell várni, rá is gondolni karácsonyra készülve, ez nem érdekli őket. Hogy vannak valóban szegény emberek, akiket megajándékozhatnak, ez még annyira sem. A mai világ külső káprázata talán jobban fogva tartja őket, mint a régi rendszer lelki és fizikai sötétsége. S a múltó fény csillagszóró-életű sziporkázása teljesen eltereli figyelmüket az örök fényről, amely Istenből, az Eljövendőből, a szeretetet hozó Jézusból árad a világra.

Bizony sokaknak ez jelenti az adventet, a karácsony- és Jézusvárást. Eljönni a templomba, és itt vagy az advent hétköznapijain hallgatni Jézust, evangéliumát, s szavát megszívvelve egyengetni lelkében és életében az ő útját? Várni őt, a nagy Eljövendőt, békességre vágyó lélekkel, elindulni feléje a szeretet cselekedeteinek ajándékaival? Mindezeket haszontalan, divatjamúlt dolgoknak tartják, s a szeretetet hirdető vallást megunt gyermekjátéknak!

Tamási Áron Megváltás című írásában az első karácsonyéjt varázsolja elénk csodás ragyogásban. Azt írja, hogy amikor a betlehemi csillag feltündökölt az istálló felett, amelyben Jézus született, a pásztorok és fősvény gazdájuk nagyon megijedtek. Távrolról bámulták a csillagfényt, de nem mertek elindulni az istálló felé. „S ahogy ott álltak nagy ijedelemben és tehetetlenül, egyszerre megmozdultak a juhok, majd a csengők és kolompok dallamán megindultak amaz istálló felé, melyre leszállt a csillag.” Az egyik pásztor eléjük ugrott, „de a szelíd juhok nem mutattak semmiféle ijedelmet, hanem bátran átgázoltak rajta, s mintha

maga a föld indult volna meg alattuk, úgy mentek, puhán és hömpölyögve, a fényes istálló felé.” A pásztoroknak és gazdájuknak nem volt mit tenni, utánuk indultak. Odaérve „csodás dolgot kellett látniok, mert a juhok első két lába bégörbült valahánynak, majd úgy ereszkedtek mind a földre, mintha térdre állván, imádni akarnának valakit.”¹ Ezt a csodát látva a pásztorok és fukar gazdájuk is, lassan térdre borultak a betlehemi istálló előtt, áldott békesség és jóakarattal töltötte el a lelküket, mert az Eljövendő, Megváltó Jézus bennük is megszületett.

A történetet olvasva az jutott eszembe, hogy a mai szabad, mesterkelt fényű világban is – egy csoda folytán – talán a szelíd juhok hamarabb elindulnának Jézus üdvözlésére, fogadására, mint sok lelki tehetséggel megáldott ember. S talán sokan ezek közül csak e csodát látva tennék meg az első lépéseket feléje, hasonlóan a történetbeli ijedt pásztorokhoz és önző gazdájukhoz.

Karácsonykor mi ne csodákra várjunk, ne isteni lényre, aki kegyelemből megváltást hoz nekünk, akit térdre borulva imádnunk kell. Ne kérdezzük, hogy ki az Eljövendő. Mert Jézus az. Ő az, aki karácsonykor a legnagyobb csodával, a szeretettel ajándékoz meg bennünket, minden embert. A szeretettel, „mely mozgat Napot és minden csillagot”², Isten és ember felé közelít minden, Jézust Eljövendőként váró és igaz karácsonyra vágyó emberi szívet. Adja Isten, és tegyük róla, hogy a mi szívünk is közöttük legyen. Ámen.

¹ Tamási Áron: *Megváltás*. <http://mek.oszk.hu/01000/01093/html/07.htm#cim71> (letöltve: 2015. december 10.)

² Dante Alighieri: *Isteni színjáték*. Ford. Babits Mihály. <http://mek.oszk.hu/00300/00362/html/isteni3.htm#103> (Letöltve: 2015. december 10.)

Lakatos Sándor

Karácsonyok szelleme

„És az Úr angyala megjelent nekik, körülragyogta őket az Úr dicsősége, és nagy félelem vett erőt rajtuk. Az angyal pedig ezt mondta nekik: Ne féljeteK, mert íme, nagy örömet hirdetek nektek, amely az egész nép öröme lesz: üdvözítő született ma nektek, aki az Úr Krisztus, a Dávid városában.

A jel pedig ez lesz számotokra: találtok egy kisgyermeket, aki bepólyálva fekszik a jászolban. És hirtelen mennyei seregek sokasága jelent meg az angyallal, akik dicsérték az Istent, és ezt mondták:

Dicsőség a magasságban Istennek, és a földön békesség, és az emberekhez jóakarát.¹ Miután elmentek tőlük az angyalok a mennybe, a pásztorok így szóltak egymáshoz: Menjünk el Betlehembe, és nézzük meg azt, ami ott történt, amit az Úr tudtunkra adott.”

Luk 2,9–15

Öröm és békesség tölti be a világot, amikor keresztény emberek sokasága sereglik egybe, hogy Jézus születésének örömmüzenetében részesüljenek. Az adventi útról kicsit fáradtan érkezünk, hiszen az elmúlt napokban – az adventi intelmek ellenére – karácsony közeledtével nagy volt a sürgés-forgás. Rohanva igyekeztünk, hogy mindennel elkészüljünk, nehogy felkészületlenül találjon a szenteste harangszava. Rohásunk közepette vásároltunk, takarítottunk, sütöttünk, főztünk, terveztünk. Gondolatokat és kívánságokat lestünk, majd csomagoltunk, és titkolóztunk, hogy hatásos legyen a szeretetből készült meglepetés. A lényeg, hogy végül idén is megérkeztünk karácsony békességes ünnepéhez. Itt vagyunk, felszusszanhatunk, éppen időben érkeztünk.

¹ Egyes kéziratok szerint: a földön békesség a jóakarát embereinek. A jóakarát itt Isten üdvözítő akarátát jelenti.

Bármennyire is igyekeztél, keresztény testvérem, bizonyára így is maradt végezetlen ügyed, befejezetlen feladatod. Alig pár pillanat az ünnep, gyorsan tovaszáll, és gondjaink az ünnepen túl már most sorakozva várnak reánk. De most mégis felednünk kell azokat egy kicsit. Ezek azok a napok, amikor forróbban ölelhetjük családtagjainkat, amikor elnézőbbek lehetünk a csintalankodó gyermekekkel, akik az angyaljárás csillogásában még vidámabban hancúroznak. Ma fennhangon üdvözljük felebarátunkat a templomkapuban, és jókívánságokkal halmozzuk el egymást. Ma kicsit nyitottabban, figyelmesebben fogadhatjuk a kedvesen érdeklődő ismerős szavát, és ma talán kicsit hangosabban köszön a morcos szomszéd is. Így zajlik az ünnep ezen a vidéken, amikor még az ég is kicsit közelebb hajol az emberhez, és úgy érezhetjük, hogy így van ez széles e világban örök idők óta, amikor beköszönt karácsony szent ünnepe.

Valahogy ilyenek láttatja karácsony ünnepét a híres angol író, Charles Dickens, aki, büszkeségünkre, unitáriusnak vallotta magát. Az 1843 karácsonyán megjelent *Karácsonyi ének (A Christmas Carol)* első részében a következő párbeszédet olvassuk:

– Boldog karácsonyi ünnepeket, bácsikám, minden jót kívánok! – kiáltotta hirtelen egy vidám hang. A hang Scrooge unokaöccsége volt, aki oly észrevétlenül lépett be, hogy az öreg csak a mondókájára figyelt fel.

– Hagyjuk ezt a számárságot, – mondta mogorván. A fiatalember a fagyos ködben, úgy látszik, sietve jött és úgy kimelegedett, hogy most kipirult arccal, csillogó szemmel állt az öreg előtt. Forró lehelete látható páráként lebegett csinos álla körül.

– De bácsikám, csak nem akarod azt mondani, hogy a karácsony számárság. Ezt magad sem gondolod komolyan.

– De mennyire! Boldog karácsony! Tán te is boldog vagy? Mi okon? Mi jögon? Egy ilyen ágrólszakadt szerencsétlen flótás, aki szegény, mint a templomegere.

– Most megfogtalak – válaszolt a fiú még mindig incselkedő hangon – ha a boldogság csak pénzkérdés volna, te igazán nem lehetnél ilyen mogorva és elégedetlen².

Ezzel a nem túl kedves párbeszéddel indul Dickens világhírű karácsonyi novellája, mely írás ma is az angolszász irodalom gyöngyszemének számít. A szóban forgó novella töretlen népszerűségét mutatja, hogy ma is filmek és színdara-

² Dickens, Charles: *Karácsonyi ének*. Ford. H. László Éva. <http://mek.oszk.hu/00300/00366/00366.htm> (letöltve: 2015. december 10.)

bok dolgozzák fel ezt a történetet, amely a karácsony lényegét tárja az olvasó elé. A történet főszereplője egy bizonyos Ebenezer Scrooge, az öreg, uzsorás fősvény, talán az egyetlen széles e világon, aki a karácsonyi ünnepeket egyenesen gyűlöli. Ez a lelketlen milliomos egyedül él a sokszobás palotájában, ahol a sötét ridegség uralkodik, ahol évek óta elmarad a karácsonyi készülődés, ahol nem csillog ünnepi fenyő, ahova nem járnak látogatók, és ahol az ajtó előtt sohasem állnak meg kántálók, mert mindenki tudja, hogy ott nem nyitnak ajtót a köszöntő dallamoknak. Ez a novellabeli karácsony mégis valami különlegeset hoz az öreg uzsorás életébe. Ezen a karácsonyon hét éve elhunyt üzlettársának szelleme látogatja meg a fagyos lelkű öregurat, akinek közbenjárására egymás után három szellem ragadja magával az éjszakai ködbe.

Az első szellem, az elmúlt karácsonyok szelleme, Scrooge gyermekkorát idézi fel, elmúlt karácsonyait, és egyben megmutatja azokat az eseményeket, amelyek Scrooge jellemének romlásához vezettek. A nevelőotthoni árvaságban eltöltött magányos karácsonyok emléke, a szétszakított család és a kitzasztottság kegyetlen emlékképei fájdalmasan köszönnek vissza az öreg uzsorás különös időutazásában. Az olvasó döbbenet mélyülhet el a gondolatban, miszerint az embertelen gyermekkor embertelen felnőtteket ad a világnak. Az elmulasztott, szeretethiányos gyermekkori karácsonyok pótolhatatlan fogyatékkosságot szülnek, gyógyíthatatlan sebet hagynak az emberi lélekben.

A második a jelen karácsonyának szelleme, amely elragadja az öreg uzsorást, és megmutatja neki többek között egyetlen élő unokaöccse családost szentestjét, valamint megmutatja alkalmazottja, egy bizonyos Bob Cratchit otthonát is. A láthatatlan látogatóvá lett Scrooge döbbenet tekint bele a mellette élők családi karácsonyába. Scrooge, amint hallottuk az idézett sorokból is, korábban unokaöccsét rendszeresen elutasította, valahányszor az meghívással kedveskedett volna. Az öreg uzsorás minden idejét munkájának szentelte, de az alkalmazottjához, közvetlen munkatársához sohasem volt egy kedves szava, soha nem vette emberszámba, soha nem mutatott semmilyen érdeklődést munkatársa magánélete iránt. Őt csak az üzlet sikeressége érdekelte. A jelen karácsonyának szelleme révén kell hát megtudnia, hogy alkalmazottja, Bob Cratchit, mennyire szegény ember, hogy a munkabér, amit neki alkalmanként oly fukarkodva kifizet, milyen nyomorú életet biztosít Bobnak és családjának. Így tudja meg azt is, hogy az a kevés pénz a mindennapi betevőre is kevés a családnak, ahol egy mozgássérült kisfiú is nevelkedik, és akinek kezelésére nincs elég pénz. Döbbenet fedezi fel, hogy a beteg gyermek a nincstelenség miatt halálra van ítélve. Mindezeket testközelből látva, Scrooge lelke is megenyhül és a szívtelen uzsorás sajnálni kezdi a tengődő nyomorultakat.

A harmadik, az eljövendő karácsony szelleme, megmutatja Scrooge-nak, milyen lesz a jövő, ha nem változtat könyörtelen jellemén. Ez a szellem a legfélelmetesebb, külsője a „nagy kaszást” idézi fel. A szellem megmutat Scrooge-nak egy letakart halottat, akiről senkinek nincs egy kedves szava, és akinek a halálán mindenki örvendezik. Ezzel párhuzamosan megmutatja azt is, hogy a kis fogyatékos gyermek halálát hogyan gyászolja meg illően a lélek velejéig megtört családja. Scrooge nyilván rádöbben, hogy a halott, akit senki nem szeretett, ő maga az. Ez a felismerés pedig elviselhetetlen érzésekkel tölti el.

Keresztény Testvéreim! Karácsony ünnepe igen alkalmas arra, hogy ezt az időutazást magunk is megtegyük. Számbavenni az elmúlt karácsonyok örömét és bánatát, számot vetni azzal, ami a jelenben meghatározza életünket, mérlegre helyezni szavainkat, cselekedeteinket, jellemünket igen időszerű tevékenység lehet az ünnepi elcsendesedés idején. Azt hiszem, ha nem tesszük meg jószántunkból, előbb utóbb megtesszük majd kényszerűségből, amikor a lelkünk elhallgatott terhektől roskadozik. És alkalmas az idő arra is, hogy a jövőbe tekintsünk. Vajon milyen ünnepek várnak ránk a jövőben? Vajon a mában történő cselekedeteink milyenek sejtetik eljövendő karácsonyainkat? Dickens novellájának végkimenetele pozitív. Az időutazás megteszi hatását, és Scrooge megváltozik. Az átélt élmény hatására kedves, figyelmes, segítőkész, jólelkű emberre válik. Tim, a kis fogyatékos gyermek sem hal meg, mert Scrooge nagylelkűen kifizeti a gyógykezelését. A történet Dickensre jellemző módon egy idealizált mintát állít elénk arról, ahogy az igazi karácsony jobbat teszi az embereket. Abban a hitben akar megerősíteni, hogy új esély, új remény támad minden titokzatos karácsonyban. A betlehemi kisdéd születésének örömhíre gyógyítja és simogatja a szürkeségben sýnlódó lelket. A csodálatos születés örömhíre új reményt és új erőt adhat a jámbor keresztény léleknek.

Keresztény Testvéreim! Ha azt hinnénk, hogy karácsony mindig is a jászolban fekvő kisdédről szólt, sajnós, tévedésben élnénk. Olvashatunk arról, hogy karácsony ünnepe Jézus kora után, jó háromszáz évvel később jelent meg a keresztény ünnepek között. Az ötödik században még az uralkodó ifjú herceg képe töltötte be a karácsony ünnepét, és inkább hasonlított a téli római szaturnália ünnepére. Az uralkodó herceg alakja a római császárkultusz-hagyományból öröklődött át a keresztény hagyományba. A néhai istenített római császárok helyét vette át a koronás herceggé alakult bibliai tanítómester. Alig a XIII. században Assisi Ferenc és a hozzá hasonló gyermeklelkű emberek kezdeményezésére terjedt el a jászolban fekvő kisdéd Jézus tisztelete. És nyilván nem véletlenül csak ezután lett a karácsony az európai kereszténység legnépszerűbb ünnepe. A híressé vált történet szerint Assisi Ferenc 1223 karácsonyának éjszakáján, a grecciói

kolostorban felelevenítette a karácsonyi történetet egy igazi, karácsonyi istállót rendezve be: jászol, Mária és József, meg a barmok. „Azt akarom – mondta –, hogy ismét emlékezetünkbe idézzük azt a gyermeket, aki Betlehemben született, hogy amennyire csak lehet, tulajdon szemünkkel láthassuk azokat a fájdalmas és nyomorúságos körülményeket, amelyeket el kellett szenvednie. Látni akarom, ahogy a jászolban feküdt, szalmára helyezve, egy ökör és egy szamár között.”

Azt hiszem, a Dickens-novella sikere abban rejlik, hogy a történet drámai fordulópontja ugyanaz, mint a Jézus születéstörténetének üzenete, és pedig az, hogy a változást egy gyermek okozza. Nem is akármilyen gyermek, hanem egy kiszolgáltatott, jobb sorsra érdemes törekeny emberi lény, aki magatehetetlen, és aki törődésre és cselekvésre indítja az érzéketlenségbe és érdektelenségbe fakult embereket. Minden kisgyermek, aki a világra születik, legyen az a betegségben sínylődő nyomorék kisfiú, vagy a jászolban fekvő betlehemi megváltó, új reményt, új lehetőséget hoz az emberek közé. Elhozza a lehetőségét annak, hogy beteljesüljenek az elfelejtett ígéretetek, hogy újra feléledjenek a beteljesületlen tervek.

Amint említettem, Dickens *Karácsonyi éneke* egy 170 éves történet, amely az eltelt idő alatt nem veszített fényéből és aktualitásából. Hogyan is veszített volna, hiszen karácsony üzenete nem változik sok száz éve. Ami azonban annál inkább megváltozott, az a karácsonyra való készülés, az ünnepet megelőző örület, mely manapság az embereken úrrá lesz. A konzumtársadalom idegtépő feszültsége miatt elképzelhető, hogy már mi is megfogalmazzuk: nem akarom ezt az egészet. Talán kimerültségünkben az is eszünkbe jutott, amit Dickens Scrooge-ja kimond: karácsony „humbug”, mire jó ez az egész cirkusz?

Egy igen népszerű mentálhigiénés előadó, Pál Ferenc a következő gondolatokat tette közzé a napokban: „Évek óta azt halljuk, hogy kiüresedett a karácsony. Az ünnepeink azonban olyanok, amilyenek mi vagyunk. Ha bennünk támadt egy hiány vagy űr, ha a mi érzékenységünk megkopott, az a karácsonyainkon is tükröződik. Ilyenkor mondjuk, hogy az ünnep mélysége már nem érhető el, csak rohanunk, vásárolunk. Valójában nem a karácsony kopott meg, ez inkább annak az embernek az üressége, akinek hiányzik valami, valaki, és a karácsony sajátos tükröt tart elé. Az ünnepen keresztül csak látványossá válnak ezek a hiányok, problémák. A karácsony üzenetét az tudja jól érzékelni, aki ezt az ünnepet egész évben magában hordozza.”

Ugye, mennyire igazak ezek a gondolatok? A karácsony hű tükre tulajdonképpeni életünknek. Szent és igaz, hogy a karácsony egy tükör, ami nem mutathat mást, mint a valóságot, amiben élünk. Ebben a tükörben jól látszik egy párkapcsolat gyengéje és erőssége egyaránt. Mert a karácsony esti ölelésben és

tekintetben benne van minden, ami számít egy párkapcsolatban. Téveszthetetlenül kitűnik egy szülő és gyermeke közötti kötődés minősége. Meglátszik, hogy igazi-e a szeretet, vagy ajándékok tömkelege próbálja helyettesíteni azt. Ebben a tükörben nem tud rejtve maradni az őszinte emberi ragaszkodás, ahogy annak hiánya sem. Ebből a tükörből felnagyítva integet a társas magány elviselhetetlensége, vagy az elidegenedés döbbenete, ahogy szembetűnik az is, hogy kik azok az emberek, akik tényleg fontosak számunkra.

Karácsonykor azt kell megértenünk, hogy nem a tükör torzít, hanem egyszerűen a valóság torzsága vagy éppen a szép dolgok igazi arca válik látványosabban láthatóvá.

Testvéreim, nem hiszem, hogy egy karácsonyesti felismerés gyökeresen megváltoztathatja a világot. Nem hiszem, hogy gyakori lenne az, hogy emberek pálfordulásszerűen megjavulnak, és a „gonosz oldalról” átállnak a „jó oldalra”. Az élet nem ilyen egyszerű, nem ilyen meredek. De azt hiszem, hogy minden karácsony apró változásokat idézhet elő az emberekben. Hiszem, hogy apró tapasztalások apró változásokat idézhetnek elő, amelyek merőben átírhatják emberek és közösségek sorsát és mindennapjait a jövőben.

Azt hiszem, egyszerűen nem lehet megváltozni, de egy-két dolog megváltoztatására elkötelezhetjük magunkat, hogy az eljövendő karácsonyokban megnyugodva találjon otthonra a lelkünk. A karácsony a születés ünnepe. Egy gyermek születésének ünnepe. A fény, a jóság, az emberség újjászületésének örökös lehetősége. Egy ünnep, ami arra hivatott, hogy lángra lobbantsa a szunnyadó szürkességben fagyoskodó emberi jóságot. Egy ünnep, ami arra hivatott, hogy a szeretet pici lángja által az egész elmúlt év sötétségét eloszlassa. Jöjjetek, Testvéreim, keressük ezt a lángot a betlehemi jászol közelségében, és vigyük magunkkal, hogy a szeretet forrása legyen az előttünk álló esztendő minden napján. Ámen.

Lakatos Sándor

Kontraszt: Köszönöm azt, ami van!

egyházi beszéd karácsonyra

Amikor Jézus megszületett a júdeai Betlehemben Heródes király idején, íme, bölcsek érkeztek napkeletről Jeruzsálembé, és ezt kérdezték: Hol van a zsidók királya, aki most született? Mert láttuk az ő csillagát napkeleten, és eljöttünk, hogy imádjuk őt. Amikor ezt Heródes király meghallotta, nyugtalanság fogta el, és vele együtt az egész Jeruzsálemet. Összehívott minden főpapot és a nép írástudóit, és megkérdezte tőlük, hol kell megszületnie a Krisztusnak. Azok ezt mondták neki: A júdeai Betlehemben, mert így írta meg a próféta: „Te pedig, Betlehem, Júda földje, semmiképpen sem vagy a legkisebb Júda fejedelmi városai között, mert fejedelem származik belőled, aki legeltetni fogja népemet, Izráelt.” Ekkor Heródes titokban hívatta a bölcseket, és gondosan kikérdezte őket, hogy mikor jelent meg a csillag, majd elküldte őket Betlehembe, és ezt mondta: Menjetek el, és kérdezősködjétek a gyermek felől; mihelyt pedig megtaláljátok, adjátok tudtomra, hogy én is elmenjek, és imádjam őt! Miután meghallgatták a királyt, elindultak, és íme, a csillag, amelyet láttak napkeleten, előttük ment mindaddig, amíg odaérve meg nem állt a hely fölött, ahol a gyermek volt. Amikor ezt látták, igen nagy volt az örömük. Bementek a házba, meglátták a gyermeket anyjával, Máriával, és leborulva imádták őt. Kinyitották kincsesládáikat, és ajándékokat adtak neki: aranyat, tömjént és mirhát.

Mt 2,1–11

Karácsonyi történeteket olvastam az elmúlt napokban, azoknak szavait, mondatait ízlelgettem, és kerestem, hogy mi újat tud mondani idén ez a csodálatos írásbeli hagyomány. Jó ideje rájöttem, hogy amiképpen nincs két egyforma kará-

csony, úgy nincs két egyforma olvasata sem ezeknek a bibliai születéstörténeteknek. Valahányszor az ünnepre készülök, és a karácsonyi történethez fordulok ihletért és hangulatért, mindig valami új apróságba botlom. Olvasás közben sok minden megfordult a fejemben, hiszen a bibliai történetekben az ember akaratalanul is elsősorban önmagát keresi. Elgondolkodtatott, hogy maga a bibliai születés eseménye viszonylag szűkszavúan van bemutatva. A Máté szerinti evangéliumban különösen. Lukács kicsit bővebben beszél el azokat a részleteket, amelyek szerint Máriának eljött szülésének ideje, majd a kis Jézus megszületett, bepólyálták és elhelyezték a jászolban. Máté ezzel szemben inkább a Jézus születésének ígéretéről és annak beteljesedéséről beszél.

Manapság, ha ismerősi körünkben gyermek születik, a hírhozó üzenetben ilyen részleteket olvashatunk, hogy: megszületett szép nevű fiúnk, vagy lányunk, akinek ennyi és ennyi gramm a súlya, ennyi és ennyi centi a hossza, pontosan ennyi órákor látott napvilágot, és végül az üzenetben jó esetben oda van írva, hogy édesanya és gyermeke is jól vannak. Ebből a rövid üzenetből valószínűleg a legtöbb embert a gyermek neme és neve érdekli igazán, esetleg örömmel nyugtázza, hogy mindenki jól van. Az evangéliumokból nem tudjuk meg sem Jézus súlyát, sem hosszát, sem szeme színét, mert amint mondtuk, nem feltétlenül a születésről magáról beszélnek az evangélisták, hanem a születéssel egy időben történő jelekről, eseményekről számolnak be. Olyanok ezek a beszámolók, mint ha inkább azt akarnák bemutatni, hogy maga a születés eseménye hogyan változtatta meg a világot, hogyan hatott az emberekre, a történelem menetére, mi történt éppen akkor a nagyvilágban.

A Máté szerinti születéstörténetben olvassuk, hogy Heródes idejében szokatlanul fényes csillag jelent meg az égen, hogy hírül adja a prófécia beteljesedését. Távoli országból napkeleti bölcsek keltek útra, hogy megtalálják az újszülöttet a betlehemi jászolban. Olvassuk azt is, hogy a nagy érdeklődés miatt zavar és nyugtalanság keletkezett a földi hatalmasságok körében, Heródes udvarában, és féltékenység vett erőt rajtuk. A születéssel egy időben történő körülmények elbeszélésének a célja az, hogy előrevetítsék Jézus életének rendkívüli voltát, és azt, hogy egyértelművé tegyék azt a meggyőződést, mely szerint Jézus születésével régi idők próféciai teljesednek be. A karácsonyi történet szerint a keresőknek nagy utat kellett megtenniük, hogy a karácsony csodáját megleljék. A jeleket látták az égen és a földön egyaránt, és vállalniuk kellett az utat, ami elvezeti őket a betlehemi bölcsőhöz. Nagy utat tettek meg, hogy saját szemükkel láthassák a szeretet királyát, azt, aki elhozza az üdvösséget, a békésebb holnapot, a remélt beteljesedést.

Keresztény testvéreim, mi is láthattuk az adventi úton a jeleket. Kicsit prózaibbak a mai jelek az evangéliumban leírtaknál, de jól láthatóak. Valameny-

nyien láthattuk, ahogy a napok teltevel egyre rövidebbek lettek a nappalok, és a téli estékben díszbe és pompába öltözött az utca világa. Városunkban közösségi események, rendezvények, ünnepi vásárok hosszú sora hívogatta egybe a készülőni vágyó embereket. Adventi koszorú költözött otthonainkba és templomainkba, és egyre sűrűbben konduló templomi harangok hirdették és készítették az Úr érkezésének napját.

Istennek legyen hála, nem kellett csatlakozzunk a jelekben, és idén is elérkezett az ünnep. Szenteste otthonainkba költözött a békesség, az elcsendesedés, az angyaljárás csilingelése és a friss fenyő illata. Megérkeztünk, és már csak az a kérdés maradt megválaszolatlanul, hogy mennyire sikerült nekünk a külvilág hatására valóban ráhangolódni az ünnepre? Kérdés az, hogy mennyire sikerült útra kelni és a karácsonyi külsőségekben a betlehemi kis Jézusra, önmagunkra és egymásra találni? Vajon sikerült-e utunkon számba venni mindazt, amivel az élet Istene megajándékozott minket, és tudtunk-e tiszta szívvel köszönetet mondani érte? Én azt hiszem, hogy karácsony közelében látszik a legjobban, hogy mi mindenünk van. Ilyenkor látszik a legjobban, hogy mi az, amit az angyaltól, az Istentől, az élettől ajándékba kaptunk. És azt is hiszem, hogy ha nem látszik jól, hogy minek is kellene igazán örülni, ha nem látszik pontosan az élet gazdag áldása, akkor talán nem jó szögből nézzük a dolgokat, talán nézőpontot kellene változtatni.

*A Holt költők társasága*¹ című filmdrámában a nagyszerű Robin Williams színész egy John Keating nevezetű rendhagyó irodalomtanár szerepét játssza, aki egy nagy hagyományú fiúiskolában tanít. Keating tanár arra tanítja diákjait, hogy az élet nagy dolgait érdemes több szempontból szemügyre venni. Bizonyításképpen arra hívja a tizenéves kamasz diákokat, hogy a katedra tetejére állva vegyék szemügyre az osztálytermet. A fiatalok többsége tanári engedéllyel, az asztallapra lépve, egy teljesen új világot fedez fel abban a térben, abban az osztályteremben, ami egy perccel korábban annyira megszokottnak, esetleg unalmasnak tűnt már a benne töltött végtelen órák miatt.

Azt hiszem, a felelősített ellenpontból válik láthatóvá az, ami különben könnyen elkerüli a hétköznapiakba belefásult figyelmünket. Ha tehát kiüresedett volna a karácsonyi ünnep, és az lenne az érzésünk, hogy már nem elég hitelesek azok a szép karácsonyi történetek, ahol egy pillanatra mindig megtörténik a csoda, lehet, hogy nem a karácsonyban kell a hibát keressük, hanem önmagunkban, saját lelki életünkben. Arra hívlak, tegyünk mi is egy kísérletet, és a gondolatok

¹ Megjelent 1989-ben, rendező Peter Weir.

segítségével próbáljunk új nézőpontot, új fogást keresni a karácsonyi történeten. Ha valami nem látszik elég tisztán, érdemes más fénybe, más alapra helyezni.

Először is arra hívlak, Testvérem, gondolatban eleveníts fel néhány kedves képet az elmúlt szentestékből, amit szeretteid körében töltöttél. Emlékezz az ölelésekre, a kedves szavakra, a köszöntésekre, a karácsonyi dallamokra, az illatokra és az ízekre. Emlékezzünk a telefonhívásokra, amelyekkel dacoltunk a térbeli távolsággal. Köszöntöttük a távolban és közelben lévő szeretteinket, és fogadtuk a jókívánságok végtelen sorát. Emlékezzünk a legkisebbek izgalmára, a házastársunk figyelmességére, az angyal okozta meglepetésekre, a mellettünk lévők kacajos örömére, a szemekben ragyogó karácsonyi fényre. Ugye, jó volt, ha egy pillanatra is, érezni azt, hogy fontosak vagyunk azoknak, akikkel megosztjuk az életünket?

Most pedig arra hívlak, hogy az otthoni tájakról képzeletben kilépve képzeljük el, hogy milyen lehet a karácsony egy fegyintézetben, egy börtönben. A szélsőséges élethelyzet elképzelésében segít nekünk F. M. Dosztojevszkij, a XIX. századi orosz irodalom óriása. A század derekán írta meg a *Feljegyzések a holtak házából*² című önéletrajzi művét³.

Dosztojevszkij egy kétszázötven fős szibériai fegyházi alakulatról ír, ahol: „Feltehetően nincs az a bűn, amelynek ne lett volna képviselője.” Gyilkosok, útonálló, haramiavezérek gyülekezete sorakozik a szemünk előtt, akik az emberi esendőséget, a társadalom bukott rétegét végtelennek látszó változatos voltában szemléltetik. Zsebmetszők, csavargók, uzsorások, csalók, akiknek „...megvolt a maga története, kusza és nyomasztó, akár a mámor az esti ivászat után.” A börtönben az emberek általában keveset beszéltek a múltjukról. „...Általában ritkaságszámba ment, hogy valaki elmesélje életét, igaz, ott a kíváncsiság nem volt divatos, sem szokásos, bevett dolog. (...) Itt senki sem ejthette csodálatba a másikat!”

Mit gondolsz, Testvérem, egy ilyen ellenpélda segítségünkre lehet-e keresésünkben? Ha jellepesen keresésre indulunk a napkeleti bölcsekhez hasonlóan, vajon egy ilyen történet segíthet-e nekünk, karácsonyt kereső embereknek, újra gondolni az otthonainkban eltöltött ünnepi napok igazi ajándékát? Ha közelebb

² Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij: *Feljegyzések a holtak házából*, ford. Wessely László. <http://mek.oszk.hu/05300/05350/html/02.htm>. (Letöltve: 2015. december 10.)

³ 1849-ben Dosztojevszkijt politikai összeesküvésben való részvétele miatt halálra ítélték, de a cári kegyelem katonai őrizetre változtatta az ítéletet. Tíz esztendő múlva, 1859-ben szabadult. A regény a szibériai fegyenctelepek életét mutatja be. Dosztojevszkij szerzői előszóban elvonatkoztatja az írást saját személyétől, és a kéziratot egy Szibériában elhunyt nemesembernek tulajdonítja, akit gyilkosság miatt ítélték kényszermunkára.

lépünk hozzájuk, talán igen. Dosztojevskij szavai közelebb visznek ehhez a közösséghez:

„A pénz ércbe vert szabadságot jelent – írja –, és éppen ezért tízszeresen drága kincs a szabadságtól teljesen megfosztott ember számára. Mikor csörög a zsebében, már félig megnyugszik, ha nem is tudja elkölteni. De azért a pénzt mindig és mindenkor el lehet verni, annál is inkább, mivel a tiltott gyümölcs kétszeresen édesebb. A fegyházban még italt is lehetett szerezni. A pipázás is szigorúan tiltva volt, mégis valamennyien dohányoztak. A pénz meg a dohány óvott a skorbuttól és egyéb betegségektől. A munka meg óvott a bűnöktől; munka nélkül a foglyok egymást falták volna fel, akárcsak a palackba zárt pókok. Ennek ellenére a munka és a pénz is tilos volt. Gyakran megesett, hogy éjjel rajtaütésszerű motozást rendeztek, elkoboztak minden tiltott holmit, és akárhogy rejtegették is a garast, olykor mégis a motozók kezébe került. Ezért aztán nem nagyon tartogatták, és a lehető leggyorsabban elitták...”

Nem tudom, ezek a sorok számotokra hogyan hangzanak, de bár sohasem éltem börtönben, nekem nem hangzanak annyira idegennek. Emberek, akik úgy élnek, hogy mindig a hátuk mögé lesnek, mert senkiben sem bíznak? Emberek, akik a múltat elhallgatják, és legszívesebben elfelejtenék, csak néha-néha sikerül keveset megvallani a nem túl fényes, hanem inkább szégyellni való múltból? Emberek, akik munkába ölik az életüket, hogy valamicske pénzhez jussanak? Így éltek 150 évvel ezelőtt a rabok Szibériában. És, ha jól belegondolunk, így élünk mi is, szabad emberekként földi javaink rabságában. A zsebben megcsörrenő pénz erősíti az emberben a hamis biztonságérzetet. Ismerős, ugye? Nem hangzik a mai társadalmunktól idegennek az a gondolat sem, hogy a pénz a pillanatnyi öröмок egyetlen forrása és a felismerés, hogy a pénz értéke csak pillanatnyi délibáb, mert bármennyit is keresnénk, mint egy marék homok, kifolyik az ujjaink között.

„Itt mellékesen megjegyzem – írja a szerző –: a foglyok között jóformán sosem lehetett igazi barátságot tapasztalni, persze nem az ilyen felszínes cimboraságokról beszélek, hanem arra akarok rámutatni, hogy szinte párját ritkította, hogy valamelyik fegyenc kebelbarátságot kötött volna egy másikkal. A fegyházban az ilyen barátkozások jóformán nem léteztek, és ez igen figyelemre méltó jelenség, hiszen a szabad világban ez másképp van. Itt nálunk az egymás közti érintkezésben volt valami nyersség, darabosság, persze voltak kivételek, de azok is bizonyos régen kialakult és megszabott formákhoz kötve.” A szabad világban valóban sok minden másképpen van, de ha őszinték vagyunk beláthatjuk, hogy sok szempontból pontosan ilyen életből, ilyen társadalomból, ilyen múltból érkezünk mi is a mindenkori karácsonyba, és szívszorongva reméljük, hogy a betlehemi jászol közelében, a szeretet csillagának ragyogásában ránk talál a csoda, az anyagi megbékülés, az isteni feloldozás.

Dosztojevszkij könyvében egy egész fejezetet szentel a rabok karácsonyának, ahol leírja, hogy karácsonykor hogyan változik meg a rabok magaviselete. Előző nap mindenki korábban fekszik, nincs szokásos kártyázás, hangoskodás. A szenteste közeledtével a durva lelkű rabok elhagyják a trágár beszédet, a barakkokban elcsitul a durvaság, megszűnik az állandó kötekedés. Másnap reggel mindenki hajnalosan kel, és készül az ünnepre, nehogy készületlenül találja a Szentesté. Van olyan közöttük, aki az alkalomra kellően megnyiratkozik (pedig a börtönben nem túl változatos a hajviseleti szokás), új ruhát ölt magára (amire hónapokig gyűjtött és feltehetően egész évben hordani fog). Van, aki él a ritka lehetőséggel, hogy ilyenkor, kívánsága szerinti ételt készíttessen a börtön konyháján. „Még a legszerényebb, a legtakarékosabb fegyencek is, akik egész éven át kuporgatták a garasokat, többségükben úgy érezték, ezen a napon illő kinyitni a bugyellárist, hogy méltó módon lakomát üljenek.” Van, akinek sült malac nélkül nem ünnep a karácsony a fegyházban sem. Ezt mi is így gyakoroljuk minden karácsony közeledtével. Eszeveszeten vásárolunk, költekezünk, készülünk, gyakran nem is számolva azzal, hogy az ünnep után is van élet és további bevásárlásra lehetőség.

„A nagy nap iránt érzett, velük született áhítaton kívül szinte öntudatlanul úgy érezték, hogy a karácsony megünneplésével újra bekapcsolódnak a külvilágba, hogy nem is annyira kitaszítottak, elveszett emberek, nem a társadalom számkivetettjei, s a fegyházban is úgy élnek, mint ahogy az emberek általában.”

Ezek szerint, furcsa mód, a karácsony a maga külsőségeivel, békét árasztó csillagállásával képes arra is, hogy visszaadja az embereknek a önbecsülését. A regény szerint karácsonykor még a rab is, minden körülmények ellenére, teljes értékű embernek érezheti magát. Mosolyogva olvashatjuk, hogy a fogházi karácsony egyik különlegessége az, ahogy a rabok igyekeznek egymást üdvözölni. Olyan alakok kívánnak ragyogó arccal áldott karácsonyt egymásnak, akik sem azelőtt, sem azután nem váltottak többet egymással két normális mondatot sem az év folyamán. A nyilvánvaló helyhez kötöttség ellenére is az ismerős rabtársak meglátogatják egymást a barakkokban, és ha ajándékot nem is, de az ünnepi jókívánságokat elviszik egymásnak, felköszöntik egymást.

„...a katonai fegyencek barakkjában készültek a pópa fogadására. (...) A barakk közepére asztalt állítottak, letakarták tiszta szóttessel, ikont tettek rá, és meggyújtották a mécsest. Végre megérkezett a pap a kereszttel és a szenteltvízzel. Előbb imádkozott és énekelt az ikon előtt, majd megállt a foglyokkal szemben, akik egyenként odaléptek, és áhítatosan megcsókolták a feszületet. A pópa ezután körbejárta a barakkokat, és meghintette őket szenteltvízzel. (...) Röviddel később megérkezett a fegyház meg az erőd parancsnoka. Az erődparancsnokot a

feigyencek szerették, sőt tisztelték. Az őrnagy kíséretében végigjárta a barakkokat, mindenütt kellemes ünnepeket kívánt, majd bement a konyhába, és megkóstolta a fegyházi káposztalevest. (...) Az erődparancsnok távozása után az őrnagy elrendelte, hogy osszák ki az ebédet. (...) Képtelen vagyok megmagyarázni, hogyan történhetett, hogy az őrnagy távozása után alig öt perccel máris felbukkant egy csomó részeg ember, pedig az előbb valamennyien színjőzanok voltak. Egyre több lett a mosolygó, ragyogó arc, előkerült a balalajka.”

Dosztojevszkij sorait olvasva magunk elé tudjuk képzelni, ahogy a hivatalosságok lelépésével, vagyis a külső tekintély (ti. a pap és a fegyőr) elvonulásával, az elcsendesedett beszéd egyre zajosabbá, egyre borgőzősebbé válik. A barakkokban a feszült készülődés után a társaság fellazul. Az idősebbek ebéd után „ledőlnek” egy kellemes délutáni szundításra. Szerintük az igazi ünnepen illik szundítani egyet ebéd után. Szerintem ma is sokan így gondolják. Az óhitű hívő szundikálás után imakönyvébe temetkezve késő éjszakáig imádkozik. Nehéz szívvel nézi a „szégyent”, ahogy ő nevezi, a foglyok kezdődő általános mulatozását. Szerinte ugyanis ez illetlen dolog, nem illik a szent karácsony békéjéhez. A fellazult hangulatban elkezdődnek a kártyacsaták, folytatódik az italozás, hiszen ezen a napon a részegség is csak kisebb szabálysértésnek számított és lassacskán az egész fegyház mulatni kezd. A féktelen italozás hatására visszatér a veszekedés, a kötekedés. Ami látszólag hangulatos mulatozásnak indult, hamarosan szint vált. A szerző szavai a leghitelesebbek:

„A részeg duhajkodás, a mulatozás szomorúságba, keserűségbe, nyomasztó füstbe fulladt. Aki még egy órával azelőtt kacagott, most részegen zokogott egy sarokban. Voltak, akik már egymásnak is mentek. Egyesek sápadtan, lábukon alig állva, tántorogtak a barakkban, és belekötöttek társaikba. Akik jól bírták az italt, barátot kerestek, hogy kiönthessék lelküket, és elsírhassák részeg bánatukat, de mindhiába. Ez a szerencsétlen népség mind egy szálig szeretett volna örülni, szerette volna vidáman eltölteni a nagy ünnepet – de Uramisten, mily nehéz és szomorú nap volt ez jóformán mindegyikük számára! Estére mindegyikük csalódottnak érezte magát.”

A karácsonyesti történet talán legdöbbenetesebb sorai szerint azok, akik a mértéktelen italozás közben kétségbeesetten kerestek egy rokonlelket, akivel bánatukat megosszák, de nem találtak, végül a részegség önkívületi állapotában, gyötrő álmok között vergődve, félálomban beszéltek ki legmélyebb keserűségüket úgy, hogy közben senki sem figyelt rájuk. Azt hiszem, élő ember ennél magányosabb már nem is lehet. Pedig milyen komolyan készültek arra, hogy megtisztulva, felkészülve, méltóságteljesen érkezzenek meg az ünnepbe. Az önmagukkal szemben támasztott igényes készülődés, várakozás olyan ígéretesnek látszott.

Egy pillanatra maguk is elhitték, hogy valami megváltozik a szentestével. A remény, majdhogynem meggyőződéssé magasztosodott, mert úgy látszott, hogy majd minden részlet a helyére került.

„Petrov két ízben is beszaladt hozzám. A nap folyamán nagyon keveset ivott, és majdnem józan volt, de az utolsó pillanatig titkon várt valamire, várta, hogy történjék valami rendkívüli, ünnepi, vidító dolog. Bár nem beszélt erről, de látszott a szemén, hogy feltétlen számít rá. Fáradhatatlanul járt egyik barakkból a másikba. Ám a részegeskedésen, zagyva káromkodáson és a mámortól kábult fejeken kívül semmi egyébbel nem találkozott.”

Mit gondolsz, Testvérem, mire vártak ezek az emberek, vagy inkább mi hiányzik nekik? Vajon miért csalódtok? Hiszen étel, ital, zene, mulatozás, majdnem minden megadatott, ami egy ünnepléshez kell. Mégis csalódtok, és úgy érzik, hogy nem teljes a karácsonyuk. Vajon a szabadság hiányzik ebből az ünneplésből? Vajon ezek az emberek, ha szabadlábbon lennének, tudnának igazán ünnepelni, és úgy éreznék, hogy velük is megtörtént a karácsonyi csoda? Én azt hiszem ebben a helyzetben még a szabadulás is kevés lenne. Ugye, ráérezte arra, hogy a karácsony nem evés, ivás és ajándékdobozok tologatása? Azt hiszem, Te is tudod már, hogy az, amit legtöbbször természetesnek, esetleg megszokottan unalmasnak látunk a mindennapokban, ilyenkor szemmel láthatóan felértékelődik. Én azt hiszem, Te már tudod a választ, hogy mi az, ami hiányzik a „holtak házából”. Milyen kifejező a regény címe! A holtak házából hiányzik a betlehemi kisdéd valóságos születése. Milyen beszédes az a gondolat, hogy Betlehem szó szerinti fordításban annyit tesz, mint a „kenyér háza”, vagyis az élet kenyérének háza. A holtak házából az hiányzik, ami Neked valószínűleg megvan a családi hajlékodon. Azt hiszem, hogy a tegnapi este ízeket, illatokat és öleléseket párhuzamba helyezve ezen nyomorult emberek példájával ráérezte arra, hogy mi az, ami az életében áldás, érték és ajándék, mi az élet igazi kenyere. A család, a szeretteink, a gondoskodás, az odafigyelés, amit egymástól kérés nélkül is megkapunk, nagyobb kincs minden ajándéknál. Az őszinte türelem, amivel egymáshoz fordulunk, hogy a panaszt és az örömet is legyen, akivel megosztani, felbecsülhetetlen erőforrás. Az apró, sokszor megfoghatatlan dolgok azok, amelyek az életünk igazi értékét jelentik, és az igazi karácsony ezeket az alapvető kincseket helyezi előtérbe és hív arra, hogy köszönetet mondjunk érte a Jóistennek és azoknak, akik mellettünk vannak.

Az angyalszárnyak suhogása, csengők csilingelése ha tovaszáll az ünnep várásával, adja a teremtő Isten, hogy vigyázni tudjunk a bennünk megszületett betlehemi kisdédet, aki megmutatja életünk valódi ajándékait és utat mutat földi keresésünkben karácsonytól karácsonyig, mindörökké. Ámen.

KÖNYVSZEMLE

Székelykeresztúr. Várostörténeti fotóalbum. Szerk. Sándor-Zsigmond Ibolya, Sándor-Zsigmond Dénes (grafikai szerk.). Székelykeresztúr, 2014, Székelykeresztúr Város Önkormányzata és a Molnár István Múzeum kiadványa. 200. ISBN 978-606-8352-45-9

A nyomdai keltezésében 2014-es, *Székelykeresztúr* címet viselő kemény borítás, színes formátumú, 200 oldalas kiadványt a közönség számára 2015 januárjában mutatták be a Hargita megyei Székelykeresztúr művelődési otthonában. A Székelykeresztúr mezővárosként való első írásos említésének 555. évében megjelent kiadvány műfaja szerint várostörténeti fotóalbum. Az ilyen típusú kiadvány a célközönség számára kettős élményt nyújthat. Egyfelől várostörténeti ismertetőanyagot tartalmaz, dióhéjban vázolja azokat a településtörténeti, néprajzi, építészeti, intézményi stb. értékeket, amelyek a település karakterét írják körül. A rövid, tömör írásos ismertetés célja legfeljebb a várostörténet megismerése iránti érdeklődés felkeltése lehet. Másfelől esztétikai élmény átadására törekszik a tartalomban használt képsorok és a kivitelezés révén.

A kiadvány értékelésekor viszonyítási pontokat használhatunk, hogy azokhoz mérve tudjuk a jellemzőit megfogalmazni. A szerkesztő más munkáin kívül kellő viszonyítási pont lehet például a Polis Könyvkiadó által 2002-ben közreadott *Székelykeresztúr*

képes története, amelynek szerzője Vofkori György. A szóban forgó 2002-es kiadvány a jelen recenzió tárgyát képező kiadványhoz képest nagyobb hangsúlyt fektetett a város történetének szöveges bemutatására. Vofkori György gazdagabb képanyagot használt, de abban a kiadványban a képanyag inkább szemléltető szerepet tölt be a részletes történelmi bemutatás mellett. Egy másik viszonyítási pont lehet a Néprajzi Múzeum által 2007-ben Budapesten kiadott *Képgyártó dinasztia Székelyudvarhelyen. A Kováts-napfényműterem száz éve* című kiadvány, mely, amint azt a cím is jelzi, egy fotográfus család archívumát dolgozza fel, és mutatja be. A Kováts-műterem képanyagát bemutató album olyannyira a fotográfiára helyezte a hangsúlyt, hogy a bemutatott képanyag datálása és beazonosítása esetenként problematikus. Az említett kiadványok tehát egy szöveg-centrikus, míg a másik egy fotócentrikus viszonyítási pontot jelöl meg.

A *Székelykeresztúr* címet viselő várostörténeti fotóalbum meglátásunk szerint valahol e két véglet közötti átmenetet keresi, ahol a szöveges rész és

a vizuális anyag egyensúlyban marad, továbbá mindkét tartalom egyéni hangra, eredetiségre törekszik. A kiadvány vizuális anyaga dokumentum jellegű. Régi képeslapok, események dokumentumai, portrék, valamint korabeli pillanatképek, látképek, régi pozíciók újrafotózása a múlt és jelen egymásmellettségét mutatják meg az olvasó számára.

Amint azt a polgármesteri előszóban olvashatjuk, az 555 éves évforduló apropóján megjelent kiadvány a városvezetés kultúratámogató helyi politikáját hivatott szemléltetni úgy, hogy politikai, vallási és egyéb ideológiai befolyástól mentes kíván maradni. Székelykeresztúr Város Önkormányzata a Molnár István Múzeummal közösen adja ki az albumot. A kiadvány bevezető lapján két támogatót nevez meg. Egyfelől Budapest Főváros XX. Kerületének Pesterzsébet Önkormányzatát, testvérvárosi partnerség okán, másrészt Hargita Megye Tanácsa támogatta a kiadványt.

Az évforduló tényétől eltávolodva nem lehet a kiadványt a szerkesztő eddigi munkájának ismerete nélkül és az általa képviselt intézmény kiadványsorozatának kontextusát elhanyagolva teljes körűen értékelni. A filológus alapképzéssel rendelkező Sándor-Zsigmond Ibolya a Molnár István Múzeum munkatársaként több évtizedes határtalan odaadással és szorgalmas munkával érdemelte ki a muzeológus titulust. A környezetében alapos munka-

végzésről, szerénységgel elegyített szakmai alázatosságáról ismert kiadványszerkesztő, igényes előadásaival és megvalósításaival öregbítette a mezőváros és a Molnár István Múzeum hírnevét. Az előtte járó múzeumalapítók és egykori munkatársak nevéhez már csak az is méltóvá teszi, hogy milyen tisztelettel és hálával beszél azokról. Csak az elmúlt évtizedből a következő kiadványokat köszönhetjük neki: *„Mesében éltem.” A székelykeresztúri iparoság története* – 2005; *Székelykeresztúri szitásság. A szitásság történeti áttekintése és Benedek Dénes kéregfaragó munkamódszerének képes bemutatása* – 2007; *Apáink arca. Képek Nagy Béla székelykeresztúri fényképész hagyatékából* – 2009; *„Rátok bízom...” Képek dr. Molnár István múzeumalapító néprajzi hagyatékából és a Molnár István Múzeum fotótárából* – 2011; *A mi Petőfink. Igazság és legenda* – 2012. Ezt a sort, valamint további publikált tanulmányok és előadások hosszú sorát egészíti ki a jelen kiadvány.

Amint a felsorolt kiadványokból jól kivehető, a szerző elsődleges forrása a székelykeresztúri Molnár István Múzeum régi képeslap-, fotó- és dokumentumgyűjteménye. A több mint 300 felvételt számláló összeállításához a helyi forrásanyagok mellett a Magyar Unitárius Egyház gyűjtőlevéltárából, a szerencsi Zemplén Múzeum gyűjteményéből és a Román Állami Levéltár Csíkszeredai Fiókjának gyűjteményéből is került hasznos anyag.

A szerkesztő a következőképpen ír saját munkájáról: A kiadvány „felöleli a város fekvésének, földrajzi és természeti adottságainak rövid ismertetését, a székelykeresztúri oktatás és iskolák történetét, bemutatja a történelmi egyházakat és templomokat, a város arculatának fejlődését az elmúlt évszázadokban. Ugyanakkor az intézmények, kulturális szervezetek, a hagyományörző formációk, hagyományos rendezvények, a város műemlékei, kiemelkedő személyiségei, a történelmi változások és a két világháború emlékezete mind külön fejezetben került bemutatásra. A város mezőgazdasági jellege, vásárai és országos agrárkiállításai, a kézműves hagyományok, az iparosítás nyomán megjelenő erőteljes polgárosodás – egyszóval minden benne van, ami városossá tette településünket, ugyanakkor érzékelteti az elszalasztott lehetőségeket, a be nem teljesült álmokat, amelyek meggátolták abban, hogy „kinője” magát. Itt is minden lezajlott, ami máshol a nagyvilágban hatványozottan történt, csak itt jóval később, csendesebben és egyszerűbb formában.”

A szerkesztő munkamódszerének és egyéniségének egyik erőssége a potenciális munkatársak aktivizálása és bevonása a múzeum projektjeibe. A kortárs felvételek elkészítői között például profi helyi fotósokat találunk Czire Alpár és Mihálydeák Antal személyében. A szerkesztő legközvetlenebb munkatársa a több kiadvány kivitelezésében és múzeumi projektek

megvalósítása során kipróbált Sándor-Zsigmond Dénes, aki igényes tördelőszerkesztői kivitelezéssel emeli a kiadvány színvonalát. Különleges értéket képviselnek az összeállításban a Kőrösfői Zsolt és Sándor-Zsigmond Dénes páros által készített légi felvételek, például az 54–55. oldalon található látványos felvétel az „alsó negyedről”, vagy az úgynevezett „unitárius birtokról”. A légi felvételek használata több esetben is indokolt lett volna a kiadványban. Az ilyen felvételek nem mindennapi panorámát nyújtanak az albumot forgatóknak.

Egy várostörténeti fotóalbum kivitelezésének problémája szorosan összefügg a rendelkezésre álló anyagi forrásokkal. Ugyanakkor a múlt és jelen egymás mellé helyezése is behatárolja a kiadvány kivitelezési lehetőségeit. Úgy látjuk, hogy azok az oldalak, ahol csak kortárs vagy csak régi anyagok jelennek meg, ízléses tördelői munkáról tanúskodnak. Az esztétikai egyensúly finoman felborul ott, ahol a múlt és jelen egymásmellettiége során egyik vagy másik korszak túlsúlyba kerül. Ilyennek látjuk például a 62. oldalt, amely az unitárius templom múltbéli és jelenbeli szertartási életét mutatja be. Ellenpélda erre minden olyan tördelési megoldás, ahol egy régi felvétel mellett a mai látkép jelenik meg, például a 142–143. oldalak vagy a 44–45. oldalak.

Ha egy könyvrecenzióknak kritikusnak is kell lenni, a továbbiakban hadd tegyünk néhány kritikai meg-

jegyzést is. Hiányoljuk a kiadványból a tartalomjegyzéket azzal a hivatkozással, hogy a rendkívül jól átgondolt kiadványszerkezet minimális erőbefektetéssel adta volna az alcímek sorba szedését. Hiányoljuk ugyanakkor, hogy az archív felvételek közül csak néhány van datálva. Találunk datálást például a 166. oldalon a felvételek mellett és a felvételeken is, ellentétben a 60–61. oldalon látható felvétellel, amely ráadásul a ritkán vagy egyáltalán nem publikált felvételek közé sorolható. Ha az olvasó arra gondolna, hogy talán a forrásanyag nélkülözi a pontos datálást, és a szerkesztő a félretájékoztatást kívánta elkerülni a dátumok odaillesztésével, fontosnak tartjuk leszögezni, hogy a kiadvány szerkesztője nagyon jó ismerője a város építkezési történetének, amint a kiadványban olvasható leírásokban is jól látszik, továbbá a város gazdag fotóarchívumának legfőbb ismerője. Előadásaiban többször bizonyította, hogy a keresztúri vonatkozású archív fotókat mindenkinél jobban ismeri és olyan részleteket lát meg azokon, amelyek révén nagyon pontosan tudja datálni azokat.

Az album írott anyaga szakmai szempontból pontosságról, a szerkesztő alapos tájékozottságáról tanúskodik. Terjedelmében ügyesen tagolt, jól felépített, szerkezetében arányos írásokat tartalmaz. A kíséző szöveg stílusa igényes, olvasmányos. A kényelmetlen témákban, mint például a

kommunista korszakról szóló részek esetében, elegáns nagyvonalúsággal oldja meg a feladatot anélkül, hogy tényeket elhallgatna. Felekezeti részrehajlással nem vádolható, hiszen a helyi viszonyokhoz mérten a felekezeteket kellő sorrendben, feltétlenül értékhorozó közösségekként mutatja be. Többször hivatkozik Orbán János plébános várostörténeti írására, amely mindmáig a legrészletesebb várostörténeti munka. Nemrégiben jelent meg az eredeti munka reprintje. Érdekesnek találjuk, hogy a felekezeti iskolák történetét sorrendben a gyülekezetek története előtt mutatja be. Egyházi logika szerint az iskolák a gyülekezetek termései, megvalósításai, tehát fordítva kellene őket rendezni, de várostörténeti szempontból érthető a szerkesztő elképzelése. Finoman érinti a protestáns felekezetek templomhasználatára vonatkozó történelmi adatokat. Ebből a szempontból az unitárius és a református felekezet „népe” eltérően emlékezik vissza arra, hogy melyik gyülekezet melyiket fosztotta meg a közös költségen fenntartott templomhasználatától.

A kiadvány tartalmilag és kivitelezésileg is dicséretes munka. A Molnár István Múzeumban és a könyvkereskedésekben kapható. Személyes könyvtárban és intézményi gyűjteményekben egyaránt helye van. Szép, értékes és tartalmas ajándéktárgy is lehet, ha a Székelyföld ismertetését célszerűnek tartjuk távoli kapcsolataink ápolása ré-

vén. Gratulálunk a szerkesztőnek és munkatársainak a kitartó és odaadó munkához, és kívánjuk, hogy lelkesen

désük eredményezze számos további gyümölcsöző terv megvalósulását.

Lakatos Sándor

ABSTRACTS

Sándor Oláh: *The French Battlefield. The WW I Memoir of János Pap*

János Pap, a WW I veteran from Homoródalmás, wrote his war memoir in 1966. His writing focuses on the last day of the Great War in France where he was fighting with his battery on the western front when he heard the long awaited news of the war ending.

The memoir is marked by his battalion's traumatic experience of losing their beloved artillery sergeant on the night of the very last battle of the war. The loss overshadowed the joyous event of the end of the four year long war. The memoir then describes the stops and events on his journey back to Transylvania.

Pap was a key figure in his community, even though his father denied him the opportunity of getting a formal education.

His memoir raises several questions concerning communities' shared cultural memories (Jan Assman), and the nature of memory itself: memories are preserved longer in a culturally homogeneous society. Communism destroyed the structure of traditional communities. So the events of the war, and the war itself, was no longer deeply rooted in communities. After the decline of the period of oral tradition, the written word is the only way of preserving cultural memory.

Keywords: WW I, memoir, cultural memory, forget, communism, oral tradition, history

Dénes Lőrinczi – Lehel Molnár: *A Kolozsvár-based Painter in the Great War. István Tóth's WW I Letters to Erzsébet Kelemen*

It is one task of historiography to understand the participation and responsibility of various social strata (primarily intellectuals, writers, poets, artists, etc.) in the Great War, and the motifs of enthusiasm about, and disappointment with, the war.

The intelligentsia was first of all mobilized by the fact that many wanted to fight, to prove their physical courage, and not do intellectual work in the hinterland. Secondly, they discovered a new direction of intellectual activity in the war: for the intellectuals – writers, social and natural scientists, artists – the war, the generalized hatred, was like a large laboratory, a field of new experiments. Consequently the war acted as a new source of inspiration for fine arts that had already been emptied of all content by the beginning of the 20th century. Misery and blood, love and hatred, became new “experiences”. During WWI, there was a need for a propaganda organization which sent the war correspondents, journalists, photographers, filmmakers and artists to the front under safe and controlled conditions, where they could present the war in an “aesthetic” way. There were, however, artists who were not part of this propaganda organization, and fought and were even wounded in the Great War.

One of these artists was painter István Tóth, who fought in early 1915 in Russian Poland, crossing into Bucovina, with infantry regiment 51 of Kolozsvár. In 1917 he was on the Italian front. He painted more than 150 paintings during the war. Unfortunately they were lost in Prague. From this period, we only know of the four richly illustrated letters and an Easter card now published. Tóth wrote these letters to Lajos Kelemen’s daughter, Erzsike, who was only 5 years old in 1916, when she received the first one. The letters emanate warmth and a sense of humour; the visual experience of the drawings is used to present the war, the chaos and horror, that the little girl saw around her but did not understand, in a way that a child could more easily digest and make sense of.

Keywords: Austro-Hungarian Monarchy, World War I, war representation, Kolozsvár, artist, participation, István Tóth, Infantry Regiment 51, illustrated letters, Erzsébet Kelemen

János Pál: *The First World War in the Unitarian Church Press*

The war discourse in the Unitarian church press shows clear signs of the two main reasons serving the justification of WW I. It tried to show that the Austro-Hungarian Monarchy entered the war for all the right and just reasons since the crown prince and his wife were murdered. Picturing the Monarchy as a victim served the purpose of war mobilization, of raising the parishioners’ acceptance and patriotism.

The justification discourse had two main constituents: the first interpreted the war as part of God's plan and as the necessary tool of humanity's ethical evolution. The second considered the war as a forced move and an answer to the provocation of, and danger to the nation (the nation in this context refers to all the Austro-Hungarian citizens). Both constituents supported the Monarchy starting the war as completely legal and legitimate.

There was a minority who interpreted the war differently: they criticised the war's capacity for diminishing human ethics and culture. But this third constituent agreed to seeing the war as an act of self-defence.

From the beginning, the Unitarian press presented the gruesomeness of the war, although mostly as a stylistic tool, as a trope. But as the war went on, the cruelty crossed the line and the Unitarian press started to express a real longing for peace. After 1916, when the Romanian army trespassed across the borders of the Monarchy, the citizens, including the Unitarian believers and clergy, experienced war first hand: war had an extremely negative effect on ethics and economic life.

Considering the imagery of the enemy it can be stated that the Unitarian press – except for a few historical stereotypes – steered clear of xenophobic, provocative discourse.

Keywords: WW I, Hungarian Unitarian Church, Press, propaganda, ethics

STUDII

Sándor Oláh Câmpul de luptă francez. Memoriile lui János Pap despre primul război mondial	431
Dénes Lőrinczi – Lehel Molnár Un pictor clujean în marea conflagrație. Scrisorile lui István Tóth către Erzsébet Kelemen din timpul primului război mondial.	439
János Pál Problematika primul război mondial în presa unitariană	458

ATELIER

Béla Botond Jakabházi Pilda sămănătorului (interpretarea pildei biblice).	487
--	-----

AMVON – MASA DOMNULUI – LITURGHII

Dénes Pálfi Iată eu stau la ușă	492
Dénes Pálfi Cine este Acela care are să vină?.	495
Sándor Lakatos Spiritul Crăciunurilor	499
Sándor Lakatos Contrast: Mulțumesc pentru ce am!	505

RECENZII

<i>Székelykeresztúr</i> . Album fotografic despre istoria oraşului. Ed. Ibolya Sándor-Zsigmond, Dénes Sándor-Zsigmond (Grafică). Cristuru-Secuiesc, 2014. Publicația oraşului Cristuru-Secuiesc și a Muzeului István Molnár (Sándor Lakatos).....	513
Rezumate.....	518

Fondat în 1861. Publicat de Biserica Unitariană din Transilvania. Apare trimestrial.

Redactor șef: **dr. Sándor Kovács**

Redactor: **dr. Júlia Eszter Andorkó**

Îngrijirea textelor/corectură: **Miklós Kürti, Rodger Matlage**

Tehnoredactor: **Péter Virág**

Colectivul de redacție: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire,
Botond Koppándi, Lehel Molnár, dr. Ildikó Horn, dr. Elek Rezi**

Adresa redacției: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania
Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.org
Tipărit în Tipografia IDEA, Cluj. ISSN 1222-8370.

STUDIES

Sándor Oláh French Battlefield. WW I Memoir of János Pap.....	431
Dénes Lőrinczi – Lehel Molnár A Painter from Kolozsvár in the WW I. István Tóth's Letters to Erzsébet Kelemen.....	439
János Pál WW I in the Unitarian Church Press	458

WORKSHOP

Béla Botond Jakabházi The Parable of the Sower (Bible Explanation)	487
---	-----

SERMONS

Dénes Pálfi I Stand at the Door.....	492
Dénes Pálfi Who Is the One Who Will Come?.....	495
Sándor Lakatos The Spirit of Christmases	499
Sándor Lakatos Contrast: I Am Grateful for What I Have!	505

BOOK REVIEWS

<i>Székelykeresztúr</i> . A historical photoalbum of the town. Ed. Ibolya Sándor-Zsigmond, Dénes Sándor-Zsigmond (Graphical Ed.). Székelykeresztúr, 2014. A publication of the Székelykeresztúr town government and the István Molnár Museum (Sándor Lakatos)	513
Abstracts	518

Year of Foundation: 1861. Edited by Unitarian Church. Appears quarterly.

Editor in Chief: **dr. Sándor Kovács**

Editor: **dr. Júlia Eszter Andorkó**

Copyreader: **Miklós Kürti, Rodger Mattlage**

Layout: **Péter Virág**

Members of the Editorial Board: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire, Botond Koppándi, Lehel Molnár, dr. Ildikó Horn, dr. Elek Rezi**

Editorial Office: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania

Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.org

Printed in the IDEA Printing House. ISSN 1222-8370.